

Innholdsfortegnelse

Sammendrag.....	ii
Forord.....	iv
Innholdsfortegnelse.....	v
1. Innledning.....	3
<i>Tidligere forskning på gravferd.....</i>	<i>4</i>
<i>Problemstilling og delspørsmål.....</i>	<i>6</i>
<i>Avklaringer</i>	<i>9</i>
<i>Gravferdsukas hovedaktører.....</i>	<i>11</i>
2. Død og gravferd: fra laugarbeid til institusjonalisering	14
3. Metodologi og Metodiske valg	18
<i>Fortolkende sosiologi og hermeneutikk.....</i>	<i>18</i>
<i>Observasjon.....</i>	<i>19</i>
<i>Intervjuene.....</i>	<i>21</i>
<i>Intervjuteknikker.....</i>	<i>22</i>
<i>Intervjuenes kontekster.....</i>	<i>23</i>
<i>Veien inn.....</i>	<i>27</i>
4. Teoretisk bakgrunn.....	29
<i>Samhandling på mikronivå.....</i>	<i>29</i>
<i>Rammebegrepet.....</i>	<i>30</i>
<i>Rammer for erfaring av fenomener.....</i>	<i>32</i>
<i>Rituelle roller og regler.....</i>	<i>35</i>
5. Det dramaturgiske perspektiv og gravferdsseremonien.....	40
<i>Iscenesettelsen.....</i>	<i>40</i>
<i>Bak kulissene</i>	<i>40</i>
<i>Frontregionen og prestens opptreden.....</i>	<i>43</i>
<i>Ritualisering og markører.....</i>	<i>45</i>
<i>Distanse og mystifisering.....</i>	<i>46</i>
<i>"Umerkkelige" rammebrudd.....</i>	<i>47</i>
<i>Dramaturgi: moral i praksis?.....</i>	<i>49</i>
<i>Verdig og engasjert opptreden</i>	<i>51</i>

<i>Settingens betydning i seremonien</i>	53
<i>Gravferdens offentlighet: Atferd i det offentlige rom</i>	54
6. Typiske regler og rammer for samhandling	58
<i>Aktørenes håndtering av emosjoner</i>	60
<i>Primære rammer</i>	64
<i>Vekslinger av rammer</i>	67
<i>Byråets hverdagsrutiner</i>	70
<i>Prestens taleformer</i>	72
<i>Byråets taleformer</i>	75
7. Konferansens rammer	76
8. Sjelesorgsamtalen	81
<i>Rolledistanse - Rolleomfavning</i>	81
<i>Uklare aspekter ved konferansen og sørgesamtalen</i>	87
<i>Oppfatninger om roller</i>	90
<i>Gravferdsordningen</i>	93
<i>Markeringen av posisjoner</i>	95
9. Syningen: En ramme for en iscenesatt seremoni	100
<i>Syning</i>	100
<i>Utsyning/Utsynging</i>	100
<i>Bårerommet</i>	102
<i>Syningen av avdøde – Oppførsel i tråd med situasjonen</i>	104
10. Gravferdens rammer og praksis: tradisjon og endring	109
<i>Intervju: svakheter og fordeler</i>	110
<i>Sluttbetraktninger om sorgens ramme</i>	113
<i>Empati og sosial verdi</i>	114
<i>Uklare rammer gir uklare emosjoner?</i>	115
11. Avsluttende betraktninger	119
<i>Fellestrekk ved prestenes svar</i>	120
<i>Forslag til videre undersøkelser av aktører i forbindelse med gravferd</i>	122
<i>Gravferdsuka: Prosess og overgangssituasjon</i>	123
Litteraturliste	128
Vedlegg 1	135
Vedlegg 2	141

1. Innledning

- Jeg satt og ventet på at du skulle gå opp i tårnet for å ringe!
- Nei jeg er ikke på jobb, jeg gjorde notater til oppgaven min.
- Åhh, er det du drev på med!

Sitatet over er hentet fra min første dag som observatør under innsamlingen av data til denne oppgaven. Spørsmålet blir stilt av en organist på galleriet i en kirke, under en gravferds-seremoni.¹ Foruten organisten og meg selv var det ingen andre tilstede på galleriet. Bakgrunnen til at organisten forventet at jeg skulle ringe i kirkeklokkene i tilknytningen til gravferden, kommer av min tidligere yrkeserfaring som kirketjener. I ettertid ser jeg hvor lett det er å bli mistolket ved å opptre i en annen rolle enn omgivelsene er vant med. Episoden sier noe om organistens forvirring om hva min rolle var i situasjonen. Med andre ord var organistens rolle i situasjonen klar for meg, mens min rolle i situasjonen var uklar for organisten.

Generelt sett så må som regel en situasjon avklares med hensyn til hva situasjonen innebærer for deltakerne i den. Situasjonen trenger en innramming, eller en ramme, slik at situasjonen ikke oppfattes som tvetydig for deltakerne i den. En ramme handler om å definere en situasjon og hva denne situasjonen skal inneholde (Album 1996:22). Det kan eksistere mange forskjellige rammer med forskjellige betydninger.

Denne oppgaven handler om rammene og de situasjoner som prest og begravelsesbyrå deltar i, gjennom sine roller i den såkalte gravferdsuka. Gravferdsuka omfatter: "*(...) handlinger forbundet med død innen en tidsperiode på ca.8 dager.*" Betegnelsen på dette tidsrommet kalles dermed for gravferdsuka, eller bare uka (Døving 1995:9). I tilknytning til gravferdsuka er det spesielt to hovedaktører jeg ser nærmere på: Den norske kirke, (representert via prestene), og begravelsesbyråer (gravferdskonsulenter). Disse to aktørenes situasjonsbestemte samhandlinger i deres møte med de pårørende, er det er det jeg er interessert i å belyse.

Rammen rundt situasjonen gravferds-seremoni kan intuitivt virke klar med hensyn til hva denne innebærer, selv om dette ikke nødvendigvis er tilfelle. For eksempel, media har i de siste årene skrevet om hvilke rammer som skal gjelde for gravferd, når individualismen tar over for det kollektive i samfunnet på en rekke områder (Adresseavisen 13.9.2004). En av de raskest voksende næringene innenfor personlig tjenesteyting virker å være Norske begravelsesbyråer (E24 Næringsliv 28.7.2007). I sammenheng med den personlig tjenesteytingens utvikling så har det særegne og individuelle ønsker manifestert seg innenfor gravferdsbransjen: "*Pulveriser kroppen: Økologisk begravelse i skuddet*" (E 24 2007).

¹ Galleriet er der orgelet er plassert i kirken.

Innenfor rammene av Den norske kirke har det også vært visse endringer i de senere årene. Kirkerådet vedtok i mars 2003 en ny og supplerende gravferdsliturgi (som en forlengelse av den gamle gravferdsliturgien fra 1981). Poenget med den nye gravferdsliturgien er at de pårørende (og deres behov) settes mer i fokus under gravferdsseremonien.

Et annet tema omhandler om gravferdsuka er en ramme rundt død og gravferd som er i endring. Hvem eller hva er det i tilfelle som påvirker en slik endring? Er det samhandlingsformen og rollene til aktører som prest og begravelserbyrå? Eller er det gravferdskulturen som endres som en følge av mer strukturelle endringer, slik som den nye gravferdsliturgien? I denne oppgaven ser jeg nærmere på slike spørsmål som disse.

En del av datagrunnlaget for belysningen av gravferdsukas rammer for samhandlinger kommer fra tidligere undersøkelser og empiri. Hensikten er blant annet å få et bredere perspektiv på utviklingslinjer og stabile trekk ved fenomenet gravferd i tilknytning til denne oppgaven. En stor del av datagrunnlaget er hentet fra observasjoner, og intervjuer av prester og begravelserbyrå i en lokal kontekst (det vil si i hovedsak fra ett kirkesokn).

Som teoretisk grunnlag blir begreper som eksempelvis Goffman`s teatermetafor benyttet. Teatermetaforen er en tilnærming til sosiale samhandlinger, og dermed en konkret ramme for å se på begravelseremonien som situasjon. Oppgaven kan derfor defineres å være vinklet gjennom et fortolkende og mikrososiologisk perspektiv. Jeg kommer tilbake til metodevalg og teoretiske perspektiver nedenfor.

Tidligere forskning på gravferd

Det foreligger flere betegnelser på gravferdsuka, slik som begravelseruka eller den underlige uka (Danbolt 2002:9). Gravferdsinstitusjonen er et annet begrep som dekker gravferdsukas situasjoner, samtidig som dette begrepet antyder at døden er et institusjonalisert fenomen (Tanggaard 1995:91).

Det foreligger en del undersøkelser på fenomenet gravferd, og på gravferdsukas aktører. Jeg nevner noen av de som jeg anser som relevante i forhold til denne oppgaven: *Jeg vet meg en søvn* (Tanggaard 1976), *Gravferd- en praksisstudie av profesjoner i forbindelse med død i Oslo* (Døving 1995), *Døden på Norsk* (Aagedal 1994 red.), og *Den underlige uka- De sørgende og begravelseriten* (Danbolt 2002).

I Tanggaards undersøkelse (1976) behandles begravelserbyråets, kirkens og de pårørendes nye rolle ut fra et sekularisert perspektiv på gravferden og ritualer. Døving (1995) ser på praksisformer og handlinger under gravferdsuka, blant annet gjennom Bourdieus rammeverk om kamper og posisjoneringer i det hun kaller for "gravferdsfeltet". Døving analyserer gravferdsuka via

diskursanalyse, samt begravelsesbyråene og prestenes former for kommunikasjon. I disse undersøkelsene anvendes Jølstad begravelsesbyrå (som er landets største) som utgangspunkt for å analysere gravferd i en storbykontekst (Oslo). Andre forskningsprosjekter på fenomenet gravferd, som Døden på Norsk (Aagedal 1994), har også benyttet seg av data fra Jølstad i Oslo. Med andre ord er tre av de største undersøkelsene foretatt av død, gravferd og begravelsesbyråenes virksomhet her til lands blitt utført i samspill med landets største begravelsesbyrå.

Aagedal, ser på utviklingslinjer og kulturelle trekk ved gravferdsinstitusjonen. Aagedals utgangspunkt er myten rundt "*den naturlege døden*". Døden, påpeker Aagedal, anses ofte for å ha vært et mer naturlig fenomen i tiden før industrialiseringen og gravferdsbyråenes fremvekst (Aagedal 1994:10). Aagedal forfekter heller en tilnærmelse til døden som et kulturbestemt fenomen. Et kulturbestemt syn på døden er etter min forståelse av begrepet kultur tilknyttet en situasjonsforståelse av døden. For eksempel så konstruerer samhandling mellom individer en særegen og erfaringsbasert ramme rundt døden. Danbolt igjen, undersøker de sørgende og begravelseritenes mening eller betydning i en kirkelig kontekst, som også er et eksempel på gravferden som et kulturbestemt fenomen (Danbolt 2002).

Jeg trekker på funn fra samtlige av disse undersøkelsene, men i sterkt varierende grad. I tillegg er det to andre undersøkelser som er med i tilknytning til denne oppgaven: *Mellan leveande och döda* (Åkesson 1997) og, *Med lik i lasten* (Falch 2003). Åkessons undersøkelse beskriver døden som en kulturell og situasjonell mellomtilstand. Åkesson's undersøkelse refererer jeg bare sporadisk til, mens Falchs oppgave (som tar for seg gravferdskonsulenter gjennom et dramaturgisk rolleperspektiv), henvises det noe mer til.

Problemstilling og delspørsmål

Situasjoner fra gravferdsuka er altså den delen av samfunnslivet som jeg ønsker å beskrive på en sosiologisk relevant måte. Jeg tar utgangspunktet i gravferdsuka som en sosial relasjon der institusjonene Den norske kirke og begravelsesbyrå er de to mest sentrale aktørene. Et perspektiv som tidligere har blitt analysert av Døving (Døving 1995:12). Imidlertid er gravferdsuka i denne oppgaven i all hovedsak tilnærmet gjennom et mikroperspektiv (noe som innebærer beskrivelser av samhandling i situasjoner). Mer konkret er det hva som *kjennetegner* begravelsesbyråets og prestenes situasjonsavhengige roller, som er i oppgavens hovedfokus. Jeg ser på måten samhandlingene mellom partene manifesteres på, i en *lokal* situasjonskontekst. Lokal kontekst tolker jeg som et prosessrelatert fenomen på mikronivå, ut fra at kontekst kan defineres om hva aktører foretar seg i pågående situasjoner (Østerberg:1997:142). Jeg anser videre Goffmans rammebegrep som et nyttig begrep for å undersøke samhandlinger i situasjoner og samhandlingenes kontekster (Goffman 1974). Dette er fordi: "*Rammebegrepet åpner for å studere sosiale relasjoner uavhengig av hvor faste mønstre de er en del av*" (Album 1996:22). Formulert annerledes har alle deltakerne i en situasjon forskjellige sett med roller. Gjennom bruken av rammebegrepet prøver jeg å følge en tilsvarende inndeling som beskrives i studien *Nære Fremmede*. Album skriver her om å skille rammer ved å følge forpliktelser i den gjeldende ramme og reglene for oppførsel i den (Album 1996:22-23). Rammer er videre beslektet med sosiale institusjoner (Album 1996:211). Men Goffman er på sin side ikke særlig opptatt av sosiale institusjoner (med unntak av Goffmans analyse av totale institusjoner²). Det er hvordan erfaringer er *oppbygd* under samhandling, der og da i situasjonen, som Goffmans rammebegrep omhandler. Jeg skal avklare nærmere om institusjoner, rammer og samhandling i situasjoner i kapitlet om oppgavens teoretiske bakgrunn. Med disse avklaringene kan problemstillingen for denne oppgaven presenteres:

2 Goffman 1961

Rammene for prest og begravelsesbyråets roller og samhandlinger i situasjoner.

Dette perspektivet er fortolkende. Aktørenes evne til å tolke egne roller, og meningen ved det de gjør, fortolkes i stor grad ut fra deres samhandlinger i situasjoner. Samhandlingenes og rollenes kompleksitet kan bli mer oversiktlige gjennom faste rammer. I kapitlet om teoretiske avklaringer skal jeg utdype rammebegrepet, men jeg skal gi et kort eksempel på hva en ramme for samhandling innebærer for gravferdsuka her. En bakenforliggende ramme for prestenes og begravelsesbyråets handlinger og rolleforståelser er den nye og supplerende gravferdsliturgien (vedtatt av Kirkerådet November 2002). Denne ble iverksatt fra og med 1.mars 2003.³ (Det er imidlertid opptil til det enkelte menighetsråd om og når den skal anvendes i praksis.) Bakgrunnen for den supplerende liturgien var en intensjon om å styrke gravferden som en gudstjenestelig handling, og ønsket om en bedre tilpasning til den enkeltes situasjon. Handlinger som setter den avdøde mer i fokus er også en del av dette bildet. Prestene og begravelsesbyråets forståelser av egne roller og oppgaver i samhandling med de pårørende innordnes i utstrakt, men i vekslende grad etter slike klare rammer for gravferden.

En annen ramme igjen angår måten begivenheten eller situasjonen "gravferd" blir definert av aktørene på. Aktørenes forståelser og erfaringer på dette området ser jeg på gjennom intervjuer av prestene og begravelsesbyrået. Rollefordelingen mellom prestene og begravelsesbyrået er videre nokså iøynefallende ut i fra tittelen til denne oppgaven: *"Byrået driver butikk, men vi stiller med lokalene..."*

Tittelen er avledet fra et intervju av en prest som antyder noe om hvilke oppfatninger presten fremsetter angående rammene for gravferden. Tittelen kan også tolkes som et bilde på prestens myndighet og ansvar i forhold til gravferdens rammer. Hvorvidt det er mulig å belyse eventuelle endringer angående kirkens kontroll over situasjoner under gravferdsuka (ut fra den supplerende liturgien), er en dimensjon som søkes avdekket via samtaleintervjuer av aktørene. Jeg tilnærmer med andre ord partenes grunnlag for samhandling med denne liturgien som en forutsetning. Den norske kirkens liturgi fungerer dermed som en av de bakenforliggende rammer eller (mikro)struktur for fortolkningen av samhandlingene.

Gravferdsuka består imidlertid av flere situasjoner og ikke utelukkende selve hovedattraksjonen, gravferdsseremonien. Gravferdsuka er sentral for alle samhandlingssituasjoner som aktører deltar i, men i varierende grad for de enkelte aktørene. Jeg skal avklare hva dette konkret innebærer under beskrivelsen av delspørsmålene nedenfor. Hvordan aktørene *tolker sine roller*, ses på primært igjennom prestenes refleksive tolkninger av sine roller og oppgaver, og måten

³ Fra: www.kirken.no

de vurderer samarbeidet med begravelsesbyrået på. Møtet med de pårørende er en naturlig bestanddel av slike tolkninger. Prestenes og byråenes *refleksjoner* om den nye gravferdsliturgiens innvirkning på gravferdsseremonien, er også en del av dette bildet. Problemstillingen tilnærmes som nevnt i stor grad gjennom samtaleintervjuer med prestene, men også gjennom intervjuer av byråene (samt enkelte observasjoner). Summen av dette gir et perspektiv som er kvalitativt og fortolkende, det er en mikrostudie av gravferdsukas aktører og aktørenes kommunikasjonsformer.⁴

Den teoretiske rammen for problemstillingen (og samtlige av delspørsmålene) hviler som påpekt mye på Goffmans begreper om aktørenes situasjonsbestemte selvpresentasjoner (Thagaard 1998:50). Prestenes og byråets rutinerte *kommunikasjonsformer* tilnærmes dermed i utstrakt grad i forbindelse med teoretiske konsepter av Goffman (Goffman 1974, Manning 1992, Album 1996).

En siste bemerkning verdt å nevne her omhandler hvordan det innenfor metodelitteraturen fremheves måten en beskrivende problemstilling kan avdekke hvordan noe forholder seg (Thagaard 1998:49). I denne oppgaven er det et nettopp et formål å beskrive hvordan gravferdsuka gjennomføres som en samhandlingsprosess. Med disse innledende punkter presenteres delspørsmålene:

a) Hva kjennetegner gravferdsukas situasjoner?

Partene er ikke i like utstrakt grad implisert i alle av gravferdsukas handlinger og situasjoner. Prestene er ikke på samme måte som byrået impliserte i gravferdsukas situasjoner. Byrået gir som oftest bare "fakta" opplysninger til presten om de pårørende, og andre eventuelle relevante beskjeder, som vedrører gravferden.

Med begrepet "kjennetegner" siktes det til mikroprosesser mellom aktører i situasjoner. Rammene for samhandlingssituasjoner i gravferdsuka er: *syningen* (begravelsesbyrået fremviser avdøde i åpen kiste til de pårørende), *konferansen* (mellom begravelsesbyrået og de nærmeste av de pårørende), *sorgesamtalen eller sjelesorgsamtalen* (mellom presten og de nærmeste av de pårørende), og selve *gravferdsseremonien* (der presten har totalkontrollen over hendelsenes forløp i situasjonen).

Ut fra et relativt begrenset datamateriale blir det beskrevet hvordan arbeidsoppgaver løses, og eventuelt *konstrueres* mellom prest og begravelsesbyrå. I tillegg ser jeg på i hvilken grad samarbeidet mellom prest og byrået *styrer* de pårørendes deltakelse eller rolle i gravferdsukas situasjoner. Gravferder er i tillegg og sedvanlig ladet med ritualer og symboler, som tolkes i forskjellige rammer i forbindelse med samhandlingenes *mening*.

⁴ Betegnelsen bygger på Dag Albums undersøkelse Nære Fremmede (1996:19).

b) Hvorfor utføres samhandlingene under gravferdsuka på den måten de gjøres på?

En kort beskrivelse av sedvanlige praksiser (som historikk og ritualer), kan bidra til å gi et oversiktsbilde av sentrale trekk angående den formelle organiseringen i gravferdsuka. For eksempel påpeker Taangard at begravelserbyrået utfører en rekke oppgaver av praktisk art, mens handlinger som er mer seremonielle i form, utføres av presten, særlig under gravferdsseremonien (Taangard 1995:91). I oppgaven blir det sett nærmere på om aktørenes "andel" av handlinger kan ha innvirkning på den formen som gravferden får.

c) Hvordan gjennomføres gravferdsukas "hovedopptreden" gravferdsseremonien?

Sedvanlige handlinger angående ritualene under gravferden følger rutine eller regelmessige mønstre. Eksempelvis er det fastlagte rutine handlinger angående måten presten kontrollerer seremoniens gang på. I denne sammenhengen ser jeg på om innføringen av supplerende gravferdsliturgi (2003) bidro til å endre rammen for gravferdsseremonien. Sosiologiske konsepter som anvendes til belysningen av gravferdsseremonien, er som påpekt særlig teatermetaforen av Goffman, som benyttes som en ramme for blant annet gravferdsseremonien.

d) Hvordan oppfatter prestene og byrået hverandres roller?

Ut ifra prestenes og begravelserbyråets samhandling og kommunikasjon, ser jeg på hvordan samarbeidet de i mellom manifesteres som et felles opptredende "team". Formelt og forpliktende sett så har partene egne områder for egen rolleutøvelse. Grensene for hva som kan foregå, eller hvem som skal ha avgjørelsesmyndighet i visse situasjoner er ikke alltid like åpenbart til enhver tid. (Partene snakker derfor sammen om dette ved behov.) Gjennom intervjuene ser jeg på hva partene kommuniserer om hverandres roller samt rammene for handlinger.

Avklaringer

Når et sosialt fenomen skal undersøkes så kreves det en avgrensning eller avklaring angående det temaet som undersøkes. Grunnen er at avklaringer bidrar til en utdypning av temaet (Ragin 1994:57). Ragin formulerer en vinkling for avgrensning av et tema på følgende måte:

a) Ut i fra innsamlede data eller foreliggende data, så skapes forestillinger og bilder. b) Så anvendes teoretiske perspektiver og *rammer* som et hjelpemiddel å forklare slike forståelser. Og c), Konsekvensene av a og b i praksis. Ragins arbeidsmodell i forbindelse med denne oppgaven kan ses i tilknytning med observasjoner og intervjuer, sett i sammenheng med allerede foreliggende data. Dette gir et bilde og forestillinger rundt temaet for denne oppgaven. Teoretiske perspektiver (som

en del av dette bildet) blir da konsepter av Goffman om samhandlinger i situasjoner.

De intervjuedes forforståelser er altså sentrale data for denne oppgaven. For å kunne tolke aktørenes forforståelser så kan den hermeneutiske metode trekkes inn i bildet, ut fra at situasjoner særpreges ofte av aktørenes *for-dommer* (Gilje og Grimen 1993:148). Gilje og Grimen skriver at *for-dommer* er våre forutsetninger for å tolke et fenomen. Aktørenes roller i situasjoner, kan videre utdypes ved en beskrivelse av de bakenforliggende strukturene som aktørene bygger sine synspunkter på (Collins 1994:280).

Foreliggende empiri på gravferd som fenomen gir et bilde på forpliktelser, intensjoner og motivasjoner i gravferdsfeltet⁵, ikke minst i forhold til de pårørende (Døving 1995:81). Døving, på sin side, fremholder i sin undersøkelse at begrepet gravferdsuka ikke må oppfattes som et sammenhengende ritual, fordi dette ikke atskiller typen ritualer det er snakk om (Døving 1995:9). Imidlertid anser jeg ikke i forbindelse med denne oppgaven at perspektivet på gravferdsuka som et overordnet samlebegrep som problematisk, ut fra at det situasjonenes mening og prosesser for aktørenes del som er det sentrale.

Noen andre presiseringer kan nevnes her: Gravferdsinstitusjonen fremfor noen annen, Den norske Kirke benevnes konsekvent som Dnk, og der Begravelsesbyråenes forum Norge⁶ beskrives, benyttes konsekvent forkortelsen Bfn. Både Dnk og Bfn betegnes med store forbokstaver for å markere forkortelsene tydelig i teksten. Ved et dødsfall så møter begravelsesbyrået som oftest de nærmeste pårørende til en *konferanse*. Prestens møter de pårørende til en *sørgesamtale*, der presten samtaler med de pårørende om sorgen, men også om praktiske spørsmål som musikk og minnetale.

Sørgesamtalen omtales også som sjelesorgsamtalen enkelte steder, fordi prestene jeg har intervjuet bruker begge disse betegnelsene. Der jeg henviser til min egen yrkeserfaring som gravferdskonsulent, benytter jeg den i hovedsak den "gamle" benevnelsen begravelsesagent fremfor tittelen gravferdskonsulent (sistnevnte brukes mest innen bransjen). Dette atskiller min tidligere tilknytning til bransjen, i tillegg til at begravelsesagent er den mest erfaringsnære betegnelsen for mitt vedkommende. På steder der det faller naturlig så omtales begravelsesbyrået og gravferdskonsulenter bare for "byrå (et)" og gravferdsuka bare for "uka".

I oppgaven benyttes begrepene aktør, deltaker og opptredende, om hverandre. Begrepet aktør er imidlertid det mest generelle begrepet i denne oppgavens begrepsbruk. Jeg skal kort avklare hvorfor. Ordet aktør stammer fra latin og betyr å handle. Samtidig er det å aktivt handle noe som antyder at en person opptrer i en eller annen sammenheng, som en deltaker i en situasjonell

⁵ Døving betegner begravelsesbyrå og Den norske kirke som gravferdsfeltets to store institusjoner.

⁶ Begravelsesbyråenes forum Norge er en forening for begravelsesbyråer. Bfns hensikt er ivaretagelsen, og kompetansehevning, av begravelsesbransjen. De fleste registrerte begravelsesbyråer i Norge er Bfn-medlemmer (over 200 av landets 250 byråer)

sammenheng.⁷ Ettersom denne oppgaven omhandler handlinger på mikronivå mellom aktører i flere forskjellige situasjoner, anser jeg begrepet aktør mest passende som et generelt hovedbegrep. (Betegnelsen deltaker sidestilles også i bestemte sammenhenger med begrepet rolle.)

Goffman, definerer en deltaker (enten som iakttakere eller publikum) som en interaksjonsform med en opptredende aktør (Goffman 1992:22). Et typisk bilde er scenen med en opptredende og de andre tilstedeværende.

Det er kun to gravferdskonsulenter og fire prester som har blitt intervjuet. Informantene kjenner alle til hverandre (i varierende grad), og de fleste har jobbet sammen på et eller annet tidspunkt. Informantene har stort sett sitt daglige virke i to forskjellige kirkesokn, selv om byråene kan til tider ha jobboppdrag for eksempel i Oslo. Imidlertid så har jeg *observert* flere gravferdskonsulenter ved andre anledninger.

Videre så står korte sammenfatninger, og sentrale poenger enten i slutten av et avsnitt, eller under overskriften til et nytt kapittel eller avsnitt. Dette gjøres forløpende.

Jeg skal ta med en siste bemerkning for dette avsnittet. Første gang jeg startet med å skrive på denne oppgaven var for over fire år siden. Etter en så langt opphold fra oppgaveskrivingen, føler jeg å ha fått den nødvendige distanse til temaet.⁸ Noe av årsaken til at jeg hadde vansker med å komme noen vei med oppgaven for fire år siden, kommer også av en for ensidig fokus på religiøse ritualer av gravferder, og på min egen rolle som gravferdskonsulent.

Med disse avklaringene skal jeg i neste avsnitt ta for meg aktører i gravferdsuka.

Gravferdsukas hovedaktører

I 2006 døde vel 41200 personer her til lands, hvorav 37897 av de (eller tilnærmet 92%) fikk en gravferd i Dnk sin regi.⁹ Den resterende andelen gravferder skjer i regi av Humanetisk forbund eller av andre trossamfunn. Det er en rekke andre sentrale aktører involverte i gravferdsukas handlinger og situasjoner: Kirkevergen, som er daglig leder av kirke og kirkegårddriften, kirketjener, kirkegårdarbeider (graveren), kantor /organist.

I tillegg er offentlige institusjoner (eller storsamfunnets aktører) sterkt involvert gjennom begravelsesbyråets oppgaver i forhold til lege, skifteretten, trygdeetaten og politiet. Venner og bekjente av de nærmeste pårørende er mer "perifere" aktører. Samtlige av de overnevnte aktører er involvert i gravferdsuka på et eller annet vis, med varierende grad av involvering og rolletilknytning. Det er imidlertid primært presten, begravelsesbyrå og de pårørende (pårørende kan

⁷Østerberg (1997)

⁸ Begrepet distanse stammer fra Dag Albus bok *Nære Fremmede* (1996), der interaksjonene blant pasientene skaper en egen pasientkultur undersøkes.

⁹ www.ssb.no/emner/07/02/10/kirke_kostr/tab-2007-06-19-02.html

også inkludere andre deltakende i gravferdsseremonien) som er i denne oppgavens fokus.

Undersøkelser på død og gravferd forklarer en rekke begreper, ord og uttrykk som anvendes av aktørene under gravferdsuka (Tanggaard 1976 og Døving 1995). For begravelsesbyråene kan slike begreper være: "stiller tjenester for de pårørende, ordner alt i forbindelse med gravferd, eller at de er pårørendes forlengede hånd eller arm". Det som er iøynefallende med slike "standard-uttrykk", i gravferdsuka, er deres generelle, nesten opportunistiske ordlyd.¹⁰ Hva dekker "*tjenester*", eller "*ordner alt?*". Som det går frem under oppgaven er dette langt fra entydig.

Videre så beskriver Tanggaard forskjeller i måten gravferder arrangeres på, ved et skille mellom by og land i et historisk perspektiv (Tanggaard 1976:11). Et slikt skille behandles kun stemoderlig i denne oppgaven. Tanggaard skiller *ikke* begrepene, rite, ritual og seremoni fra hverandre i forbindelse med døds og begravelsesritualer (Tanggaard 1976:12). Denne linjen følges også i denne oppgaven, selv om hovedfokuset ligger på situasjoner under Gravferdsuka.

Dnk har formelle forskrifter for gravferden, nedfelt i *Alminnelige bestemmelser for Gravferden og Ordningen for Gravferd*. Begravelsesbyråene retter seg etter retningslinjer som i utstrakt grad er utformet av begravelsesbyråenes forum Norge (Bfn) (hvis byrået er medlem av Bfn). I tillegg kommer begravelsesbyråenes offentlig tilgjengelige informasjon om egen geskjeft.

Videre er en prest en aktør som innehar ett statelig embete, formalisert gjennom Den norske kirke. Her går det et skille med en gravferdskonsulent, som er en *privat* ansatt (eller innehavende) i en profittmaksimerende næringsbedrift. En prest som *offentlig* ansatt embetsperson, har andre rolleforpliktelser enn inntjeningen av privat profitt. To punkter er verdt å påpeke her.

Begravelsesbyråenes virksomhet kan drives uavhengig av religiøst ståsted, selv om det ikke er noen motsetning for at et byrå kan være religiøst orienterte. Men sannsynligvis er ikke dette motivasjonen for gravferdskonsulentenes daglige virke. Et begravelsesbyrå er en bransje som må markedsføre seg for og overleve, "(...) *som alt annet i næringslivet*".¹¹ Prestene har som forvaltere en dobbelt forpliktende og ivaretagende rolle ved gravferder: Oppvise støtte, trøst og hjelp til de pårørende, og samtidig ivareta det formelt liturgiske, som det seremonielle og symbolske ved gravferdshandlingenes ritualer (Døving 1995:99). Gravferdskonsulenter hovedfokus ligger på de pårørende, som kan føre til i noen tilfeller at: "(...) *kirkens rammer sammenfaller ikke alltid med de pårørendes ønsker*".¹² Kvaliteten på den kontakten prestene får med de pårørende under sjelesorgsamtalen (sørgesamtalen), er særlig relevant for kvaliteten for den etterfølgende gravferdseremonien. Kontakten betinges i ganske stor grad av den kontakten begravelsesbyrået har

10 "Standardsetninger" er en betegnelse brukt av en prest under et intervju. Slike "standardsetninger" dukker opp i situasjoner der presten småprater med de pårørende om avdøde.

11 Utsagn fra gravferdskonsulent (fra et telefonintervju)

12 Fra intervju av gravferdskonsulent

fått med de pårørende under konferansen, forut for prestens sørgesamtale. Konferansen mellom begravelserbyrået og de pårørende er der gravferdens praktiske og estetiske aspekter bestemmes og avtales.

En del av problemstillingens meningsdimensjon, tilnærmes gjennom prestenes posisjon og rolle, slik som prestens opptreden under gravferdsseremonien. Intervjuene av prestene er innrettet for å få et innblikk i deres livsverden og i deres hverdagsvirkelighet. Presten fremtoning eller opptreden møtes med bestemte forventninger fra andre aktører, begravelserbyrået og de pårørende. Prestene forholder seg til teologisk-liturgiske krav (angående gravferdens rammer og innhold). Dette er krav som ikke kan neglisjeres, selv om de pårørende og byrået av en eller annen grunn skulle ha ønsket om dette.

Begravelserbyrået har ikke en tilsvarende autoritet eller posisjon som prestene. Tidligere empiri på gravferdsfeltet indikerer heller at byrået har en praktisk orientering som premissleverandører ovenfor de pårørende (Taangaard 1995:93-94). Imidlertid underkommuniserer alle aktørene som er delaktige i gravferdsuka bestemte aspekter i felles samhandlinger. For eksempel fokuserer en bestemt undersøkelse på gravferdskonsulentenes underkommunikasjon vedrørende deres ervervrolle (eller inntjeningen av profitt) i sitt yrke (Falch 2003:101). Begrepet underkommuniserer utdypes senere.

For å sette død gravferd inn i et bredere perspektiv, så tar jeg for meg historiske trekk ved død og gravferdens rolle i samfunnslivet i de påfølgende. I tillegg ses det på enkelte endringer ved handlinger i forbindelse med død og gravferd.

2. Død og gravferd: fra laugarbeid til institusjonalisering

Døden er et fenomen ved samfunnslivet som kan være utfordrende og gjøre undersøkelser av. Grunnen er at døden kan være et følelseslaedet, og dermed vanskelig tema å undersøke. Å se nærmere på døden kan også problematiseres siden temaet ikke sjeldent oppfattes tradisjonelt med en rekke tabuer eller fortelser om døden (Tanggaard 1976:1). Mye av litteraturen skrevet om hva døden innebærer (og er for det moderne vesterlandske mennesket) går ofte ut på at døden er blitt ett tabuemne i forhold til tidligere tider (Aries 1978:11). I hverdagslivet så har heller ikke døden noen fremskutt plass, er et også et perspektiv som har blitt fremsatt (Tanggaard 1976:5).

Et slikt syn antyder på den annen side at døden nødvendigvis var et mer naturlig fenomen i tidligere tider, noe som ikke automatisk er i samsvar med faktiske forhold. Lynn Åkesson påpeker i sin bok *"Mellan levande och döda"* at døden ikke burde oppfattes som et fortrengt fenomen siden interessen for døden er stor i nyere tid (Åkesson 1997:11). For eksempel ses dette gjennom de "nye" ritualene som den økende forekomsten av pynting og lystenning på det enkelte gravstedet til avdøde (Danbolt 2002:58-60). Synet på dødens utviklingstrekk i samfunnet krever derfor en nærmere avklaring.

I sosiologiens "barndom" (det vil si i sosiologiens startfase som en egen, frittstående samfunnsvitenskapelig disiplin) dreiet mye av teoribyggingen og utviklingen av faget seg om fremveksten av den moderne vitenskap og av storsamfunnet. Hvordan et moderne samfunn er mulig, virker, og kan opprettholdes, var gjenstand for mye sosiologisk interesse og hypoteser.

Industriell vekst og en materiell velstand som økte parallelt med en sterk fremtidstro, ble grunnlaget for utviklingen av en rekke sosiologiske teorier. Medvirkende elementer som bidro til økt sekularisering av mennesket og samfunnet ble ansett for å ha sammenheng med fremveksten av den akselererende teknologi og den økte differensieringen (skille), eller arbeidsdelingen mellom samfunnsmedlemmene (Repstad 2000:101 og Østerberg 1983:43). En økt grad av differensiering mellom samfunnsaktørene og intensjonene for handling, formet et vekselvirkende og interrelasjonelt samfunn (Østerberg 1997). I et slikt samfunn blir relasjoner mellom aktører basert på formålsrettethet, og ikke på de umiddelbare og lokale nærhetsbånd.

Denne utviklingen gjorde seg gjeldende på alle samfunnsområder, også i forhold til gravferd. På landsbygda var det en sedvanlig fremgangsmåte ved dødsfall og gravferd, at det hele ble arrangert og gjennomført i fellesskap av folk med forholdsvis nære relasjonsbånd fra før av (Danbolt 2002:14-15). Det ble dermed en sak for det lokale fellesskapet og ordne med handlinger av praktisk og seremoniell art, tilknyttet gravferden. Noen av de viktigste samhandlingene i denne forbindelse var naboer som hjalp til med å vaske og stelle den døde, kisten til avdøde ble stilt frem

på låven eller på gårdsplassen, og kondolanser til de pårørende ble avgitt på stedet der avdøde bodde. I tillegg var det ofte gravøl der hele nabolag kunne delta. (Danbolt 2002:16-17). Likfølget fraktet kisten til kirkegården da tiden var inne for å gravlegge den døde.

Slike trekk antyder at før modernitetens inntog i folks hverdag så var døden et felles sosialt fenomen, en sak for den utvidede kjernefamilien og det lokale fellesskapet. Det ble først gjennom utviklingen av atskilte sektorer i samfunnet (som en konsekvens av industrialiseringen), at det dukket opp spesialiserte bransjer som begravelserbyråer som begynte å ta form (Danbolt:2002:14 og Tanggaard 1976:56). Med tiden bidro sektorinndelingen til å løsrive gravferden fra det lokale fellesskapet, (og samhandlingene i forbindelse med forberedelsene til gravferden), til å bli en individualisert og privat affære mellom et begravelserbyrå og de pårørende. Slike avtaler og relasjoner skjedde særlig gjennom fremveksten av begravelserbyråene, men også gjennom institusjonaliseringen av syke og døende (Tanggaard 1976:46-47)¹³.

Samfunnets moderniseringsprosess bidro trolig i en viss grad til å skyve dødens plass og bevisstheten om døden som en naturlig del av livsprosessen i samfunnet, til noe skjult, fremmed og fjernt fra det stadig travlere og sektorbaserte hverdagsmennesket. Spesialiserte aktører som begravelserbyrået utførte med andre ord sine tjenester, ikke ut fra naboskap eller nærhetsbånd, men ut fra en avtalt kontrakt basis, mellom de pårørende og begravelserbyrået. Det grunnleggende båndet for samhandling ble utført gjennom å gi penger ved kjøp av tjenester, som begravelserbyrået leverte (Sanden 2001:99-101).

Det kan dermed ut fra en forståelse av døden som en egen sektor av samfunnet antydes et perspektiv på døden som et perifert sosialt fenomen i samfunnet. Det betyr at det moderne hverdagsmennesket er tilskuere til gravferdens praktiske forberedelser, arrangert av et begravelserbyrå (Sanden 2001:101). En slik økende grad av løsrevet samhold *kunne* bidra til en svekkelse av samfunnets felles tro og følelse av samhold, eller det som kalles for organisk solidaritet av Durkheim (Østerberg 1983:40). Institusjonaliserte sykehjem, vokste også frem samtidig som begravelserbyråene, hvor institusjonaliserte syke og døende kunne være "ute av veien" for allmennhetens innblikk. Dødens ansikt påvirker og preger med all sannsynlighet pleiepersonalet også, slik som i de tilfeller de får en god tone med døende (Aakre 2001:63). Ett eksempel på den "moderne død", er praksisen som følges når noen dør på sykehjem eller sykehus

Byrået ankommer raskt på plass med sine standardiserte hvite trekister (som inkluderer likskjorte, pute og teppe) for å transportere den døde til neste institusjon, som oftest til et kjølerom

13 De gamle romerske libitanarius var en slags forløper til begravelserbyråene, siden de tok hånd om de døde. Libitanarius forsvant med innføringen av kristendommen som statsreligion (Tanggaard 1976:56).

tilknyttet et kapell.¹⁴ Begravelsesbyråene har med andre ord vokst seg store som en spesialisert yrkesretning, med et stadig utvidet arbeidsområde.¹⁵

Til tross for slike atskilte utviklingstendenser i samfunnets yrkesliv, anså sosiologer som Simmel, at i det moderne samfunnslivet generelt sett, var det bare deler av folks liv som ble betinget av flere nivåer av interaksjonskjeder i hverdagslivet enn tidligere (Burns 1992:360). Døden ble også som fenomen preget av en mindre direkte og personlig *samhandlingsprosess* mellom pårørende, i det moderne og sektordelte samfunnet, enn i lokalsamfunnet. Med andre ord ble begravelsesbyråenes vekstområder utpreget i storbyene fremfor i mindre lokalmiljøer (Sanden 2001:99). Den raske moderniseringsprosessen hadde ikke plass eller "tid" til døden som del av folks hverdagsliv, med tradisjonelle ritualer ovenfor den avdøde. Fremskrittet gjennom teknologi og forbedret materiell velstand forutsatte altså en distansering fra døden i dagliglivet. Det økte tempoet i samfunnets hverdagsliv frakoblet tilsynelatende folk fra nærhet i møtet med døden.

Kommodifiseringen, eller varegjøringen av den sosiale interaksjonen mellom folk, innvirket direkte på individet gjennom en etterhvert altomfattende økonomisk tilbud og etterspørsel innretning av samfunnet. Som påpekt over, fikk døden i form av gravferder en perifer plass i samfunnet (særlig i storsamfunnet og i byene) skjult for enhver direkte befatning for allmennheten.

Men et unntak her gjelder for de nære og umiddelbart pårørende. Bildet på døden er neppe entydig. Døden er ikke nødvendigvis et mer naturlig fenomen om den inntreffer i hjemmet eller på en institusjon. Folks forhold til døden kan også bli styrt av den rådende kulturens vaner og praksisformer, enn at det nødvendigvis er en aksepterende holdning og oppslutning rundt at døden er mer naturlig når den inntreffer i hjemmet (Agedal 1994:10).

Kulturelle vaner og praksiser kan utvikles gjennom samhandlinger mellom samfunnsaktører, der "limet" som binder samhandlingsformene sammen kan defineres som en form for solidaritet, eller tillit (Østerberg 1983:40-44). En kulturs praksiser konstrueres gjennom samhandlinger på samfunnets mikronivå, som over gjentatte erfaringer skaper en institusjonell anordning. En anordning som kan forsterke felles sosiale bånd i samfunnet er markeringer ved store hendelser i et livsløp slik som overgangsritualer. Kulturelle anordninger rundt død og gravferd er også lik i formen som gravferdsukas rammer. Jeg skal gi et kort eksempel på ett slikt perspektiv her. Antropologen Van Genneps klassiske *Rites de passage* (overgangsriter) fra 1909, tar for seg overgangsriter i livsfaser som alle kulturer gjennomfører på symbolsk og rituell vis (Van Gennep 1999). Van Gennep kategoriserer overgangssritene i bolkene separasjon, liminalitet og inkorporasjon

¹⁴ Begravelsesbyråene bestiller fabrikkproduserte kister i mer eller mindre større kvantum. Før var det vanlig at den lokale møbelsnekkeren også virket som kistesnekker. Naboer hjalp til med å vaske liket og sy likskjorte (Sanden 2001:98-99).

¹⁵ Begravelsesbyrået Wang i Oslo (etbl. 1877) anses som Norges første begravelsesbyrå (Tanggaard 1976 og Sanden 2001:98).

(Døving 1995:4). Gravferdsuka, med dens sekvenser av situasjoner er i så måte en slags overgangsrite, der "uka" kulmineres i overgangsritualet gravferdsseremonien (Danbolt 2002:21).

For eksempel kan dødsleiet, utkjøringen og selve begravelsen oppfattes som en moderne variant av overgangsritualet (Danbolt 2002:20). Særlig er Turners videreutvikling av Van Genneps modell gjennom det fokuset sistnevnte legger på liminalitet (grenseverden eller mellomtilstanden). Dette aspekt kan ses på gjennom rammen av gravferduka. (Det sistnevnte redegjøres senere i kapitlet om syningen.)

I likhet med overgangssriter forbundet med dødsfall er gravferden en mellomtilstand. De sørgende går fra en situasjon til en annen situasjon på rituellet vis, og de pårørende befinner seg i "ingenmannsland". Gravferdens moderne institusjoner, som Dnk og begravelsesbyråene, er forvaltere av gravferdsuka, hvor de pårørende ofte blir tilskuere til sekvenser av handlinger i løpet av gravferdsuka, som de blir ledet gjennom (Tanggaard 1995:91-92). Det er denne tilstanden av overgangsfase som også Lynn Åkesson beskriver (1997), og som grovt sett kan sidestilles med unntakstilstanden gravferdsuka.

Imidlertid så har rammen for deltakere i en gravferdskontekst en tosidig dimensjon ved de *materielle* og *fysiske* realitetene ved gravferden. Det er fysiske realiteter (som det faktiske avdøde legeme) og materielle, (som rekvisitter, pynt og dekorasjoner). Sistnevnte kan ha en funksjon for å "pakke inn" realitetene og omstendighetene av døden. Seremoniens "innpakning" her fungerer via ett mønster av kjente kulturelle tegn og symboler, som igjen konstruerer en ramme av mening. Seremoniens ramme kan bidra til konstruksjonen av en trygghets ramme for de pårørende (Tanggaard 1995:92). Generelt definert er det en gjensidig avhengighet mellom de gitte materielle omgivelser og omgivelsenes innvirkning på de sosiale rammene for samhandlingen (Collins 1994:281).

3. Metodologi og Metodiske valg

Metodiske valg i denne oppgaven er som påpekt strukturerte samtaleintervjuer og enkelte observasjoner. I tillegg er egen erfarte situasjoner under gravferdsuka, med som en refererende kilde. Under arbeidet med innsamlingen av data så jeg at observasjonene neppe kunne anvendes utover å fungere som utfyllende data for oppgavens fremstilling.

Det å stille med "notisblokk" i hånden i et lite og avgrenset miljø med tidligere yrkesrelasjoner til mange av aktørene, vanskeliggjorde prosessen med datainnsamlingen. Samtidig ble observasjonene tidvis til kunstige situasjoner. Noen ganger følte jeg at min posisjon som observatør ble "karikert". For eksempel spurte en kirkelig ansatt etter en endt gravferd om: "*Var interaksjonen bra?*", i en lett humoristisk tone ved et par anledninger. Intervjuene ble min hovedmetode for innsamlingen av datamateriale, ikke utelukkende for å få fyldigere data, men også ut fra en tanke om å markere min posisjon som intervjuer i situasjonen tydeligere. Før jeg beskriver observasjoner og intervjuene skal jeg i korthet redegjøre for noen sentrale punkter ved fortolkende sosiologi og hermeneutikk, som er gjennomgående aspekter av fremstillingen.

Fortolkende sosiologi og hermeneutikk

Ideelt sett har faget sosiologi vært orientert mot betydning, prosesser og mening (Thagaard 1998:16). Sosiologien mål er videre utforskningen og forståelsen av enkeltfenomener (Gilje og Grimen 1993:57). Den *kvantitative* metode heller mer mot måling og antall. Sosiologien som fag inkluderer målsetninger om å utvikle visse "lovmessige" innsikter eller generaliseringer for å kunne overføre datafunn.

Eksempler på overføringer er når funn fra undersøkelser fortolkes inn i en teoretisk sammenheng slik som Goffman gjør dette i sin studie av totale institusjoner fra 1961 (Thagaard 1998:172-173). Med utgangspunkt i etablert teori og i fortolkningen av empiri, kan dataene "blandes" induktivt og deduktivt, for å utviklingen av nye teoretiske innsikter (Thagaard 1998:178).

Sistnevnte fremgangsmåte kalles gjerne for den *abduktive* tilnærming, og det er under dette begrepet denne oppgavens fokus nærmest ligger (Alvesson og Skøldberg 1994).

Fortolkende sosiologi er nettopp den kvalitative metodes egenart (Thagaard 1998:125). Fortolkende perspektiver i samfunnsfagene er forskningsstrategien for en helhetlig forståelse av *meningen* til de sosiale fenomener som undersøkes. Denne fremgangsmåten for å fortolke fenomener kalles for hermeneutikk, eller den hermeneutiske sirkel i følge den tyske filosofen Gadamer (Gilje og Grimen 1993:153). Den hermeneutiske sirkel innebærer en fortolkning ut fra

enkeltdelesnes påvirkning på *helhetens* deler og omvendt. Begrepet forforståelse er også av sentral betydning innen hermeneutikken, der vår felles forståelseshorisont foreligger *forut* for forståelsen av det sosiale fenomen som søkes forklart. Forforståelse er dermed av essensiell betydning for å kunne reflektere, forstå, og kunne tolke samfunnslivets fenomener og handlinger på en helhetlig måte. For eksempel kaller Kvale forforståelse for å være forutinntatt angående anvendelsen av den hermeneutiske sirkel i en intervjusituasjon (Kvale 1997:81).

Antropologen Clifford Geertz fremhever to skillelinjer i tilknytning til den hermeneutiske tilnærming i sin studie av kultur (Thagaard 1998:35). Geertz fremhever at hvis forskeren utelukkende er ute etter å gjengi det som er registrert av data gjennom observasjon kaller Geertz dette for en "thin" (tynn) beskrivelse. En beskrivelse er i følge Geertz "thick" (tett, eller tykk) når man i tillegg til den tynne beskrivelsen inkluderer hva informanten *kan* tenkes å sikte til med sine uttrykte meninger. Manning påpeker hvordan den tykke beskrivelsen er beslektet med *rammekonseptet* fordi en tykk beskrivelse klargjør fortolkninger som informanten er i besittelse av, pluss forskerens egne fortolkninger om meningen til det som undersøkes (Manning 1992:119). Fortolkende sosiologi bestående av hermeneutikk, forforståelse og rammer gir dermed rom for utdypende beskrivelser av et fenomen. Sistnevnte setning er betegnende for tilnærmelsen anvendt i denne oppgaven.

Observasjon

Den korte dialogen som er referert til i innledningen til denne oppgaven, foregikk under en observasjon av en gravferd i en kirke. Det er organisten som henvender seg til meg for å spørre om "*(...) jeg ikke skal opp i kirketårnet for å ringe?*". Bakgrunnen for dette er at det er den rollen som organisten vanligvis kjenner meg fra (i tiden som kirketjener). Det er som regel kirketjeneren som ringer med kirkeklokkene ved en gravferd, så det var ikke underlig at organisten forventet at jeg skulle opp i tårnet for å ringe.

Med andre ord var det ikke så rart at organisten ble ekstra oppmerksom på mitt nærvær når jeg ikke opptrådte som jeg pleier. Jeg trodde at jeg hadde informert alle involverte parter om at jeg denne dagen skulle gjøre observasjoner i forbindelse med oppgaven. Jeg hadde informert prestene, begravelsesbyrået, kirkevergen (daglig leder av kirkedriften), kirketjener. Til og med kirkegårds graveren var klar over at jeg skulle notere opp på kirkens galleri under gravferden. Organisten oppe på galleriet sammen med meg hadde jeg på den annen side glemt og orientere. Observasjon som metode var i utgangspunktet tenkt for at jeg skulle få ett mer "objektivt" innblikk i hvordan gravferder organiseres og gjennomføres, og samtidig for å se etter ukjente eller nye

aspekter ved gravferder. Formulert annerledes var det ett forsøk på å overskride min forforståelse om gravferdsinstitusjonen. Observasjoner ble utført i tre kirker (også mens jeg virket som kirketjener og klokker under gravferder).¹⁶

Fremgangsmåten ved å observere fra kirkens galleri (samtidig som jeg skrev notater) forstyrret sannsynligvis minimalt med seremoniens gang. Observasjon av aktiviteter kan ses på som en del av observasjonen som metode (Thagaard 1998:61). Observasjoner har vært et middel til å fortolke "gravferdskulturen", det vil si dens rammer. Observasjon skaper også et rom for å se sammenhenger mellom observerte handlinger og intervjuer (Thagaard 1998:56). Grunnen er at atferd mellom personer foregår gjennom diverse kommunikasjonsformer, ved utvekslingen av meninger som kommuniseres symbolsk (Østerberg:1997:75). Generelt sett så påvirker observasjoner måten aktører forholder seg til hverandre gjennom samhandling, og dette konstruerer aktørenes gjensidige selvoppfatninger.

Observasjonen av *den andre* blir en symbolsk representasjon for ens egen selvoppfatning og vurdering (derav navnet symbolsk interaksjonisme). Det fenomen at mennesker er kapable til å ta den andres synspunkt gjennom en refleksiv prosess, er i følge Mead et tegn på at bevisstheten er en sosial konstruksjon og en objektiv størrelse (Collins 1994:256).

Ved observasjoner jeg utførte følte jeg at det var viktig å kunne reflektere "objektivt" over det som ble observert av samhandlinger. Min *vekslende* rolle ble tydelig når jeg er formelt sett jobbet for kirkesektoren, for deretter veksle over til observasjon i kirken. Spesielt ved en observasjon merket jeg meg hvordan begravellesbyråets representanter signaliserte at de var rådvillige eller undrende i forhold til min rolle når jeg kom inn i kirken. Jeg deltok ikke som en forventet person i situasjonsrammen: jeg var der for å observere de som hadde oppgaver og aktive roller inne i kirken.

Jeg ble observert i en forventet jobbsammenheng (med tilhørende symbolske rammer) for så å bli observert "med notatblokk". Måten jeg forsøkte å løse dette på gikk ut på og *nedtone* min rolle ved og trivialisere den. Dette innebar å signalisere at andres roller og aktiviteter var delvis overordnet min egen rolle. Aktørene i interaksjonen fikk dermed muligheten til ikke å legge noen større fokus på meg og min rolle i situasjonen. Ved å være aktpågivende ble min opptredenen i denne situasjonen bedre mottatt, etter min oppfatning.

Jeg synes Album benevner en spørsmålet om en situasjons tvetydighet veldig treffende, ved å fremheve at misforståelser kan unngås i samhandlinger hvis man "redder" ansikt gjennom å overholde rammens regler (Album 1996:23).

¹⁶ Observasjoner av gravferder mens jeg arbeidet som kirketjener/klokker, tilsier at observasjonene ble nedskrevet ettertid, som stikkordsnotater så snart det lot seg gjøre.

I de tilfellene jeg var på jobb som kirketjener samtidig som jeg opptrådte i rollen som observatør under gravferdsseremonien (og skrev ned inntrykkene i etterkant) fungerte observasjon som metode bedre. Kanskje på grunn av at rammen for begivenhetenes gang ikke ble forstyrret. Ut fra at jeg var meddeltakende i begivenhetenes gang kan min rolle (med rollens symbolske trekk og kjennetegn) oppfattes som mindre tvetydig. Imidlertid er sistnevnte datas kvalitet trolig sterkt begrensende i sin anvendbarhet, utover funksjonen som en refererende og utfyllende kommentarer til oppgavens innhold forøvrig. Siden jeg var på jobb ble jeg forhindret å skrive ned ting mens de skjedde. Oppmerksomheten måtte nødvendigvis (og til en viss grad) rettes mot jobben, noe som begrenser hvor utdypende og tykke observasjonene ble.

Yrkeserfaringer rundt gravferdsinstitusjoner kan karakteriseres som "erindringsdata", fordi jeg var for nær forskningsfeltet (feltets aktører). Noe som nødvendigvis begrenser begrepskategorier for å kunne "tre" ut av formålet for undersøkelsen. Album påpeker i sin undersøkelse at å tre ut av undersøkelsen en tid, kan gi en viss objektiv avstand med hensyn til skriveprosessen (Album 1996:240-243). Det å reflektere over dataenes begrensninger, kan altså skape en distanse som lettere muliggjør en tolkning av de.

Intervjuene

Intervju som metode kan gi et utdypende materiale om informantens livssituasjon (Thagaard 1998:79). Thagaard nevner to tilnærmelser for innsamlingen av intervjudata: Personsentrerte og temasentrerte analyser. Sistnevnte omhandler og undersøke informasjon fra alle informantene sammen alle teamene (Thagaard 1998:28). Personsentrerte analyser omhandler i større den enkelte og aktører i interaksjonsprosesser (Thagaard 1998:126).

Jeg har en fot i begge disse tilnærmelsene i intervjuene, ganske enkelt fordi det var slik samtaleintervjuene utviklet seg (som en vekselvirkning mellom tema (sak), og på informantene selv.

Intervjuene er videre et middel for å kunne stille spørsmål som jeg oppfatter som relevante i forhold til oppgavens delspørsmål, og for å kunne utdype gravferdsukas situasjoner.

Intervjuspørsmål behandlet aspekter av ritualene ved gravferd, om prestenes kontakt i møtet med pårørende og om begravellesbyrået og prestens samarbeid.

Spørsmål om begravellesbyråenes påvirkning, og eventuelle forsøk på å kontrollere situasjonene ble også stilt. På tilsvarende måte ser jeg på prestenes eventuelle kontroll handlinger (om opprettholdelsen av prestenes liturgiske forpliktelser), blir gitt forrang foran hensynet til de pårørendes situasjon. Med delvis strukturerte intervjuer ønsket jeg å få til en refleksiv tankeprosess hos informantene (og dermed en distansering fra intensiteten i intervjusituasjonen). På forhånd

hadde jeg noen ideer om å spørre om uoverensstemmelser eller eventuelle konflikter mellom byrået og presten. I utgangspunktet lot jeg informantene foreslå hvor intervjuene skulle finne sted, ut fra hva som passet de. Klargjøringen av gravferdens og dets profesjoner forventninger og krav (samt aktørenes tolkning og vurdering av deres respektive arbeidsoppgaver), var temaer som det ble spurt om. For eget vedkommende så bidro inndelingen i "tema og person", til at jeg kunne distansere meg mer til intensiteten i forhold til informantene og selve situasjonen. Litt flåsete sagt er "go native" faktoren min relativt høy, ut fra det faktum at de som jeg observerer og intervjuer (i varierende grad) er tidligere arbeidskolleger.

Dermed kan det stilles spørsmål om troverdigheten med hensyn til hvor utstrakt grad jeg kan henviser til egne yrkeserfaringer i denne oppgaven. Generelt om den kvalitative metode beskriver Thagaard spørsmålet om troverdighet på følgende måte: *"Spørsmålet om troverdighet er knyttet til forskerens argumentasjon for betydningen av undersøkelses situasjonen og relasjonen mellom forsker og informant."*¹⁷ Tilliten må være til stede mellom forsker og informant, samtidig som det ideelt sett må foreligge en tillit til forskerens argumentasjon for dataene og resultatene av undersøkelsen. Tilliten mellom meg og informantene eksisterte i visse henseende fra før av, ut fra at prestene og gravferdskonsulentene jeg observerte og intervjuet, er personer jeg har hatt befattningen med i jobbsammenhenger (i varierende grad). Imidlertid jobber jeg verken som kirketjener eller gravferdskonsulent per i dag.

Intervjuteknikker

Intervjuteknikker var tiltenkt å skulle lede oppmerksomheten mot felles erfaringer om emnet, men også om mer ukjente spørsmål om temaet for begge parter.¹⁸ Intensjonen med dette var å få frem meningen som informantene tilla faktiske hendelser i forbindelse med sine yrkesroller. Svarte informantene kort, fulgte jeg opp med oppfølgingsspørsmål for å finne ut av i hvor utstrakt grad de ønsket og utdype svaret videre. For eksempel: Spørsmål som nøkkelinformanten gav uttrykk for ikke å være direkte egenerfarte (altså mer erfaringsfjernt) førte til at informanten bidro langt mindre i, og til samtalen. Måten dette skjedde var gjennom en skinnere interesse av å svare utdypende på spørsmål.

I noen tilfeller lot jeg dette ligge ved å ikke dvele ved det aktuelle spørsmålet. Informantenes egne subjektive erfaringer av fenomener (mer personsentrerte svar), ble da ofte utfylt av spørsmål som gikk mer på hendelser og situasjoner (mer temasentrerte svar). Jeg startet hvert intervju med å spørre med utgangspunkt i det første spørsmålet fra intervjuguiden. Etter dette var ordet fritt i den

17 Thagaard 1997:170

18 Det var kun en av prestene jeg ikke hadde jobbet sammen med under gravferder tidligere.

forstand at jeg ikke styrte hva informanten tok opp og valgte å vektlegge. I stedet fulgte jeg opp med oppfølgingsspørsmål som en spontan respons på det som ble sagt av informanten. Inne i mellom skrev jeg ned stikkord under hvert spørsmål i guiden, mens jeg hadde båndopptakeren på. Grunnen var at jeg ønsket å posisjonere meg selv som intervjuer, samtidig som dette bidro til å distansere meg litt fra intensiteten av svarene. Dette var med andre ord en teknikk for å få noen "kunstpauser" i samtalen. Videre så spurte jeg spørsmål i ledende form ved enkelte tilfeller. Tanken var at jeg ville se om informanten kommenterte dette (eller om svaret kom like åpent som ved mindre ledende spørsmål). Jeg så også etter om informanten signaliserte en distansering gjennom et ringere bidrag i svaret. I tillegg så jeg etter om ledende spørsmål ble "godtatt", eller kanskje til og med forventet ut fra at informantene kjente meg fra før av. For eksempel: Når jeg fremsatte spørsmålet: *"Hva snakker du om med byrået rett før gravferden? Du kommer 20-25 minutter før gjør du ikke det?"*, så kan spørsmålet tolkes som ledende, men siden jeg vet at dette normalt er tilfelle (gjennom praksis og erfaring som kirketjener og begravellesagent), kan informanten oppfatte dette som en henvisning til felles erfaringer

Innenfor metodelitteraturen beskriver Jette Fog visse signaler som en aktivisering av det som kalles en felles "forståelseshorison" (Fog 1994:75-76). Det også mulig å argumentere for ledende spørsmål som en form for presentasjonsituale ut fra Goffmans konsepter i denne sammenhengen (Goffman 1967:71).

Intervjuenes kontekster

Prestene ble intervjuet på fire forskjellige steder, i kirkens sakristi, på et prestekontor og to ble foretatt hjemme hos to av prestene. Jeg intervjuet fire forskjellige prester, hvorav to mannlige og to kvinnelige prester. Alle er i alderen 35-50 år. En av prestene ble intervjuet tre ganger og hadde dermed rollen som en slags nøkkelinformant. Nøkkelinformant er et begrep Thagaard anvender om en informant som gir rikholdige informasjoner (Thagaard 1998:46). De resterende prestene ble intervjuet en gang hver. Intervjuene varte omtrent 90 minutter, foruten det første som var noe kortere, litt under en time (intervjuet av denne presten foregikk på et prestekontor og ved dette intervjuet ble det ikke benyttet en båndopptaker). Jeg lot informantene i utgangspunktet selv bestemme hvor intervjuene fant sted (men jeg styrte også hvor stedet for intervju skulle finne sted i minst ett tilfelle).

Båndopptaker ble brukt i samtlige av de andre intervjuene. Alle prestene var veldig positive til å stille til intervju.¹⁹ Jeg hadde en del spørsmål utarbeidet på forhånd, med visse temaer som jeg

¹⁹ Sammenliknet med prestene virket en gravferdskonsulent mer skeptisk ovenfor å bli intervjuet.

anså var mer av interesse enn andre. Samtidig var jeg opptatt at informantenes egne formuleringer og erfaringer skulle få komme til uttrykk. Måten jeg gjorde dette på var og ikke stille med helt identiske intervju spørsmål hver gang.

To av prestene fortalte uopprettet fra sine praksiser som prest andre steder i landet, noe som bidro til å sette deres erfaringer i et større perspektiv, og som et sammenlikningsgrunnlag mot de andre prestene. For eksempel så hadde den ene av de prestene, jobbet en del år på en annen kant av landet og kun en kort periode i det soknet der jeg gjorde undersøkelser. Denne presten hadde til dels helt andre opplevelser av hvordan samarbeidet med begravelsesbyrået var i de to forskjellige soknene.

Intervjuene var i første rekke ment for å få i gang en diskusjon om oppgavens tema, mellom informantene og meg selv. Jeg så etter eventuelle uoverensstemmelser mellom aktørene (konflikter) samt å få kunnskap om informantens egen vurdering og tolkning av sine respektive roller. Ut fra datamaterialet er uoverensstemmelser noe som forekommer mellom alle parter, men det er relativt sjeldent. Seleksjoner på denne måten finner jeg relativt uproblematisk i tilknytningen med å tolke tekstmaterialet. Det er en fremgangsmåte for å finne sammenhenger og mening i fortolkningene (Fog 1994:178).

Den nærmeste kategorisering jeg kommer av intervjuene er som påpekt over at de er *delvis strukturerte* i sin fremstilling. (Thagaard 1998:81). Temaene er i slike intervjuer er fastlagte i forkant men likevel såpass fleksible at informantens fortelling kan følges av intervjueren. Enkelt fortalt innebærer dette at når informanten kommer opp med et tema så utdypes dette videre.

Intervjueren kan også forfølge et spørsmål som stilles av informant, noe som jeg støttet opp om i de aller fleste tilfeller. Innen metodelitteraturen er såkalte *probes*²⁰, aktuelle redskaper når informanten tar opp noe som kan være interessant å forfølge videre. På den annen side kan dette lett slå tilbake på intervjuer ved at temaene "sklir ut", og utdypes mer enn strengt talt nødvendig. Dette inntraff ved flere enn ett tilfelle i intervjuer med min nøkkelinformant, noe som jeg eller informanten kommenterte når det ble for iøynefallende. På den annen side oppfattet jeg i hvert fall at to av prestene oppviste en god forståelse av sosiologiske problemstillinger. (Nøkkelinformanten påpekte under intervju nummer to at fenomenologien var ett veldig interessant tema å snakke om.) Alle slike avvik og digresjoner fra intervjuguiden er ikke nødvendigvis et problem for intervjusituasjonen:

Jo mere viden, praktisk og teoretisk, man har om samfund og psykologi og om den gruppe menneskers forhold, som man skal interviewe, des mindre behøver man at være bundet af en interviewguide (Fog 1994:75-76).

20 Silverman (2001)

Orientering om intervjuets forløp som ble presentert for informantene, gikk også ut på avklaringer om antatt varighet av intervjuet. Jeg formidlet også hvem jeg skulle (eller hadde) intervjuet tidligere i undersøkelsen. Anonymisering og selvbestemmelsesrett angående hva de ønsket å svare på var også noe jeg tok opp med informantene. Informantene hadde egne og varierende særtrekk i måten de kommuniserte på. En var litt nølende, (usikker til tider) der uttrykk som: "*uhmm, ehh*", hyppig ble benyttet av informanten. Denne informanten smilte også usikkert i blant, med en lett latter til tider. Nølte jeg for lenge for å gi signaler om tilbakesvar eller bekreftelse på noe som informanten sa, lurte informanten noen ganger på om det var "*rett svart?*". En annen prest igjen, fulgte opp med ytterligere utdypning av temaet eller et svar hvis det var jeg som signaliserte en noe nølende holdning.

Intervjufleksjoner

I intervjusituasjonen er noen opplysninger "fakta", mens andre opplysninger er kontekstavhengige. Innen metodelitteraturen vektlegges det hvordan meningen i forskjellige kontekster er skiftende, noe det er viktig å være sensitiv ovenfor (Silverman 2001:10-11).

Det samme er gjeldende i sørgesamtalen. Informasjon om avdøde og de pårørende veksler mellom form (eller ramme) og innhold (symbolske konstruksjoner) som skjer gjennom at noen fenomener er sosiale fakta, mens andre fenomener er sosiale konstruksjoner. Informasjonen om den avdøde kan anses som *fakta*: avdøde arbeidet så og så lenge på den aktuelle arbeidsplassen, var gift i så og så mange år, ble så og så gammel osv. Noe informasjon er *konstruksjoner* fordi samtalen mellom presten og de pårørende ikke nødvendigvis har lik mening i den ytre sosiale virkelighet (noe som også gjelder for intervjukonteksten).

Samhandlingen i sørgesamtalen skaper gjensidige utvekslinger av meninger og synspunkter hvis en legger konteksten og omstendighetene rundt til grunn. Alt blir imidlertid ikke sagt i en i en samtale (og med all sannsynlighet heller ikke i en sørgesamtale), det er en seleksjon og utvalg om hva både presten og de pårørende formidler. Noen aspekter blir underkommunisert. Ved å *sammenlikne* hva informantene sier om hva det samtales om i sørgesamtalen, kan et mønster av mening og sammenhenger fremtre klarere.

For eksempel så stilte jeg samtlige av prestene spørsmålet om de hadde opplevd å få "skylda" for dødsfallet, eller om de fikk høre at Gud fikk "skylden" for dødsfallet. Ingen av prestene har imidlertid opplevd dette. Heller oppleves Gud som en trøst, eller som håpet om at døden ikke er den endelige slutten. Prestene har heller ikke erfart å bli "skyllebøtter" for de pårørendes sorg, som

for eksempel uttrykt sinne mot de som prester.²¹

Tolkningen av den dypere meningen av informantenes erfaringer her, er inspirert av (som allerede nevnt over) av det Geertz betegner som "tykke" beskrivelser, eller utdypende forklaringer av sosiale fenomener (Thagaard 1998:35).

Spørsmålet om samfunnsmessig relevans kan argumenteres gjennom å belyse den informasjonen intervjuene med informantene gir (Thagaard 1998:50). For eksempel er gravferder bestående av situasjoner som er unike og spesielle fordi det er "nye" pårørende ved en ny begravelse: "(...) *Det er veldig variabelt, enhver situasjon er unik*".

Mening som konstrueres i situasjoner, er ofte kontekstavhengig. Gyldigheten av konteksten kan redegjøres for ved overføring til en større samfunnsmessig sammenheng (Thaggard 1998:193). Teksters meningsinnhold (slik som intervjutekster) blir også lettere tilgjengelig for utenforstående ved at disse allmenngjøres (Thagaard 1998:198).

Eksempelet ovenfor (hvor prestene beskriver likheter på tvers av situasjoner i møtet med de pårørende) gir et bilde på prestenes felles erfarte opplevelser. Dette kan skape forventninger blant prestene om hvordan de uttrykker seg i sørgesamtalen. Presten som ble en nøkkelinformant formidlet en interesse av måten kirken møter de pårørende i en sorgsituasjon. Nøkkelinformanten uttrykte å være opptatt av det nære i møtet med pårørende. Prestene er i tillegg lojale ovenfor kirkerådets vedtak, som de formelle retningslinjer for liturgien ved kirkelige handlinger (gravferder). Disse retningslinjer er formelle sider ved det å være prest. Det å opptre på en korrekt måte i alle deler av gravferdsprosessen, spesielt under minnetalen var uttalt viktig for prestene å presisere under intervjuene. Prestens selvsikkerhet under opptreden ovenfor de pårørende kan oppfattes som en form for makt under deres opptreden, fordi det er en rolle og opptreden som stillende aksepteres.

I startfasen av oppgaven var jeg inne på tanken og tilnærme meg de pårørendes sorgsituasjon på linje med alvorlige sykes helsesituasjon. Intervjuer i større skala (kvantitative) kunne være en farbar vei for å se på de pårørendes sorgsituasjon gjennom å utspørre de pårørende om deres erfaringer med dødsfall. Tanggaard, for eksempel sendte spørreskjemaer til pårørende om deres opplevelser i tilknytning til gravferd (1995:84)²².

På den annen side er det mulig at de pårørendes emosjonelle identifisering med sorgprosessen har bleknet en del. Særlig kan dette gjelde pårørende som *aktivt* deltar i seremonielle handlinger i gravferdsuka. Det foreligger nettopp undersøkelser som tyder på at faste kirkegjengere

21 Siden gravferdskonsulenter forteller om at de kan være utsatt for reaksjoner fra avdødes pårørende, ser jeg nærmere på dette senere.

22 Imidlertid kunne det å administrere survey-spørsmål til etterlatte om f.eks hvordan de pårørende opplevde gravferdsuka som prosess være en mulighet

opplever mindre grad av sorgintensitet enn andre (Danbolt 2002:62).

De som sørger fremdeles kan ytterligere vanskeliggjøre innsamlingen av data, særlig ut fra et etisk perspektiv. Ved å stille utdypende (kvalitative) spørsmål, kan sorgfølelser (som depresjon eller angst) muligens vekkes opp igjen. I tillegg kommer det inn andre etiske aspekter om å benytte materiale om de pårørende, siden det etter mitt skjønn ville være forholdsvis problematisk å anonymisere uten å benytte seg av et stort intervjumateriale. I Tanggaards undersøkelse av pårørende, så fikk de pårørende som hadde deltatt i en gravferd i Oslo, tilsendt en del spørsmål om død sorg og gravferd i 1991 (Taangaard 1995:83-84). Av det utsendte materialet svarte 200 av de forespurte pårørende (alle fra Oslo). Svarprosenten her lå på 42%, under halvparten av de forespurte.

Argumenter mot gyldigheten av svarene var særlig at det kunne være de pårørende som har opplevd og gjennomgått spesielt *tunge* dødsfall (og påfølgende vanskelig sorgfase), som nettopp *ikke* så seg villige eller i stand til å svare (Taangaard 1995:85). I forbindelse med hva en undersøkelse "skal" besvare kan man stille seg spørsmålet om metoden for data-innsamlingen som anvendes i ett undersøkelseopplegg er nødvendig for dens formål (Silverman 2001:25).

Administreringen av mer kvantitative, survey-type spørsmål, anså jeg raskt hverken for å være i min interesse eller mulig innenfor oppgavens omfang. Statistiske data om gravferder sier sannsynligvis lite om hva en gravferd innebærer som et *kvalitativt* fenomen i seg selv, eller hva en gravferd innebærer i en sosial interaksjons sammenheng. Ved å fortolke dataene inn i en relasjonell sammenheng kan meningen for deltakernes avdekkes, og dermed gi et bilde av gravferden som fenomen.

Veien inn

Min vei inn i feltet gravferd (eller gravferdsfeltet) ble lite lagt merke til i starten. Tidlig i prosessen kontaktet jeg kirkevergen for å presentere oppgavens fokus og formål. På dette tidspunktet var prosjektet ganske generelt selv om hovedtrekkene av det jeg ønsket å belyse var på plass. Jeg møtte opp på kirkevergens kontor med et kort brev, ment for å orientere hva prosjektet skulle gå ut på.

Etter at kirkevergen hadde lest brevet i stillhet uttalte han at: "*Dette har jeg ingen problemer med!*". Ut fra kirkevergens posisjon som den personen som til daglig har ansvaret for kirken og kirke gårdsdriften, anså jeg at det formelle klarsignalet for undersøkelsen gitt. Når samtlige av prester og gravferdskonsulenter også svarte ja til å delta som informanter til intervjuene, følte jeg at min posisjon var forankret på en nokså legitimt grunnlag.

De to første intervjuene ble gjort uten bruk av båndopptaker, jeg skrev stikkord i intervjuguiden i stedet for. Tilbakemeldinger fra informantene avdekket imidlertid at de ikke hadde noen innvendinger at jeg benyttet opptaker. Bruken av båndopptaker ble derfor anvendt konsekvent videre, og hver enkelt informant ble forespurt om det var i orden at samtalen/intervjuet ble tatt opp på bånd, noe det var for samtlige informanter.

Min forståelse av informantenes handlinger og relasjoner kommer i stor grad fra at jeg har tidligere jobberfaring med de. Jeg begynte i jobben som begravellesagent som en slags lærling, noe som innebar at yrkets formelle og praktiske deler ble innlært fortløpende, mens jobboppgavene ble utført. I ettertid ser jeg at det konstruerte visse fordommer, eller bestemte kategorier av yrket. Dette er ikke nødvendigvis en ulempe for oppgavens del, men som Fog påpeker er forforståelse, eller fordommer viktige å reflektere over:

Jeg har al min viden, den praktiske og den teoretiske med mig. Alt hvad jeg har erfaret, og alt hvad jeg har læst. Dette er min baggrund, og det er en fleksibel kontekst for det jeg er opmærksom på (Fog 1994:70-71).

Situasjonene fra gravferdsuka er mer eller mindre bestanddeler eller rammer av en institusjon, med avskilte kategorier for hendelser og handlinger. Det å kunne inndele det området som er gjenstand for et undersøkelseopplegg i begrepskategorier, kan dermed bidra til en viss objektiv avstand til hele prosessen (Album 1996:240-243). Tilstedeværelsen blant informantenes naturlige omgivelser kan være nyttig for forståelsen av informantenes relasjoner (Thagaard 1997 62-63). Argumentasjonen i en undersøkelses sluttprodukt må uansett fremstilles slik at leseren får forståelsen av at forskningsprosessen har vært gjennomført på en reflekterende og selvkritisk måte (Thagaard 1998:169-170).

4. Teoretisk bakgrunn

Nedenfor presenteres i all hovedsak konsepter av Goffman, slik de er anvendt i denne oppgaven. Utover teoretiske innsikter av Goffman benyttes enkelte andre teorikonsepter i oppgaven, som eksempelvis: Brante (2007), Hochschild (1983), (om reguleringen av emosjoner i situasjoner), og som nevnt tidligere, Turner/Van Gennep (1999) (som beskriver perspektiver på overgangsfasen mellom liv og død). Primært presenteres dette i kapittel 6 og 9, hvor aspekter ved slike teoribegreper er en del av disse kapitlenes drøfting.

Situasjonene i gravferdsuka beskrives ved blant annet det dramaturgiske perspektiv eller teatermetaforen (1992). Som et bakteppe for tolkningene av situasjoner fra gravferdsuka, er som nevnt ovenfor rammebegrepet sentralt (Goffman 1974). En del av av gravferdsukas situasjoner tilnærmes eller beskrives ved hjelp av begreper som interaksjonsritualer (1967), og rollekonseptet (1961). Grunnen er en forforståelse og fortolkning av gravferdsukas handlinger som et sterkt rituelt preget fenomen. Samtidig har alle involverte aktører tydelige rolleinndelinger under gravferdsuka. De anvendte teoretiske konseptene er anvendt som utfyllende beskrivelser av situasjonenes oppbygning eller rammer under gravferdsuka. Jeg skal beskrive og drøfte om disse begrepenes bruksområder i tilknytning til denne oppgaven nedenfor.

Samhandling på mikronivå

Goffman har lansert en rekke begreper for analyseringen av situasjoner og samhandlinger i situasjoner. Teorien om samhandling ansikt til ansikt er anvendelige som analyseverktøy for å undersøke relasjoner og interaksjoner i en sosial kontekst. (Burns 1992:27 og Lemert og Branahan 1997). Goffmans naturalistiske (eller etnografiske metoder) for datainnsamling sorterer inn under den mikrososiologiske tradisjonen (Collins 1994:277).

Interessen for Goffmans dramaturgiske perspektiv i tilknytning til denne oppgaven stammer fra ideen at gravferdsseremonien kan tolkes som en opptreden eller en forestilling. Teatermetaforen er nettopp det perspektiv som beskriver en modell for aktørers selvpresentasjoner i det sosiale livet som et drama (Goffman 1992:9). I utgangspunktet var det interaksjonen mellom begravelserbyrå og presten rett før, under, og like etter en gravferd jeg ville undersøke nærmere gjennom teatermetaforen.

Teatermetaforen tar utgangspunkt i en bestemt opptreden, og videre hvordan denne kan defineres ut i fra en bestemt situasjon. I så måte er teatermetaforen en egen ramme for opptredener. En opptreden er en aktivitet som foregår i en avgrenset kontekst i tid og rom, og som har innvirkning på andre deltakere eller iakttakere til opptredenen (Goffman 1992:22). Opptredener foregår i det området Goffman kaller for *frontstage* (frontregionen) som er der en opptreden fremføres (1992:96). Frontstage er derfor selvpresentasjonen utad for den som utfører en opptreden. Motstykket til området frontstage er det området hvor forberedelsene for en opptreden foregår, kalt for *backstage* (bakregionen), hvor opptredener forberedes og finslipes (Goffman 1992:97-98).

En opptreden er i tillegg sammensatt av et felles team (eller lag) som samarbeider for fremførelsen av opptredenen, som en innøvd rutine (Goffman 1992:72). Samarbeid fungerer dermed som et grunnlag for organisering av sosiale samhandlinger²³: "*En sosial organisasjon er et hvilket som helst sted som klart avgrenser hva som kan oppfattes og hvor en bestemt form for aktivitet regelmessig finner sted*" (Goffman 1992:197). I tillegg så bærer sosiale samhandlinger med seg en rekke forventninger i forhold til spesifikke roller, hvor rettigheter og plikter tilknyttes en bestemt status (Goffman 1992:27). I sum danner teatermetaforen en ramme av gjensidige forventninger og forpliktelser for aktører.

For denne oppgaven tolker jeg teatermetaforen for å være en anvendelig ramme for gravferdsseremonien og for deler av syningen av avdøde. Imidlertid så oppfatter jeg ikke teatermetaforen som dekkende (og nødvendig) for å redegjøre for samtlige av situasjonsreglene i gravferdsuka, slik disse kommer i stand eller defineres. Til dette vil jeg se nærmere på Goffmans rammebegrep, som ikke utelukkende tar for seg en enkelt ramme som den dramaturgiske. Imidlertid kommer jeg tilbake til Goffmans syn på forholdet rutine-rolle senere. Syningen som situasjon redegjøres også ved hjelp Turners begrep om liminalitet (terskelfasen) i overgangen mellom liv og død (Turner 1999). Dette begrepet er beslektet med Goffmans rammebegrep.

Rammebegrepet

I dette og i neste avsnitt vil jeg avklare rammebegrepet. Rammebegrepet beskrives i dette avsnittet slik det anvendes for denne oppgaven.

Goffmans konsept om *rammebegrepet* handler om organiseringen av aktørers handlinger slik aktører subjektivt og fenomenologisk erfarer situasjonen (Goffman 1974:11). Rammer organiserer det sosiale livet, men uten noen henvisning til en konkret ramme (slik som teatermetaforen) for fortolkningen av hverdagslivet (Manning 1992:50-51). Dette er slik jeg ser det, nyttig for å tolke og

23 Her foregriper Goffman sin senere rammeanalyse (1974).

beskrive situasjoner og aspekter fra gravferdsuka, enten det er tale om en formell eller institusjonell setting eller ikke.

Rammer har uansett mye med forventning å gjøre. I boka *Forms of Talk* for eksempel kaller Goffman forventninger ut fra en bestemt posisjon (eller rolle) for *footing* (eller forankring) (Goffman 1981:128). Rammer kan også sammenliknes med roller, hvor rollene endres med rammer (Album 1996:212). Sagt annerledes så veksler rollen i takt med den rammen som er den som gjelder, samtidig som rollen *uttrykker* rammen.

Vekslinger i forankrede rammer for roller og aktiviteter kan være nokså tydelige som under fremførte talehandlinger, men kan også være subtile signaler som manipulering av stemmeleie, kroppens plassering eller berøringer, som igjen fører til at en bestemt forankring opprettholdes (Goffman 1981:135).

Formulert annerledes så oppfatter vi omgivelsene ut fra hvordan vi tolker en rammes mening og funksjon (Goffman 1974:24). Rammetilnærmelsen for samhandling overskrider videre dikotomien mellom interaksjon og mikrostruktur, samtidig som begrepet er beslektet med begrepet situasjonsdefinisjon (Album 1996:21-22). Når vi stiller som deltakere i en situasjon, får vi et hint om hvilken ramme som definerer samhandlingen ved å observere andre deltakende i situasjonen (Album 1996:22-23). En annen mulighet er å *tenke* oss frem til den gjeldende situasjonsrammen (gjennom erkjennelsesprosesser som kognisjon), og deretter handle i tråd med reglene i den aktuelle rammen. Ramme og dets grunnleggende inndelinger definerer Goffman som følger:

(...) When a coroner asks the cause of death, he wants an answer phrased in the natural schema of physiology, when he asks the manner of death, he wants a dramatically social answer, one that describes what is quite possibly part of an intent (Goffman 1974:4).

Det er to former for rammer som Goffman skiller her: naturlige og sosiale (Goffman 1974 og Burns 1992:251). En naturlig ramme inndeler materielle og naturlige hendelser som en del av menneskers fysiske omgivelser, slik som for eksempel været (Goffman 1974:22). Aktiviseringen av *sosiale* rammer skjer når inntrufne hendelser tolkes ut fra bevisste erfaringer, rettet mot det som er gjenstand eller bakgrunnen for tolkningen. Goffman poengterer hvordan det i menneskets bevissthet er regler forut for (eller samtidig), med samhandlinger som definerer rammene for situasjoner (Goffman 1974:4). Når en kontekst eller en situasjon blir definert, så skapes en felles sosial forståelse for de aktører som deltar i en slik felles definert ramme (Album 1996:204).

For enkelhetens skyld kan en slik felles forståelse illustreres gjennom spillet sjakk. Reglene for å spille sjakk forplikter deltakerne ut fra felles definerte forventninger (eller rammer) om hvordan spilltrekkene kan utøves (Goffman 1974:5). Aktørenes kompetanse og kunnskap spiller

også inn: En erfaren sjakkspiller nyttegjør seg av flere trekk ved spillet samtidig, noe en nybegynner ikke har ferdigheter til. Fortrinnene til den erfarne spiller kommer blant annet av en større utviklet evne til å lese spillet forut for trekket og før (sam)handlingen finner sted. Handlingsforløpet av spillet styres derfor av deltakernes kognitive teknikker som hver av deltakerne benytter seg av.

I det sosiale livets hverdagssituasjoner skjer også samhandling mellom deltakere i felles rammer (selv om deltakerne sjeldent er like statiske ovenfor hverandre som under et parti sjakk). I hverdagslivet er det også situasjoner med aktører som besitter mer ekspertise og kunnskap om rammer enn andre aktører, noe som aktører innretter seg etter under samhandling. Rammeanalysen er imidlertid *ikke* aktør orientert, men situasjonsorientert, noe som fører til at aktører aktivt tolker situasjonsrammens tilhørende symboler som kan fungere som "hjelpemidler" for organiseringen av situasjonen (Barnes 1995:74-75). Samhandling foregår dermed etter kulturelt aksepterte koder. Disse kodene gir mening om hva som foregår i den kontekst vi for øyeblikket befinner oss i.

Rammer for erfaring av fenomener

Goffman er sterkt influert av Durkheims syn på sosiale strukturer som det grunnleggende for den individuelle bevissthet (Collins 1994:277). I verket *Det religiøse livets elementære former*, fremholder Durkheim at den grunnleggende enhet for kategorisering av et fenomen er det sosiale (Durkheim 1995:31). Durkheims sosiologi handler om store (makro)strukturer i samfunnet, der slike strukturer former og påvirker aktørenes handlinger. Durkheim kaller den grunnleggende kategori for all handling for sosiale fakta. Forskjellen mellom Durkheim og Goffman her, er at sistnevnte bygger på en fenomenologisk tankegang av situasjoner på mikronivå (som også er det grunnlaget Goffman bygger sin rammeforståelse ut fra). Aktiviseringen av sosiale rammer skjer som nevnt gjennom aktørenes intensjonelle handlinger. Naturlige rammer er aspekter ved den fysiske virkelighet som i utgangspunktet oppfattes som uavhengige av aktørenes kognitive prosesser. Aktører trenger imidlertid en forståelse av fenomenets sosiale kontekst før et fenomen gir mening.

Det gjensidige påvirkningforhold mellom det fysiske gitte og aktiviseringen av mentale rammer for mening, kan imidlertid inntreffe ut fra individets perspektiv (Schutz 1964:93-96). Goffmans rammekonsept minner om Schutz syn, men med den forskjell at Goffmans rammebegrep om den fysiske verden har forrang foran individets bevissthet (Collins 1994:280).

Institusjoner kan fungere som et anvendbart begrep i sammenhengen individ-struktur, ut fra at institusjoner er aspekter av sosiale systemer og dermed av samfunnet (Burns 1992:23).

Institusjoner og mikroprosesser påvirker i tillegg gjensidig hverandre (Gilje og Grimen 1993:177). I så måte er institusjoner og rammer beslektet. Goffman analyserer imidlertid rammer som fenomenologiske erfaringer i situasjoner *uten* noen henvisning til bestemte rammer, noe institusjonsbegrepet ikke automatisk innebærer.

Under samhandling i det daglige så bestemmes våre handlinger ut fra definisjonen av situasjonen (Goffman 1992:24-25). For eksempel er det en klar forskjell mellom samhandlingen mellom venner i fritiden, enn interaksjonsformen med arbeidskolleger på jobb (Giddens 1999:94-95). Faktorer som status, yrke, kroppsspråk og ansiktsuttrykk, humør og karisma, er også medvirkende aspekter for hvordan inntrykk blir presentert til andre, og innvirker på situasjonsdefinisjonen. Goffman påpeker at defineringen av en situasjon riktignok har konsekvenser, men situasjonen *skapes* ikke av deltakerne, det blir tatt avgjørelser om hvordan situasjonen bør oppfattes og handle deretter (Goffman 1974:2). Dermed blir en gitt ramme ikke skapt fra situasjon til situasjon, men den blir "aktivisert" av deltakerne i den. Interaksjon er altså prosessrelaterte erfaringer, vedrørende pågående fenomener og organiseringen av de (Goffman 1974:13).

En rammes gyldighetsområde kan på den annen side være tvetydig, noe som kan endre en ramme i en annen retning. I slike sammenhenger nevner Goffman *markører* (brackets) som aktører under en interaksjon kan benytte seg av for å signalisere til andre om at de vil "ut av", eller avslutte en pågående ramme (Burns 1992:263). Signaler for å bryte med rammen kan være å flytte på kroppens plassering, gå noen skritt mot døren, eller gå litt vekk fra de man vil avslutte samhandlingen med. På den annen side har deltakere i en felles situasjonsramme sine tildelte roller å spille (Østerberg 1997:44). Med andre ord så forplikter situasjonsdefinisjonen en felles forventning til opptredener blant deltakerne.

For eksempel: Under gravferdsseremonien er det forventet at presten har full kontroll over seremoniens gang, og at forsamlingen respekterer prestens rolle. Forsamlingen kan da gjennom observasjon av prestens opptreden (og av andre som er tilstede), aktivt tolke situasjonen og justere sin atferd deretter.

Interaksjon er under slike omstendigheter intensjonelle og fokuserte møter mellom individer. Fokusert kontakt er en gitt situasjon og et møte som aktørene fysisk befinner seg i (Goffman 1971:35). Ufokusert kontakt eller oppmerksomhet derimot, forutsetter en taus overenskomst mellom aktører om ikke å involvere seg i den andre: man ikke går inn i noen form for "dypere" kommunikasjon. Det gir ikke noen mening ut fra situasjonens formål eller ramme.

I forbindelse med gravferdsseremonien er vekslingen mellom fokusert og ufokusert kontakt blant de fremmøtte ett eksempel på hvordan rammer kan veksle: Deltakerne i seremonien kan være

nære pårørende, venner og bekjente som har kunne hatt mye felles å snakke om hadde situasjonen vært en annen. Men dette gir i utgangspunktet ikke noen mening ut fra rammens formål (som er gravferdsseremonien). Imidlertid kan presten fortelle om et trekk fra avdødes liv som får forsamlingen til å trekke igjenkjennende på smilebåndet, eller nikke forsiktig med hodet. Med andre ord, et spontant skifte av rammen til noe felles og kjent vedrørende avdødes liv for forsamlingens del. Ut fra det sistnevnte eksempelet er det åpenbart at rammer erfares på flere og forskjellige måter, noe som er sentralt for den fenomenologiske tankegangen bak rammebegrepet.

Den fenomenologiske tolkningen av en situasjon er som påpekt i det foregående en sentral del av rammebegrepet, der den fenomenologiske erfaring omhandler subjektets opplevelse av fenomener (Thagaard 1998:34). Vår evne til å tolke det vi observerer inn i en bestemt sammenheng styrer vår oppmerksomhet i forhold til det vi observerer. Eksempelvis mente psykologen William James at: "(...) *vår persepsjon er selektiv i utgangspunktet*" (Schutz 1964:68).

Hvordan subjektive opplevelser av erfarte fenomener blir organisert, er en konkret definisjon på rammebegrepet (Goffman 1974:11). I det følgende skal jeg gi et eksempel på måten en ramme kan fenomenologisk organiseres (eksempelet er av sosiologen Thomas Koenig²⁴). Nettopp organiseringen og vekslinger mellom rammer, samt hvordan aktører opptrer i rammer er det gjennomgående temaet for situasjonene som beskrives i denne oppgaven.

Koenig sitt eksempel starter med en tilfeldig forbigående som observerer en rekke av mennesker som står og venter langs en vei. En slik observasjon leder sannsynligvis til å se etter indisier for fenomenet "buss-kø", hos den observerende. Ytre tegn eller på markører på dette kan være alt fra et skilt som signaliserer en bussholdeplass, til en benk der ventende kan sitte. Ved ytterligere striper med informasjon, kan tolkningen av fenomenet kunne ut i at det er en "buss-kø".

Den som observerer er imidlertid mottakelig for nye fenomener som foregår utenfor "eget sinn". Dette kan være endringer i de umiddelbare materielle omgivelsene (Manning 1992:123).

Skulle det dukke opp en drosje som stopper langs den antatte buss-køen, kan en mer nærliggende kategori være et kognitivt skjema for "drosje-kø" fremfor "buss-kø". Slike subjektive fenomenologiske erfaringer er nært forbundet med Goffmans begrep "keying" (Goffman 1974:43-44).

Keying (eller transponering) omhandler vekslingen mellom det subjektivt indre og det objektive ytre, og hvordan dette forholdet kan bli fenomenologisk erfart gjennom en ny ramme.

Meningen ved det som observeres *forankres* gjennom samsvaret mellom den antatte meningen og den faktiske mening ved en ramme (Manning 1992:127). *Keyingen* av rammen kan også fungere som en felles fortolkning for samtlige av aktører i situasjonen, i de tilfeller andre

24 http://www.lboro.ac.uk/research/mmethods/resources/links/frames_primer.html

aktører i situasjonen kan observere det samme fenomenet. Først da foreligger en *intersubjektiv* forklaring av en gitt situasjon, om hva som faktisk er innholdet i en ramme (Collins 1994:279-280). I drosje-eksempelet ovenfor er situasjonen åpen for minst en aktør; den nyankommede observatøren som ser etter holdepunkter for å fastsette en ramme for situasjonen. I situasjoner er det nettopp en "innramming" (gjennom gitte markører) som fastsetter situasjonen og hva denne skal være (Østerberg 1997:140).

Rituelle roller og regler

*Et ritual kan forenklet defineres som samhandlingsformer hvor aktørene vanemessig møtes eller interagerer.*²⁵

Goffmans perspektiv på regler og ritualer i samhandling drøftes nærmere her. Regler og roller er aspekter ved gravferdsuka som aktørene må aktivt forholde seg til.

Som nevnt over kaller Goffman et fastlagt handlingsmønster for en rolle, eller en rutine (Goffman 1992:22). Roller består derfor av formelle forpliktelser og atferdsmønstre, som deltakere aktivt bruker i situasjoner (og i varierende grad) under rollefremførelser (Goffman 1961:94). En rutinehandling er ikke begrenset til en bestemt situasjon eller kontekst, men er en repeterende og innøvd vanehandling som kan utføres i andre sammenhenger.

De respektive statusposisjonene mellom aktører har også en innvirkning på tilpasninger og justeringer av inntrykk som avgis i situasjoner, hvor eksempelvis yrkesstatus som posisjon kan forbindes til en situasjon (Østerberg 1997:44). Vår atferd er videre styrt av kontrollmekanismer for å hindre misbilligelse fra andre (Goffman 1967:43). Vi gir eller avgir med andre ord et bestemt bilde av oss selv ovenfor andre (Goffman 1992:24). Avgitte og gitte tegn kaller Goffman for styringen av inntrykk, eller *inntrykkstyring* (Goffman 1992:12 og 13). Inntrykkstyring omhandler måten som aktører i en sosial sammenheng fremsetter, eller avslører det vi ønsker å kommunisere, samtidig som vi underkommuniserer (det vil si holder skjult) det vi ikke ønsker å vise frem. I utgangspunktet kan alle tilpassede inntrykk aktører oppviser ovenfor hverandre være oppriktige, men de trenger ikke ha noe utslag på handlingsrommet som aktørene får (Goffman 1992:200).

Durkheim og Goffman står som nevnt over nær hverandre med hensyn til synet på ritualer og normer ved interaksjon, men der Durkheim anså ritualer som et varig fenomen så oppfatter Goffman ritualer som situasjonelle (Album 1996:126). Normer, eller regler for opptredener, *tilpasses* i følge Goffman den pågående situasjon eller ramme, noe som er i motsetning til Durkheims forståelse av normer som fastlagte utover den konkrete situasjonskontekst (Burns

25 (Giddens 1999:697)

1992:50-51). Forskjellen går konkret på at Durkheim var særlig opptatt av ritualer i samfunnet som helliggjorte handlinger ved interaksjoner, mens Goffman var opptatt av ritualer som helliggjorte i forbindelse med selvets hverdagshøflighet. For Durkheim er formelle og religiøse ritualer viktige for integreringen av samfunnets medlemmer på makronivået, mens på mikronivået er interaksjonsritualer "integrerende" for ansikt til ansikt møter mellom aktører (Goffman 1967:44-45).

Selvet blir en viktig størrelse for Goffman fordi aktørens selv er representativt for samfunnet på mikronivå (Album 1996:133). Definisjoner på ritualer knyttes derfor opp i mot kollektive verdier, i og med definisjonen ikke nødvendigvis innbefatter at de avhenger av individuelle tolkninger.

Ritualer følger et fastlagt mønster ut fra tradisjon, sedvane og bestemte praksiser som: *et fastlagt mønster av kollektiv handling knyttet til en bestemt tid, hendelse eller sted, og som i liten grad varierer fra gang til gang (...)*.²⁶ Et individ bærer med andre ord ikke et ritual alene, fordi ritualer går utover individet gjennom sin overindividuelle form og funksjonsmåte (Album 1996:128 og 136). Enhver handling som gjentas fra "gang til gang", blir nødvendigvis respektert på et eller annet plan av samhandling mellom aktører. I ansikt til ansikt relasjoner kan det å oppvise respekt og *aktelse*, være ensbetydende med ta hensyn til egne og andres følelser i en interaksjon (Goffman 1967:10-11).

Ritualenes formelle grunnlag hviler videre på at de er kommunikative, forutsigbare og en ikke-instrumentell form for atferd.²⁷ Vi oppfører oss på bestemte måter i *møte* med hverandre i hverdagen ut fra gitte spilleregler som gjelder fra situasjon til situasjon. Felles for både profane (verdslige) og helliggjorte ritualer (uansett type kontekst), er at ritualene ikke trenger å være verbale i sine uttrykksformer. Ut fra det dette er det mulig å slutte at ritualer er nært forbundet med handlingenes symbolske innhold. Goffman, betegner seremonielle regler for samhandlinger som "etikette" (eller som tilpassede selvpresentasjoner), mens de såkalte substansielle regler angår mer formelle forpliktelser og rettigheter for interaksjon (Goffman 1967:55).

For eksempel: Kunnskap om hvordan man skal te eller oppføre seg korrekt som toastmaster i et bryllupselskap, er ett eksempel på allment aksepterte selvpresentasjoner (og dermed en seremoniell presentasjon av selvet). Substansielle regler i konteksten av et bryllup er de mer formaliserte handlinger, slik som ekteskapsinngåelsen (som forplikter utover selve seremonien). Ekteskapsinngåelsen bygger dermed på et legalt og substansielt basis.

I tilknytning til seremonielle regler for samhandling så skiller Goffman mellom begrepene *deference* og *demeanor*, som går ut på henholdsvis å oppvise aktelse ovenfor andre, samtidig som

26 Rønnow T, & Døving C. Kilde WWW-hf.uio.no

27 Sosiologisk leksikon (Red. 1997:265).

man presenterer seg selv på en verdig måte (Goffman 1967:56). Goffmann gjør det klart at dette er et analytisk (og ikke et faktisk skille) ved regler i ansikt til ansikt interaksjoner (Goffman 1967:53-54). Seremonielle ritualer under samhandling er dermed *gjensidige* selvpresentasjoner som aktører fremsetter i forhold til hverandre. Aktelseshandlinger bidrar til å *begrense* tvetydigheten i en situasjon. (Goffman 1967:57-59). Ritualer er nyttige fordi de reduserer usikkerhet i situasjonen (Album 1996:130). Aktelseshandlinger er altså symbolske signaler som aktører fremsetter ovenfor hverandre. Det som forankrer ritualene er gjensidige forpliktelser og forventninger under samhandling (Goffman 1967:49).

Interaksjonsritualer kan i tillegg fremstå som presentasjons-, eller unngåelsesritualer. Enkelt definert er et presentasjonsritual hva som burde eller skal gjøres, mens et unngåelsesritual er hva som *ikke* burde gjøres under aktelseshandlinger (Goffman 1967:71). Det å kunne opptre passende (det vil si samspill mellom selvpresentasjon og en opptreden) fremstår også klarere gjennom institusjonelle rammer (Goffman 1967:91). Dette aspektet, å kunne opptre passende i tråd med situasjonens rammer er tydeliggjorte under formelle eller institusjonelle settinger, slik som under *gravferdsseremonien* og *syningen*.

Seremonielle samhandling er dermed underforstått bærere av en rekke med kulturelle gjenkjennelige, samt meningsfylte tegn som deltakerne forholder seg både aktivt og symbolsk til (Goffman 1967:55).

Respekten for regler kan for klarhetens skyld illustreres slik Goffman gjør det ved å beskrive trafikkreglene (Burns1992:36). Trafikkreglene er tegnsymboler som folk i et samfunn og kultur er fortrolige med gjennom kunnskap og erfaring om reglenes mening. For eksempel går fotgjengere på et fortau uten å kolliderer med hverandre, og man involverer seg ikke i den andre utover kun å foreta observasjoner av andre fotgjengeres posisjoner og bevegelser (Manning:1992:36). Med andre ord er det en fastlagt orden for fotgjengere for hvordan man skal te seg som fotgjenger. Trafikkreglene som en ramme for samhandling, er med andre ord en institusjonell ordening som er avhengig av situasjonen.

Regler er imidlertid ikke alltid like klare angående hvordan man skal oppføre seg i situasjoner som i eksempelet med trafikkreglene. For eksempel så kan *emosjoner* også fungere som aktørens selvpresentasjoner, der emosjoner kan kategoriseres som formelle eller som uformelle (Brante 2007). Jeg kommer nærmere inn på emosjoner i situasjoner flere steder i oppgaven.

Ritualer gir som nevnt mening og oversikt i situasjoner som oppleves som usikre. Goffmans mikroperspektiv for samhandling bidrar til å forklare hvordan roller bestemmes i stor grad ut fra situasjonen. Goffman forklarer at aktørens respekt og høflighet ovenfor andre, er en metode for å uttrykke seg selv på en anerkjent og tillatt måte (Goffman 1967:57). I så måte er reglene en egen

ramme for samhandling. Eksempelvis bruker Album Goffmans teori om selvet i studien *Nære Fremmede* (Album 1996). Det som undersøkes her er innlagte pasienter med skjøre selvforståelser (Album 1996:38). Det å kunne identifisere og forstå hvilke atferdsregler som er gjeldende i en slik situasjon er å avdekke hvilken ramme som aktørene kan innrette seg etter. Dette gir situasjonen en mening for aktørene, slik som med pasienter som fremsetter skjøre selvforståelser. En slik ontologisk usikkerhet kan være akseptabel eller til og med forventet atferd fra en pasients situasjon.

For sykehusets personale derimot er dette atferd som hverken er i tråd med rollen som personell på et sykehus, eller hva pasienter og personell ideelt sett kan forvente av hverandre ut i fra situasjonens rammer (Album 1996:192). I situasjoner hvor aktører opplever tvetydighet om hva som er gjeldende regler for samhandling, kan aktører få en oversikt over en situasjon gjennom å spørre: "*Hva er det som foregår her?*" (Album 1994:22 og Manning 1992:118). Goffman kaller ulike oppfatninger av situasjonsreglene for asymmetriske regler i situasjonen (Goffman 1967:53).

Atferdsreglene for situasjoner kan bli symmetriske for samtlige aktører når meningen til en ramme avdekkes. Med andre ord kan deltakere i en situasjon få et overblikk, ved å definere dens antatte mening.

Det faktum at aktører samhandler i situasjoner gjør at sosiale institusjoner overhodet eksisterer i følge den symbolske interaksjonismen (Collins 1994:262). Symbolsk interaksjon avgir en rekke tegnsignaler som aktører anvender i samhandling (Goffman 1992:11). Tegnsignaler kan omhandle hvor høyt vi snakker når vi formidler noe, tonefallet i stemmen, eller måten vi kler oss på. Samtlige er signaler som gjør oss i stand til å bli forstått av andre. Når symbolske signaler sammenfaller mest mulig med en gitt rolle bidrar dette til at det er enklere å bli forstått og tolket av andre. I slike sammenhenger er nonverbale kommunikasjoner som blikk, bevegelser, kroppsspråk og ansiktsuttrykk varierende med formålet til situasjonen. Som det går frem i denne oppgaven kan slike former av kommunisering under samhandling være så sterkt forankret at de utgjør en fast institusjon. Kirkens ordning for gravferden er ett eksempel på en slik formell og institusjonell ramme for å kommunisere på.

På den annen side er ikke alt vi gjør under samhandling internaliserte og institusjonelle rutiner, fordi våre roller ikke til en hver tid er planlagte. I essayet *Role Distance* skiller Goffman mellom det "å gjøre" sin rolle og "være sin rolle" (Goffman 1961:107). Roller er her ikke til enhver tid sammenfallende med sosiale posisjoner (selv om man uansett "spiller" en rolle). En rolle kan engasjere eller involvere i ulik grad: en rolleinneholder kan ha en viss grad av motstand eller uvilje ovenfor rollen (Goffman 1961:108). Identifiseringen med en rolle er dermed svakere ved en distansert holdning til hele rollen (Goffman 1961:109).

Ved å distansere seg fra rollen kan dette endre rollen, som igjen kan endre rollens posisjon i det sosiale liv (Goffman 1961:142 og Østerberg 1997:140). Rolledistansering er dynamiske aspekter ved en rolle som muliggjør en endring av rollen (Østerberg 1997:41). Opptredener er der hvor innehaveren av en gitt rolle må oppvise fysisk kontroll over sine kroppslige bevegelser, samtidig som han eller hun må være i stand til å motta og formidle informasjon. Goffman inndeler rolleopptredener som tilknyttet (attachment) og engasjert (engagement), som igjen gjør at man kan gå opp i rollen (embracement) (Goffman 1961:106). Roller er med andre ord nært tilknyttet aktørers evne til å oppføre seg passende, samtidig som man involverer seg i tråd med situasjonens regler.

I dette kapitlet har jeg sett på hvordan Goffmans teoretiske konsepter om rammer for situasjoner kan anvendes som analysebegreper. Videre har jeg sett på måten aktørenes roller og rutiner påvirker og organiserer slike rammer for samhandling.

Jeg har nå redegjort for hoveddelen av det teoretiske grunnlaget for denne oppgaven. I neste del av oppgaven presenteres teatermetaforen som en tilnærmet metode til gravferdsseremonien.

5. Det dramaturgiske perspektiv og gravferdsseremonien

Nedenfor presenteres teatermetaforen, som ramme for å tolke gravferdsseremonien.

Iscenesettelsen

Karakteristisk for kirkelige ritualer (dåp, konfirmasjoner, vigslar og gravferder) er at alle kan betegnes som organiserte overgangsriter (Døving 1995:4). Organisert eller iscenesatt død kan videre tolkes som det offentlige aspektet ved dødsfall. Eksempelvis har arrangerte seremonier rundt kongelige dødsfall gjennom historien vært et ideal for den "verdige død" i samfunnet (Aagedal 1994:13).

På mikronivået består iscenesettelsen ved dødsfall typisk av detaljer med arrangeringen av kulissene rundt (som kan inneholde alt fra møbler, dekorasjoner, innredning, og ellers annen utsmykning av rommet). Iscenesettelsen gir i tillegg et bestemt inntrykk av framførelsen til opptreden. Rejseringen og dekorasjonen i rommet konstruerer i tillegg holdepunkter for forståelsen om meningen ved det som utspiller seg på den sosiale "scenen". Goffman karakteriserer slike holdepunkter som meningsbærende tegn for de som er iakttakere, hvor meningsbærende tegn ikke er løsrevet fra den opptredendes involvering i disse (Goffman 1992:9-11). Ideelt så kan iscenesettelsen av rommet fremstille den opptredende og bakgrunnen som integrerte deler av en helhetlig ramme. Publikum må *gis* muligheten til å kunne oppfatte den opptredende aktør og hans eller hennes rolle som ett med bakgrunnen for at scenen, rollen og personen som fyller rollen ikke skilles fra hverandre (Goffman 1992:27-8).

Finjustering av handlinger som skal utføres som rolleopptredener på den sosiale scene, skjer som i bak-regionen, som beskrives i det følgende.

Bak kulissene

Bak-regionens (eller bak kulissene), er der forberedelser rett før en gravferdsseremoni foregår. De som deltar i forberedelsene (som utspiller seg i kirkens prestesakristi) er presten, kirketjener, organist og ikke minst begravelsesbyrå. Under gravferdsuka er det i tillegg to sentrale bak-regioner eller områder. Disse er mellom de pårørende og begravelsesbyrået, og mellom de pårørende og presten (henholdsvis konferansesamtalen og sjelesorgsamtalen).²⁸

Samhandlingsformen for forberedelser bak kulissene er et område hvor aktørenes rolleforpliktelser ikke er like fremtredende som under selve opptreden på den sosiale scenen, og

28 Konferansen og sørgesamtalen tilnærmes imidlertid ikke gjennom dette dramaturgiske konseptet.

kommunikasjonen er som regel praktisk, funksjonell og uformell. Det er ikke hensiktsmessig eller effektivt i situasjonen å holde rolleskikkelsene høyt hevd her. Aktørene som er en del av denne oppgavens grunnlag (begravelsesbyrået og prestene) kjenner hverandres rutiner gjennom erfaringer fra tidligere samhandlinger under gravferder. Prestene og byrået har ut fra dette felles erfaring, eller innarbeidede forståelser, og forventninger ovenfor hverandres roller. De deler en felles ramme bestående av tillit og forventninger. Felles forventninger til *samarbeid* i opptredener er på linje med et lag (team) som samarbeider sammen mot felles mål i en situasjon (Goffman 1992:70-71). Et lag har behov for å snakke om detaljene rundt gjennomførelsen av en vellykket opptreden (slik deltakerne gjør foran gravferdsseremonien). Dette er nødvendig, fordi innholdet av hver situasjon kan være forskjellig, selv om rutinene er velkjente. Det er unødvendig å konstruere rammene på nytt hver gang presten og byrået skal samarbeide om oppgaver i forbindelse med gravferdsseremonien. Men når deltakerne kjenner hverandre gjennom tidligere erfaringer er det lettere å skifte mellom det som praktisk skal gjennomgås og med eventuelle innspill og betraktninger.

En situasjons *uformelle* trekk er karakteristiske for bakregionen, i følge Goffman (Goffman 1992:96). I konteksten av sakristiet som en egen bakregion, er det som påpekt avklaringer av detaljer vedrørende innholdet av gravferdsseremonien som gjennomgås. Et annet poeng her er at de pårørende ikke er tilstede i bak regionen, og følgelig er det ikke behov for partene å snakke sammen på samme måte som de snakker med de pårørende på. Inntrykkstyring er følgelig mindre fremtredende når man er inneforstått med hverandres roller og atferd. Dette er også inntrykket fra observasjoner, det snakkes som regel lite om ting som ligger *utenfor rammene* av sakristiet. Likevel er dette sjeldent noe absolutt, praten mellom presten og byrået er eksempelvis vekslende mellom det formelle og praktiske (i forbindelse med gravferden), og mer løs prat. Praten kan tolkes som en overgang til de til gravferdens rammer. Praten rundt de mer uformelle temaer og emner mellom aktørene er åpninger og en måte å "varme opp" på angående forberedelsene av rollene som skal fremføres. To aspekter er sentrale for kvaliteten på det uformelle samværet her: tiden til rådighet og fraværet av iakttakere (som de pårørende).

Bakregionen preges noen ganger av mer asymmetriske relasjoner. I de tilfeller en situasjon er asymmetrisk, så kan rituelle handlinger begrense tvetydigheten ved aktørenes selvpresentasjon (Goffman 1967:57-59). I sosiale samhandlinger passer aktører på sine egne uttrykk (inntrykk), men også at andre i situasjonen blir respektert i tilstrekkelig grad for å kunne opprettholde det selvbildet som blir fremsatt ovenfor andre (Goffman 1967:82-83). Samhandlinger veksler derfor mellom uformell og formell atferd. Jeg skal gi et kort eksempel: Det forekommer at en vikarprest (eller en prest som er ny i sitt presteembete) møter byrået i kirken for første gang. Forskjellen fra

samhandlingen beskrevet mellom presten og byrået når disse har samarbeidet tidligere, er ofte at det lett blir en mer ensidig kommunikasjonsform. Det praktiske og saksorienterte, er mer fremtredende enn sammenliknet med situasjoner der partene kjenner hverandre fra før. Presten fremsetter og formidler ofte et ønske om en mer instrumentell samhandling. Prestens primære interesse ligger i å avklare, og få oversikt og informasjon om praksiser i forbindelse med gravferdsseremonien. Spørsmålene går ofte ut på hvordan ting blir gjort i kirken, hvem som hjelper presten med avlastningsoppgaver (som å holde opp kranser for høytlesning av sløyfer), eventuelt om hva kirketjeneren konkret gjør under seremonien i akkurat denne kirken (for eksempel beskjeder som må formidles). Det siste omhandler normalt om de pårørende kan hjelpe til med å bære ut blomster når følget skal ut til graven.²⁹ Små detaljer som dette er nødvendig for presten å avklare slik at han eller hun kan fokusere og tenke på sin opptreden i rollen som prest under seremonien.

Forberedelsene i bakregionen varer vanligvis i 15-20 minutter før klokkeren starter å ringe i kirkeklokkene (som inntreffer de siste tre minuttene før gravferden begynner). Presten er vanligvis den aller siste som ankommer kirken (og dermed til sakristiet) til gravferden. Vanligvis er en representant fra begravellesbyrået ventende i sakristiet (eller følger med på når presten ankommer kirken). Presten og representanten fra begravellesbyrået kan typisk gå kort og effektivt gjennom salmemarket sammen, for å snakke om eventuelle ekstrainnslag i seremonien. Slike innslag går som regel ut på sang-, og taler innslag og eventuelt opplesning av blomstersløyfer.

Normal, eller sedvanlig praksis er at presten leser opp eventuelle blomstersløyfer, som har påtrykte tekster med siste hilsener fra pårørende, venner og bekjente: *"(...) Hvis det er spesielle ting under begravelsen, for eksempel hvis det er skrevet feil navn på sløyfa. Det er sånne praktiske ting, så da rekker vi å snakke litt, tida før de pårørende kommer (...).*

En representant fra begravellesbyrået fremfører ved behov ønsker ovenfor presten, fra noen blant de pårørende. Dette kan være at en eller flere ønsker å si noen ord om avdøde.

Fremgangsmåten er da vanligvis så enkel at presten noterer seg navnene (eller at de som ønsker å si noen ord) får beskjed fra presten når vedkommende kan fremføre sin tale i seremonien.

Det er verdt å merke seg at prestens liturgiske forpliktelser under opptredenene ikke berøres nevneverdig av ekstrainnslag i seremonien. Etter de siste detaljer er formidlet og på plass, går gravferdskonsulenten ut av sakristi døren (til kirken), med et kort "lykke til" til presten og kirketjeneren. Når presten og kirketjeneren er tilbake alene i prestesakristiet er det vanlig at de ber en kort bønn sammen for den nært forestående seremonien. Dette etterfølges av at døren til sakristiet åpnes av en av de, også går de sammen går inn for å sette seg på hver sin stol i

29 Ut fra observasjoner er dette rutinemessig atferd for vikarprester.

kirkeskipet³⁰ så snart kirkeklokkene tar til og ringe.

Frontregionen og prestens opptreden

I det følgende er det prestens opptreden under gravferdsseremonien som beskrives.

All aktivitet som en aktør kan påvirke i løpet av et definert tidsrom, betegnes av Goffman som en opptreden (Goffman 1992:27, Lemert og Branahan 1997)³¹. Frontregionen, er som sagt der en opptreden blir presentert ovenfor publikumet. Frontregionen inkluderer områdets umiddelbare omgivelser med fysiske kjennetegn, som inkluderer møbler og dekorering. Kjennetegnene fungerer som holdepunkter som den opptredende er kjent med, og assosierer med denne regionen. Den opptredenens iscenesettelse inneholder mer eller mindre faste uttrykksmidler, som en del av en fasade. Fasade definerer situasjonen for iakttagere på en iøynefallende måte, fordi det er en personlig fasade der trekk som: kjønn, alder, antrekk, holdning, måten å snakke på og ansiktsuttrykk, er fremtredende (Goffman 1992:29). Kontroll over uttrykksmidlene er viktig for at for at *opptredenen* blir virkeliggjort på en dramatisk måte, det vil si at iscenesettelsen realiseres.

Under opptredener så kan en verdig eller en vellykket selvpresentasjon avhenge av tilskuernes anerkjennelse og bifall til den opptredenens fremførelse (Barnes 1995:71).

Kommunikasjonen foregår på flere plan samtidig slik at avgitte tegnsignaler (fra den opptredende) lett kan tolkes av de som observerer de (Goffman 1992: 49-50). Publikum som en forsamling, ser videre i tillegg ikke utelukkende etter tegn som opprettholder den opptredenens definisjonen av den pågående situasjonen, men også etter meningsbærende tegn for å trekke en opptredenen *i tvil* (Goffman 1992:55). Eventuelle signaler som kan formidle tvil rundt opptredener i frontregionen, risikerer derfor og undergrave tilliten publikumet har ovenfor den som opptrer på "scenen" (Goffman 1992:50).

I konteksten av kirkerommet er det begrensninger når det gjelder bevegelser for den opptredende presten, men på samme tid også muligheter for bevegelser ut fra hvordan rommet er innrettet og rommets størrelse. Plasseringen av kisten, stearinlysestaker og talerstolen til presten (som kan flyttes), er dermed kulissenes "soner", for prestens rolleutfoldelse. Vanlig praksis når presten taler er at presten står foran talerstolen (som er plassert ved ytterkanten av alterringen), og kisten til avdøde rett nedenfor og foran prestens talerstol. Plasseringen av talerstolen sikrer i tillegg en god oversikt for presten til å se utover forsamlingen. Talerstolen står vanligvis plassert midt i mellom og foran de fremste benkeradene, dette er en fordel når presten fester blikket på de pårørende på de fremste benkene til høyre for presten; *"Jeg ser litt mot dem (pårørende) når jeg*

30 Dette er det samme som kirkerommet.

31 L&B:Ixiv

formidler, det er forskjellig på hvor stor respons jeg får der og da." Prestens ståsted gir en god oversikt for at presten kan veksle å kaste blikket mot den nærmeste familien, men også mot alle andre i forsamlingen. Plasseringen gir en form for makt i prestens favør. Prestens posisjon her gir altså en rekke muligheter for spontanitet i rolleutøvelsen innenfor publikumets forventninger til hva rollen skal være i situasjonen. (Jeg skal gi konkrete eksempler på måter presten kan variere sin rollefremførelse senere i oppgaven.)

I tillegg må prestens opptreden og hva denne kommuniserer være klar, verbalt sett i første omgang, men dernest må den også den nonverbale kommunikasjonen være utvetydig for forsamlingen. Ett eksempel: Trolig oppfattes det som et normbrudd hvis presten skulle utelate å rette blikket mot de pårørende under minnetalen, eller at presten ser mer og oftere mot forsamlingen enn mot de nærmeste pårørende under minnetalen.

Samtidig er det viktig at kontrollen under opptredener reguleres med hensynet til publikumets tilgang til den opptredenens personlige rom eller uttrykk. Lykkes den opptredende i dette blir rollen mystifisert (Goffman 1992:63-64). Mystifisering er en teknikk som den opptredende kan benytte for å gi iakttakerne inntrykket at den opptredende er dyktig og profesjonell i sin opptreden. Metoden er derfor et element som sikrer opprettholdelsen av sosial avstand mellom den opptredende og publikumet.

Den opptredende prest kan i en gitt situasjon også bryte med publikums forventninger som de har til presten. Presten kan inneha en personlig fremtoning eller stil (med tilhørende ansiktsuttrykk og kroppsspråk) som bryter med visse forventninger tilhørere har til situasjonen gravferd. Omstendigheter rundt dødsfallet påvirker med all sannsynlighet her. Var dødsfallet uventet (som en ulykke, sykdom eller når et ungt menneske har dødd) vil det med all sannsynlighet være et upassende ansiktsuttrykk å *smile* mot forsamlingen. Det å smile i en slik sammenheng er trolig upassende uansett om presten snakker, eller i overganger ved å tale (som under tale pauser), og ved nonverbale signaler.³² En opptreden har i følge Goffman nettopp innvirkning på iakttakerne vedrørende måten den opptredende uttrykker seg på (Goffman 1992:22). Goffman sier videre at fremtoningen av rollens sosiale status ideelt burde henge sammen med forventninger til rollen (manérer).

Et eksempel er aktelsen (deference) som den opptredende presenterer som sin personlige fremtoning eller væremåte (demeanor), noe som krever og forutsetter gitte rammer (Goffman 1967 og Brante 2007:4). En annen måte å formulere dette på er at rammene for selvpresentasjonen (under en seremoni som en gravferd) ideelt sett skal samsvare med de pårørendes og andre tilstedeværendes forventninger til den opptredende. Hvordan den opptredende fremstår for andre

32 Dette eksempelet er observert av undertegnede i en begravelse i Oslo. En slik fremtoning er imidlertid uvanlig.

kan ses i sammenheng med måten roller har en personlig *fasade*. Den personlige fasaden må virke troverdig på iakttakerne. Det som er planlagt forutsetter ofte ett klart mål og ikke minst mening.

Hverdagslivets livets strøm av hendelser og aktiviteter er ikke nødvendigvis planlagte fra før av, men en dramatisk opptreden er nettopp planlagt på forhånd (Burns 1992:264). En prest er under sin opptreden i så måte institusjonalisert, der en uventet eller "avvikende" fremtoning kan skape en unødvendig og negativ involvering fra forsamlingens og de nærmeste pårørendes side. Dette kan være ubetydelig innvirkning på seremoniens gjennomføring som en prosess, men de tilstedeværende kan bli såpass distraheret at det stjeler for mye av deres oppmerksomhet, som kunne vært rettet mot seremoniens innhold forøvrig. Foreligger det derimot en gjensidig anerkjennelse av hvilke uttrykk som kan fremsettes under opptreden, er situasjonen en annen. Slik gjensidig forståelse fremstår som regel under minnetalen: Presten forteller sedvanlig om en artig side eller episode fra avdødes liv, som i det minste deler av forsamlingen kan smile gjenkjennende til. En gravferdsseremoni, og spesielt minnetalen, er en situasjon der de pårørende normalt er i prestens hovedfokus. Prestens kontroll under seremonien må følgelig opprettholdes, hvis ikke står presten i fare for å trekke både sin egen opptreden i tvil, men i tillegg hele gravferdsinstitusjonen presten representerer, nemlig Dnk. Situasjonen må derfor tolkes "riktig" og de pårørendes situasjon må tas på alvor fra prestens side.

Ritualisering og markører

Under opptredener er det avgjørende at den opptredende signaliserer at fokus *skal* rettes mot den opptredendes pågående aktiviteter (Goffman 1992:34). Opptreden må sende et riktig budskap og innhold for å vise tydelig formålet med opptreden. Å gestikulere for eksempel, er en form for *ritualisering*, der tilpassede bevegelser benyttes for å understreke interaksjonen med deltakere i samme kontekst (Goffman 1981:2).

I gravferdsseremonien kan presten understreke sin opptreden med slike tegn og gestikuleringer, noe som kan forsterke signalet om at det som utspiller seg i front-regionen er en høytidelig seremoni. Alle fremmøtte kan se andre tydelige markører om seremoniens høytidelighet:

Kisten til avdøde er iøynefallende, de kan se utsmykningen, det er mulig å se (og kjenne duften av blomstene i kirkerommet), og forsamlingen kan høre musikken fra orgelet. Presten er også "uniformert", kledd i prestekjole (alba), som gir et signal om prestens statusrolle. Dette er ytterligere markører om at det er en formell kontekst.

For kontekster generelt så er eksplisitte markører nettopp aspekter som vitner om en situasjon som er lite *åpen* for andre tolkninger (Østerberg 1997:140-141).

Presten beveger seg også på en markert måte, som å gå andektig og sakte tilbake mot talerstolen etter ett salmeinnslag. Hensikten er å oppvise kontroll over situasjonen via kroppsspråket. Når musikken (og salmen) er endt, skal oppmerksomheten rettes mot talerstolen igjen, til det presten skal fremføre. Det som utføres andektig, nøye og langsomt, er symbolske tegn på at under seremonien er *tiden* en annen enn i hverdagslivet. Prestens opptreden (med sakte og andektig gange mot talerstolen), vitner om at atferden er overdrevet, den er dramatisert og ment som en teknikk for å oppfange fokus og oppmerksomhet fra forsamlingen.

Opptredenen kan også tolkes som en manipulasjon for å tydeliggjøre at det er en *overgang* i seremonien, eller et skifte i fokus fra salmesang til minnetalen. Minnetalen er den mest personlige delen for de nærmeste pårørende, og er derfor en sentral del av hele seremonien. I forbindelse med minnetalen må presten fremstå som ytterst troverdig og oppvise fullstendig kontroll over situasjonen: "(...) *jeg må ikke gjøre noen feil, tenker jeg*".

Jeg utdyper prestens fremførte talehandlinger (som minnetalen og skriftlesninger) senere i oppgaven.

Distanse og mystifisering

Jeg var inne på konseptet *mystifisering* i det foregående (Goffman 1992:62 og Manning 1992:42 og 45). Jeg skal sette begrepet i forbindelse med reguleringen av kontakten mellom presten og forsamling under gravferdsseremonien her. Mystifisering som metode, bidrar til å *distansere* visse sider ved en opptreden for å kontrollere innholdet til det som uttrykkes til publikum. Gjennom *overkommunisering* av bestemte aspekter, og samtidig en *underkommunisering* av andre aspekter i opptredenen, bidrar det til at opptredenen oppfattes som ærverdig eller som mystifisert (Manning 1992:45).

En del av den inntrykkstyrte opptreden er å idealisere den (Goffman 1992:37). Distanse eller sosial avstand, mellom den som opptrer og publikum blir som regel blir respektert, i følge sosiologen Simmel. Goffman er inspirert av Simmel på dette punktet og setter distansering i sammenheng med Durkheims forståelse av selvets ukrenkelighet (Goffman 1992:63). Styringen av inntrykk i en opptreden fremhever altså visse deler av selvpresentasjonen, og undertrykker andre sider av opptredenen (Goffman 1992:61). Goffman understreker imidlertid ikke at aktører egenhendig handler for opprettholdelsen av en definisjon av situasjonen, lojalitet og disiplin er andre aspekter som et lag forplikter seg ovenfor så lenge opptredenen varer (Goffman 1992:176 og 179). Alle som er medlemmer av et lag må bidra for at rammen rundt situasjonen opprettholdes (Goffman 1992:74)

I gravferdsseremoniens kontekst så fremstår den opptredende liturg (forrettende prest) som regel selvsikkert i rollen. Selvsikkerhet i opptreden til presten forutsetter imidlertid å være fristilt i opptreden. Selv om omgivelsene kan begrense aspekter ved rollefremførelsen, så kan rollen som prest, sammen med rutiner og vaner, skape distanse til rollen som et samspill med publikum.

Eksempelvis er kroppskontroll og bevegelser, sang, tale og dessuten de dekorative kulisser, alle arrangert etter et bestemt mønster. Ved sosiale møter prøver aktører å handle på en måte som uttrykker hans eller hennes syn på situasjonen, samt synet på situasjonens deltakere (Goffman 1967:5). Opprettholdelsen av sosial avstand mellom presten og publikum skjer via et mystisk element. Mystifisering i prestens opptreden er til en viss grad nødvendig slik at prestens kontroll under seremonien ikke trekkes i tvil, slik at den ikke mister noe av sin troverdighet. Rutine handlingene under en gravferdsseremoni er mest tydelig iøynefallende når seremoniens opptredener og innslag "*går på skinner*". Samarbeidet mellom presten og begravelsesbyrå bidrar til å formidle kontrollen presten har over seremoniens gang.

Leder for teamet (eller samarbeidslaget), er primært den forrettende prest som gjennom sine tilrettelagte handlinger, gjenskaper ritualet gravferd for hver eneste gravferd. Prestene forsøker å vurdere gravferden ut fra et helhetsinntrykk, der alle bestanddelene av seremonien henger sammen. Helhetsinntrykket ivaretas dermed når publikumet slutter opp om liturgens opptreden.

"Umerkkelige" rammebrudd

Et rammebrudd kan være helt klar for alle tilstedeværende: Bryter det ut brann i et teateret under en forestilling for eksempel, så er alle andre spill (rammer) over (Collins 1994:281). Et annet eksempel på en naturlig ramme, er naturkatastrofer slik som jordskjelv (Goffman 1974:43). Strukturen, eller den naturlige primærrammen kommer uansett før den sosiale i konseptet om rammer.

Ut fra at teatermetaforen er et sentralt begrep i denne oppgaven er rammebrudd ved brann mulig, men litt for "dramatisk" (og lite sannsynlig i praksis). Jeg skal heller gi noen mindre dramatiske eksempler på potensielle rammebrudd under gravferdsseremonien.

Opprettholdelsen av situasjonens rammer er tydelig på flere plan, også utover samarbeidet mellom begravelsesbyrået og presten. For eksempel: Ut fra observasjoner under gravferder, er det iøynefallende hvordan fremmøtte forsøker å *fortrenge* alt fra hosteanfall, nysing og til fortrengeingen av gråt. En mulig forklaring er at de som føler trangten til å nyse eller å hoste sanksjonerer seg selv, som en korrigerende handling før eventuelle "irettesettende" blikk kan rettes mot de. Det å gråte *åpenlyst blant de nærmeste pårørende* i forsamlingen er tilsynelatende og i større grad sosialt akseptert atferd. Sedvanlig praksis tilsier at de nærmeste pårørende sitter på de fremste radene av

benker under seremonien, noe som gjør det lettere for resten av forsamlingen å vite i hvilket område av kirken det å gråte åpenlyst er "tillat", eller godtatt. (Under andre omstendigheter når dødsfallet er spesielt tragisk og uventet, er det imidlertid vanligere med "åpenlys" gråting, blant samtlige av de deltakende i gravferden.)

Tilsynelatende er det forsamlingens enighet å opprettholde en bestemt linje i løpet av opptreden, ved at forstyrrende hendelser tones ned og neglisjeres. Som påpekt tidligere så blir episoder som undergraver selve definisjonen på seremonien ignorert, så langt det er mulig.

Generelt sett så er det ved overholdelsen av regler som avgjør at ritualet skal kunne oppfylle sin tiltenkte funksjon (Brante 2007:172). Sosial interaksjon finner sted både når folk er i ansikt til ansikt avstand til hverandre, men også når folk er innenfor syn, og hørselsrekkevidde til hverandre (Burns:1992:17). Goffman påpeker eksistensen av en trafikkorden for offentlig atferd, som en normativt og regulerende orden som personer retter seg etter i hverandres nærhet (Goffman 1971:23-24).³³ Aktører kommer dermed frem til en forståelse av situasjonen gjennom å observere reglene for atferd i offentlighet (Burns 1992:36).

Tilsynelatende respekterer aktører en sosial innordning etter en hierarkisk inndeling ut fra hvordan aktørene vurderer situasjonen de er en del av. For eksempel er prosesjonen som følger kisten ut av kirken til graven bestående av offentlige atferdsregler som sjeldent brytes. Prosesjon som avgrenset situasjon kan defineres fra det øyeblikket presten signaliserer til de som skal bære kisten om å løfte denne opp fra kistekatafalken, for så å følge etter presten og kirketjeneren ut av kirken. De resterende av forsamlingen i kirken venter i kø for å følge etter kistebærerne, hvor de som bærer med seg blomster gis forrang foran andre som ikke har noen oppgave å utføre. De som følger nærmest etter kistebærerne er ofte de som kan karakteriseres for "tyngst sørgende", altså de nærmeste av de pårørende. Andre i prosesjonen i umiddelbar nærhet til de nærmeste, legger oftere bånd på seg når det kommer til "lavmælt småpratning" enn de som er lengst bak i følget, som tillater seg å småprate mer.³⁴

Etternølerne i prosesjonens beveger seg ofte på en annen måte enn resten av følget. De som går først i følget kopierer tilsynelatende presten og kirketjenerens måte og gå på (sakte "seremoniell" gange). De lengre bak i prosesjonen har mer "sin egen stil", som kan være mer avslappet og ledig. Noen kan til og med komme småløpende (ofte bærende på blomster de har tatt med fra inne i kirken) for å tette gapet mellom seg selv og resten av prosesjonen eller følget. Med andre ord så preges tilsynelatende prosesjonen av at forventningene til situasjonen som regel skal sammenfalle med det som faktisk foregår i situasjonen.

33 Burns 1992:35

34 Jeg bygger dette ut fra observasjoner gjort enten på jobb som kirketjener, eller som observerende av prosesjoner. Eksempelet er sannsynligvis ikke like representativt for mindre gravprosesjoner.

Presten er den aktør som fremstår som den som leder hele prosesjonsritualet, og som de andre deltakende ser mot for å vite hva som er passende å gjøre. Særlig iøynefallende er dette etter ritualet ved graven er endt og kirkeklokkene har stilnet: Ingen rører i nevneverdig grad på seg før presten gjør dette, og beveger seg mot de nærmeste pårørende for en siste håndhilsen med de.

Dramaturgi: moral i praksis?

I den grad en opptreden retter oppmerksomheten mot de alminnelige godtatte verdier i det samfunn hvor den finner sted, kan vi se på den (...), som en seremoni- en fornyelse og bekreftelse på samfunnets moralnormer. (Goffman 1992:38).

Moralnormer er i likhet med reglene for interaksjon rituelle gjennom aktørers høflighet under samhandling (Goffman 1992). Samfunnets orden kan anses som bestående av visse ideer som skapes via sosiale ritualer (Collins 1994:190-191).

En seremoni er et ritual som omslutter en gruppes-, eller samfunnets felles ideer og verdier. For eksempel: Folk som deler en felles forståelse av rammer angående trosforestillinger og normer igjenkjenner hva en gravferd symbolsk innebærer når en nasjons statsoverhode dør. Et eksempel på dette var når kong Olav den femte døde i 1991, hvor noen enkelte personers tenning av stearinlys utenfor slottet i Oslo igangsatte en felles oppslutning om lystenningsritualer ved slottet (Aagedal 1994:183). Dette spontane ritualet anses av Aagedal for å være et utslag av det som kalles for "civil religion" (definert som felles trosforestillinger og praksiser blant befolkningen) Aagedal (1994:183) og Furseth og Repstad (2003 130-131). Oppmerksomheten rundt noen personers tenning av lys ved slottet utløste en prosess for oppslutningen om samfunnets felles uttrykk av sorgreaksjoner.

Kongens død kan dermed oppfattes som en ramme for symbolhandlinger som bekrefter samfunnets ideer rundt en konge og monarkiet som institusjon. Ideene om et kongedømme ble dermed uttrykt gjennom lystening som en felles seremoni (Aagedal 1994:179).

Gravferd som fenomen er i utgangspunktet identisk i sin form når en vanlig borger dør. Forskjellen kan defineres å ligge i nivået av oppslutning (eller deltakelse), og meningen ved den åpenbare posisjons-, og statusforskjellen som et statsoverhode er i besittelse av i forhold til vanlige personer i samfunnet.

På *mikronivået* for all interaksjon, er det et potensielt spenningsfeltet mellom en handling *innhold* og hvordan en handling kommer til *uttrykk* (Goffman 1992:34). Innholdet eller essensen av publikums opplevelse av det de oppfatter og registrerer under en opptreden er i utstrakt grad fokusert rundt den opptredende og rollefremførelsen (Goffman 1992:92). Kontrollen over fremførelsen i en dramatisert handling henger i tillegg sammen med *tillit* og trygghet for alle interagerende aktører. Burns påpeker at Goffman understreker forskjellen mellom ideen om en

formalisert rolle og den faktiske (det virkelige selv) rolleopptreden (Burns 1992:121 og Goffman 1961:152). Goffmans skiller altså rollens formaliserte og faktiske trekk.

Dette skillet kan tydeliggjøres i sammenheng med prestens gjennomgang av seremoniens forløp med de pårørende under sjelesorgsamtalen. Felles anerkjennelse angående det som presten orienterer de pårørende om, er et mulig forankringspunkt for sørgesamtalen. På dette området kan presten og de pårørende stille "på lag", de er ett team, ut fra en konsensus dem i mellom. Sett i sammenheng med det som ofte er det numeriske flertallet under en gravferd (alle fremmøtte ellers) kan prestens og de pårørendes deling av *felles* viten være "mystifisert" for resten av forsamlingen. Dette betyr ikke at rollen til presten er endret, men prestens selvpresentasjon er først og fremst tilpasset til de pårørendes situasjon.

De pårørende blir til deltakende på grunnlaget av innføringen de har fått av presten på forhånd. De er innviet i seremoniens mening. Prestens *opptreden* kan inneholde et signal om en "ekstra" eller en spesiell nærhetsdimensjon ovenfor til de nærmeste pårørende. Andre tilstedeværende i gravferden har ikke fått den samme orienteringen om innholdet i gravferden, på tilsvarende måte som den nærmeste familien har fått gjennom sørgesamtalen med presten. Dermed kan alle andre i kirken utenom de nærmeste bli i større grad nødt til å fortolke meningen av innholdet av det som blir sagt.

Presten og de pårørendes er dermed i besittelse av en egenartet og felles viten ved handlingene som presten utfører. Måten forsamlingen kan gjøre dette på er å observere familien på de to første benkeradene for å få forståelse av det presten sier og gjør, om dette virker meningsfylt for familien. Meningen ved prestens minnetale er ut fra den forutgående sørgesamtalen fullt ut forståelig for de pårørende, mens dette er ikke nødvendigvis like eksplisitt for forsamlingen som overværer gravferden ellers. De pårørende er i besittelse av en ekstra meningsdimensjon, av både gravferdens seremonielle aspekt og innholdet av meningen i minnetalen. Med andre ord er det etablerte kontaktgrunnlaget mellom pårørende og presten fra sørgesamtalen, en felles forståelsestramme for opplevelse og erfaring³⁵.

I de tilfeller det ikke eksisterer noen felles definering av det som skal foregå i seremonien, som når de pårørende ikke er interessert i noen dypere kontakt med presten (eller de ikke har noen særlige opplysninger om den avdøde), så bortfaller grunnlaget for felles mening mellom presten og de pårørende. Eksempler på det sistnevnte kommer jeg tilbake til mot slutten av denne oppgaven.

35 Jeg bygger påstanden på intervjuer av prester.

Verdig og engasjert opptreden

*En vellykket tilrettelagt scene gjør at publikum oppfatter rollen og personen som et integrert hele*³⁶

Hittil har jeg sagt litt om hvordan felle rammer kan forankres og markeres ut fra roller. I dette avsnittet beskrives det i korthet om spontane handlinger under overganger i rammer. I situasjoner det er liten tvil om den rollen som utspilles er rammen sannsynligvis utvetydig (Goffman 1974:260 og Manning 1992:127-128). Sammen med rammer kan ritualer tolkes som samhandlinger som formidler en definisjon på hva deltakerne i situasjonen skal være ovenfor hverandre, da gjennom felles anerkjente symbolske signaler (Album 1996:219). Goffman fremholder at alt det en opptredende foretar seg kan få en *symbolsk* betydning for publikum (Goffman 1992:186). Derfor er det essensielt for den opptredende og holde rollens status og fasade i hevd for å være mest mulig sikker på å få publikumets respekt (Goffman 1992:184 og 189). Rammen for en forsamlings oppmerksomhet kan enklere fokuseres via et *varslingssystem*, slik som elvene i et klasserom kan innrette sitt støynivå når døren inn til klasserommet åpnes av læreren (Goffman 1992:187).

Gravferdseremonien som en definert situasjon har ett naturlig startpunkt når kirkeklokkene begynner å ringe. Det er også seremoniens konkrete og symbolske "varslingssystem". Kirkeklokkene ringer i tre minutter, hvor presten og kirketjeneren kommer inn i kirkerommet mot slutten av ringetiden. Dette gir forsamlingen forholdsvis god tid for å forberede seg på seremoniens åpning.

En kort markering vises mot den avdøde når presten nikker med hodet ned mot brystet som en gest av respekt for det livet som er levd, før presten går bort for å håndhilde på de nærmeste pårørende (som regel familien). Kirketjeneren står like i bakgrunnen og observerer det hele (ofte med hendene samlet bak ryggen). Presten går så vekk fra familien når håndhilsningen er overstått og går tilbake der kirketjeneren står (like ved alterringen) for å sette seg ned sammen med kirketjeneren på den ene av stolene av to stoler plassert inntil veggen.

Håndhilsningen utradere trolig tvetydighet angående prestens rolle og de pårørendes rolle. Den kan oppfattes som en bekreftelse på at nå er "det alvor", seremonien er i gang, samtidig som det er et kulturelt anerkjent kondolanseuttrykk, det vil si et uttrykk for respekt ovenfor de pårørendes tap og sorg. Når presten går frem til de forreste benkeradene hender det at presten bøyer seg ned for å gi en av de pårørende en klem parallelt med håndhilsningen.³⁷ Ved å bøye seg ned kan dette tolkes dithen at presten signaliserer en "ekstra" respekt for den situasjonen den (eller de)

36 Sosiologisk leksikon (1997:137).

37 Så langt jeg har observert inntreffer omfavnelser av de pårørende uansett kjønn til forrettende prest.

pårørende befinner seg i. Foranledningen til omfavnelsen kan komme av en spesiell kontakt presten fikk med de pårørende under samtalen med de, eller ut fra at dødsfallet var særlig tragisk. En annen mulighet er en *spontan* identifisering med følelsene til de pårørende, der og da, som resulterer i nettopp en klem fra presten. Spontanitet i situasjoner kan tolkes som kreativ bruk av kunnskap om sosialt samvær.

Aktiviseringen av visse former for samhandlinger på mikronivå, er et fenomen som ikke alltid kan forklares ut fra situasjonens rammer alene. Normer og praksiser isolert sett forklarer heller ikke slike samhandlingsformer, det er heller en blanding av improvisasjon og rutine som deltakerne anvender seg i mellom (Barnes 1995:61-68). Uansett samhandlingenes former er det avgjørende at oppriktigheten i situasjoner markeres, særlig viktig kan det være å "fange" oppmerksomheten ved overganger.

Som påpekt kaller Goffman markeringer i situasjoner for "brackets", der slike markeringer sender et budskap om en rammes begynnelse og slutt, eller dens forankring (Manning 1992:127). Goffman skiller også mellom eksterne og interne markører.

Eksterne markører er anvendt for overganger fra ufokusert oppmerksomhet til fokusert oppmerksomhet. I teateret for eksempel kan dette skje når sceneteppet går opp og lyset eventuelt senkes i teateret (eller i en kinosal), slik at det levnes liten tvil om hvor oppmerksomhetens fokus skal rettes mot. I kirken er det ingen ekstern markør (slik som et teppe som går opp) men når det ringes inn med kirkeklokken til begravelsen er dette et markant signal om overgangen fra en hverdagslig ramme til en høytidelig seremoni.

Interne markører derimot går ut på deler av en pågående situasjon som krever spesiell oppmerksomhet (Goffman 1974:260). En intern markør tidlig i gravferdskonteksten kan tolkes via håndhilsningen mellom prest og de pårørende. Håndhilsningen er som påpekt førsteinntrykket som presenteres under prestens opptreden i kirken. Dette kan presten informere om før seremonien, under sjelesorgsamtalen ovenfor de pårørende: "(...) *Jeg kommer inn og hilser på dere mens kirkeklokkene ringer inn, så setter vi oss og hører på musikken*". Det å rydde tvetydighet av veien kan tolkes som en hjelp for at de pårørende kan være mest mulig tilstede i seremonien og er dermed med på å forankre situasjonen som en spesiell begivenhet. Videre er det en avtalt ramme mellom presten og de pårørende, fordi antatt og faktisk mening ved handlingen å håndhilsne er avtalt mellom partene før det skjer.

Rammer organiserer nettopp graden av involvering og engasjement i sosiale møter (Manning 1992:129). Ett eksempel på involvering i gravferdskonteksten kan være når presten presenterer sin rolle gjennom en rituell "omsorg" (eller at presten bidrar til verdighet i seremonien).

Dette signaliserer prestens total kontroll over situasjonen, men også en høyere grad av

involvering enn for eksempel når presten sitter og synger til en salme under seremonien.

Involvering omhandler derfor i hvor stor grad aktører er engasjert i en samhandling som utspiller seg. Eksempelvis så er det som regel større engasjement i en gravferdsseremoni under tragiske omstendigheter (som når et barn har dødd), enn det er når et gammelt menneske har avgått med døden av naturlige årsaker. Måten presten håndhilser og ofte omfavner de nærmeste pårørende under tragiske dødsfall er nettopp et tegn på større grad av involvering og engasjement.

Settingens betydning i seremonien

Begrepet "setting" omhandler generelt de signaler som rommets sceniske uttrykk gir gjennom innredning og dekorasjon. Begrepet definerer den kunnskapen vi som aktører besitter om den opptredendes fremtoning og uttrykksmåte (Burns 1992:117-118). Settingen har dermed innvirkning på den opptredenens personlige trekk, som tonefall og ansiktsuttrykk (Album 1996:209).

Jeg påpekte i avsnittet om frontregionen hvordan trekk fra denne settingen fremstår i forbindelse med prestens opptreden. Jeg skal utdype dette noe mer her gjennom byråets rolle.

Byrået utplasserer alle gjenstander ("kulisser") som blomster, sløyfer og lys, der alt blir arrangert og pent dandert. Byrået anordner i tillegg en hierarkisk innordning av det estetiske uttrykket: De som sto nærmest den avdøde får sine blomsterhilsener plassert nærmest kisten (eller oppe på kisten hvis de har bæredekorasjon), deretter plasseres blomsterhilsener fra forholdsvis nære personer, som tanter og onkler, besteforeldre og nære venner. Blomster og dekorasjoner benyttes som pynt og hilsener, som er blomstenes "hovedfunksjon" i gravferden: *"(...) et symbol på fremmøtte og ikke fremmøtte sin deltakelse i sorgen, en mulighet for folk til å uttrykke en siste hilsen til avdøde"*.³⁸ Blomster kan også oppfattes som en symbolsk "innpakning" av dødens realitets-, og konfronterende dimensjon, ved at det estetiske uttrykket blir sterkere fremhevet. Dekoreringen av kirkerommet som setting kan tolkes som en form for symbolsk kommunisering av dødens hardhet.

Når de første pårørende ankommer til kirken har byrået pyntet og arrangert alt av blomster og utsmykninger. Dette kan tolkes som en metode for å skjule aspekter av dødens åpenbare hardhet. Valget av de "viktigste" blomstene gjøres av de nærmeste pårørende i samråd med byrået under konferansen. (Døving 1995:17-18). Når det gjelder pynten vil de pårørende veldig ofte ha det som er "vanlig" (Døving 1995:24).

38 www.sveumbegravelsesbyrå.no

Gravferdens offentlighet: Atferd i det offentlige rom

En offentlig handling er en begivenhet som er fritt og åpen for alle medlemmene i ett gitt samfunn (Goffman 1971:9). En *sosial begivenhet* er en diffus form for sosial orden, som ofte forutsetter kjøreregler som må avklares slik at det som anses som relevant i situasjonen enkelt kan defineres av de aktører som skal være deltakere (Goffman 1971:4-18). Goffman skiller klart mellom et møte og en samling (Album 1996:44). Album formulerer en liknende forskjell i studien *Nære Fremmede* : "(...) *Å være på samme sted er ikke det samme som å være sammen*" (Album 1996:30). Møter er altså *spesielle* fordi de fordrer en annen form av oppmerksomhet, involvering og fokus enn en samling nødvendigvis gjør (Barnes 1995:70).

En gravferd er i prinsippet en offentlig handling.³⁹ Gravferden preges av verdighet og høytidelighet. Tilsynelatende signaliseres to ting gjennom en verdig og høytidelig seremoni: Det er en spesiell begivenhet, utenom det som oppfattes som hverdagslig og det som er tilvant, samt at en slik begivenhet er seriøs eller alvorlig. Sistnevnte gjelder særlig for de nærmest av de pårørende som har mistet noen de var glad i. En gravferd er en også en utvetydig situasjon ut fra at deltakerne er klar over formålet for situasjonen.

Spesielle begivenheter er ofte situerte ("situated") hendelser. Situerte begivenheter inntreffer når hendelsen skjer innenfor klare og fastsatte grenser av en definert situasjon (Goffman 1971:22). En begivenhet som er situert inkluderer med andre ord regler for passende oppførsel og forskjellige nivåer for involvering i den pågående situasjonen (Burns 1992:50). Imidlertid kan samhandlingen likevel være utpreget ufokusert i karakter. Ufokusert interaksjon er en typisk situasjon der folk samles for et felles formål (Giddens 1999:91). Felles formål for begivenheten innebærer også riktig grad av involvering for situasjonens deltakere, hvor formålet til den som opptrer respekteres av forsamlingen (Manning 1992:82). Sentralt ved ufokuserte møter mellom aktører er at kommunikasjonen foregår for det meste på det nonverbale nivået. Folk observerer andre (og de monitorerer seg selv) gjennom de andre tilstedeværendes ansiktsuttrykk og kroppsspråk. I følge Goffman skifter interaksjonsformen fra å være ufokusert til å bli en fokusert interaksjon når oppmerksomheten rettes, og fokuseres mot noe eller noen (Goffmann 1971). Tilsynelatende kan det se ut desto tydeligere en begivenhet eller et fenomen er med hensyn til å formidle mening (via kulturelt anerkjente rammer) desto enklere er det å følge rammens normer og regler.

En mer fokusert og aktiv rolle under opptredener forutsetter ofte en større grad av inntrykkstyring. Begrepet inntrykkstyring er som allerede nevnt der alle tilstedeværende tilskuere

39 En prest jeg snakket med påpekte at det var ingen problemer forbundet med og foreta observasjoner siden gravferdsseremonien er en offentlig handling.

kan både se og høre den opptredende (Goffman 1992:208). Goffman kaller dette for vekslingen og et skifte fra å være diskret deltaker til å være i alle de tilstedeværendes fokuserte oppmerksomhet.

Omstendighetene rundt et dødsfall har innvirkning på seremoniens utforming. Når det foreligger ett "tungt" dødsfall (som karakteriseres som et unaturlig dødsfall) som når et barn eller en ung person dør som følge av en ulykke, sykdom, selvmord eller narkotika, så løftes den dramatiserte fremførelsen opp til et "høyere" følelsenivå. I de tilfeller avdøde hadde et godt rykte eller høy sosial status (for eksempel som et vel ansett samfunnsmedlem) gir dette ofte flere innslag i seremonien. Hvis avdøde hadde en religiøs eller menighets tilknytning blir dette også som oftest fremhevet under prestens minnetale. Innholdet og hva som blir kommunisert i seremonien kan være noe helt annet enn "vanlige" begravelser, men uansett må den formelle gravferdsliturgien fremføres og gjennomføres i en gudstjenestelig regi.⁴⁰

Opptredenens gitte verbale kommunikasjon er ikke det eneste som publikums oppmerksomhet er fokusert mot. Det er også den *avgitte* kommunikasjonen fra den som opptrer (Goffman 1992:12).

Under gravferden kan de nærmeste pårørende gjennom å lytte få en "bekreftelse" av innholdet av det som formidles. Det de lytter til er som regel deres egne beskrivelser om den avdøde, slik dette har blitt fortalt til presten som har forfattet minnetalen. Generelt sett er det å lytte et viktig instrument for å støtte opp om de pårørende: "(...) Kanskje det aller viktigste er å ta tid til å lytte, andre ganger er det nok med blikkontakt eller et håndtrykk." ⁴¹

I utgangspunktet er de fremmøtte i kirken dermed tause meddeltakere. Eventuelt kan noen fremføre en kort "gjestopptreden" med talehandlinger i form av minneord om avdøde, eller eksempelvis sang, og musikalske innslag. Andre rituelle markeringer kan være å legge en krans på kisten, etterfulgt av noen få ord som understreker at kransepåleggelsen gjøres som en deltaker i en rituell handling.⁴² Alle deltakernes fokus kan da rettes i prinsippet mot den opptredende.

Den gjesteopptredendes blikkontakt med de pårørende er å opptre på en fokusert måte, der passende høflighetsritualer innrammer den opptredendes kroppsspråk, men også gjennom tonen på stemmen og talens form. Imidlertid er det vanligvis påkrevet at slike overganger i situasjoner tydeliggjøres.

Ut fra en sosiologisk forståelse av begrepet situasjon, kan en endring i situasjoner inntreffe via overgangen fra samling til samvær (Album 1996:47). I så fall kan de tilstedeværende utover de nærmeste pårørende, gå fra å være "bare" en forsamling med folk, til tilstedeværende i et fokusert

40 Fra Dnk's gravferdsliturgibok (Alminnelige bestemmelser om Gravferd),

41 Fra Sosial og Helsedirektoratets informasjonshefte: "Når en av våre nærmeste dør".(2004, 2.utg).

42 Ut fra observasjoner av "gjestopptredener" i gravferdsseremonien, har dette vært i form av en tale, et sanginnslag eller opplesning (som et dikt eller av skriften på en blomsterkrans).

samvær. Sistnevnte forutsetter de nærmeste pårørendes delaktighet i situasjonen. De kan signalisere at de er lyttende og verdsetter det som blir sagt og uttrykt ved å være involverte i det som fremføres. Imidlertid kan dette være langt fra tilfellet i mange tilfeller. Hva begrepet involvering angår ut fra et mikrososiologisk perspektiv, så understreker Goffman nødvendigheten av en passende grad av involvering i øyeblikket rett før overgangen fra en lav grad av involvering til en større grad av større involvering (Manning 1992:83-84).

Den gjestopptreden kan ut fra dette defineres som å gå fra delvis involvering (i forsamlingen) til en "fullstendig" involvering. Som en avgrenset *ramme* fungerer denne delen av seremonien som en egen sfære av seremonien.

En slik opptreden er også en form for "keying" (transponering) av den primære situasjonen (Goffman 1974:43). Definisjonen av en seremoni er eksplisitt ved Goffmans definisjon av en seremoni der: "*(...) en seremoni transponerer en hendelse*" (Burns 1992:255). En dramatiserende idealisering i frontregionen er sterkt normstyrt og regelorientert. I tillegg er normene i samsvar med samfunnets normer og regler, noe som innebærer at atferden er offentlig sanksjonerbar (Goffman 1959:36-37). Når dette er sagt så gjennomføres en opptreden som regel *uansett* om vedkommende har tillit til sin rolle som opptredende eller ikke (Goffman 1992:18). Den opptredende utfører en del av en standardisert handlingsmåte for fremføringer i frontregionen (Goffman 1992:27 og Barnhart 1994:1). Rolleforpliktelsen til den opptredende er å oppfylle rollen på en lettfattelig og sammenhengende måte i forhold til de som iakttar dramatiseringen (Goffman 1992:30). Imidlertid kan omstendighetene være slik at de som iakttar den opptredende ikke har en like klar forståelse av sine rolleforpliktelser ut fra situasjonens rammer. Dette er spesielt aktuelt for de pårørende i forbindelse med gravferdsseremonien.

De pårørende mangler ofte et handlingsprogram i forbindelse med hvordan de skal oppføre seg i en setting som gravferden. Tanggaard beskriver dette når han undersøker dødsritualer: "*(...) de fremmøtte føler seg utilpass, at de befinner seg i en situasjon som er fremmed og uvant og som de derfor i liten grad behersker.*" (Tanggaard 1976:108). Ut fra en slik forutsetning for å handle, så oppfører aktører seg i tråd med den kunnskap og kompetanse de har om en slik situasjon. Hvis gravferdsuka oppfattes som en unntakstilstand, eller som en annerledes situasjon enn det tilvante og rutinemessige i hverdagen, kan pårørende stå perpleks i møtet med gravferdsukas handlinger.

I en gravferdskontekst kan de pårørende og andre fremmøtte til gravferden *avläre* situasjonen ved å observere de som har ekspert kunnskap om denne: Begravelsesbyrået og presten.

En slik påstand underbygges fra informantenes oppfatninger om de pårørende. I gravferdssettingen overlater de pårørende som regel til begravelsesbyrået å handle på vegne av seg selv. Byråene har erfaring og kompetanse om hva som er "rett handling" for innholdet av slike

handlinger. Empiri illustrerer også nettopp at de pårørende *opplever* trygghet og omsorg fra prest og byrå (Aagedal 1994:91).

Rett eller passende oppførsel, kan også opprettholdes og ivaretas gjennom asymmetriske relasjoner ut i fra hvem som har legitim makt til å kontrollere definisjonen av situasjonen. Et eksempel på dette er der hvor den terapeutiske sorglitteraturen beskriver idealet om de pårørendes rolle som aktive deltakere i rituelle handlinger, særlig i forhold til handlinger i forbindelse med den avdødes legeme (Danbolt 2002:81). Når selvet oppleves som en usikker størrelse i en konkret situasjon, kan det å henfalle til en mer seremoniell atferd avvikle en slik usikkerhet. Når dette er sagt så har kirken som institusjon en etablert og ansvarlig praksis for å møte de pårørende (som under gravferdsseremonien) (Døving 1995:91). Institusjonelle rammer er ofte en forutsetning for å kunne opptre aktverdig eller rituelt korrekt i en situasjon (Goffman 1967:91).

Prestene formidler at de ønsker velkommen de pårørendes *aktive* deltakelse, i forbindelse med handlinger som begravelsesbyråene i vid utstrekning utfører på de pårørendes vegne. Det som er skillelinjene her er åpenbart det innholdsmessige, ved for eksempel at de pårørende har visse forventninger til presten i kraft av den posisjonen og rollen som presten har. Med den forutsetning at Dnk, med sine fastlagte regler og bestemmelser for gravferden ikke kan rokkes ved (et aspekt som understrekes i intervjuene av prestene), er det den seremonielle som partene kan bli enige om.

En annen måte å se prestens rolle på er å se på prestens rolle som en slags *ritualmester* (Åkesson 1997). Ritualmesteren må være kompetent til å lede gravferdens mange aspekter, ha sosiale kunnskaper, og skaffe informasjon om avdødes slektskapsforhold. Samtidig må en ritualmester kunne formidle en sammenheng større enn mennesket selv, som er den åndelige dimensjonen (Åkesson 1997:110). Som en symbolsk organisasjon kan en kirke også representere et *bilde* av å være et rituelt fellesskap mellom samfunnets medlemmer (Collins 1994:215).

Seremonielle aspekter i møter eller i situasjoner uttrykkes både verbalt, og via nonverbale signaler av deltakerne. Som det ble beskrevet i forrige avsnitt er måten dette kan foregå på noe som går via en justering og tilpassing til hverandres selvpresentasjoner i situasjonen.

I gravferdssituasjonen er det et ideal at aktørene slutter opp rundt det rituelle og det symbolske på en helhetlig og på en utvetydig måte. Seremonielle effekter som: stearinlys, musikk, salmer, blomster, oppsatser og dekorasjoner samt taler, er ment for å formidle en presentasjon om den avdødes minne. Idealet vedrørende aktverdighet ovenfor de kirkelige ritualenes høytidelighet holdes dermed i hevd gjennom aktører og deres *felles samhandling*, som et symbol for gravferdens felles rituelle bånd.

6. Typiske regler og rammer for samhandling

Det som presenteres i dette kapitlet omhandler hverdagslige eksempler på byråets og prestenes situasjonsbestemte handlinger. Dette inkluderer eksempler på aktørenes rutiner, regler og rammer, samt deres kommunikasjonsformer (som kan være verbale, nonverbale og symbolske). I de to etterfølgende kapitlene behandles konferansen og sørgeamtalen hver for seg.

Den sedvanlige og rituelle presentasjonen av utsmykninger og uttrykk for en gravferd, er som regel arrangert via byrået. Tidligere undersøkelser tyder på at denne presentasjonsformen for gravferden fremsettes tidlig i gravferdsuka (Døving 1995:60). Mange av uttrykksformene er det imidlertid kirken som bestemmer, siden det er kirkens oppgave og ivareta helheten rundt gravferdsrammen.⁴³ Eksempelvis får de pårørende under konferansen informasjon om at eventuelle ønsker for seremonien må avklares med prest og organisten (Døving 1995:17). De pårørendes forventninger til presten kan også følge den samme innstilling til en markedslogikk som de har ovenfor byrået. Etterspørselen de pårørende stiller *ovenfor* en prest er at presten "skal" dekke deres behov (Åkesson 1997:105).

En bredere vinkling mot regler for samhandling kan si noe om måten aktører har visse forventninger ovenfor reglene, samtidig som regler forplikter (Goffman 1967:48). Imidlertid er det formelle (substansielle regler) som prestene er forpliktet å virke ut i fra, noe som ikke automatisk sammenfaller med de pårørendes krav og forventninger. Det som kan tolkes som substansielle regler for byrået ligger i langt større grad langs dimensjonen markedslogikk, som blir forankret gjennom aksepteringen byrået forplikter seg ved å godta jobboppdraget for de pårørende.

Oppdraget er en avtale mellom begravelserbyrå og de nærmeste av de pårørende, kommet i stand gjennom samhandlingsreglene i situasjonen mellom de. Hvis partene enes om den oppdragformen som er den vanligste rammen som byrået tilbyr, hvor byrået "ordner alt" på de pårørendes vegne, så iverksettes substansielle regler gjennom byråets handlinger. På dette stadiet trer *kirkens* substansielle regler (som gravferdslovens bestemmelser) inn i bildet. Byrået informerer da om gjeldende regler for en kirkelig seremoni til de pårørende. Lovbestemmelser som:

Alminnelige bestemmelser for gravferd, Ordningen for gravferd, Norsk salmebok og ikke minst Gravferdsloven, er en form for substansielle regler som ikke kan rokkes nevneverdig ved. Dermed har presten (som praktisk forvalter av disse reglene under seremonien) en autoritet angående hvilke formelle regler som ligger til grunn for samhandling under seremonien. Sagt annerledes kan hverken byrået eller de pårørende endre på selve gravferdsrammen slik denne forvaltes av Dnk, de

⁴³ Kirkens oppgave: "å ivareta helheten", er en uttalelse fra en prest som mente at helheten for begravelsseremonien går utover byråets fokusering på de pårørendes ønsker og behov.

kan utelukkende "oppdage" denne rammen, og dermed følge reglene i den. Bekreftende utsagn på prestens autoritet for rammen til seremonien blir tydelig gjennom utsagn som: "(...)Det hender at noen prøver seg", og videre "Liturgien er fast, det er på en måte ikke noe å diskutere!".⁴⁴ Dette er på den annen side ikke helt absolutt, omstendighetene spiller også en rolle, slik som ekstra "vanskelige" og "tunge" dødsfall, omstendigheter som kan bidra til at de pårørendes ønsker imøtekommes mer fra prestens side. Imidlertid har gravferdskonsulentene større muligheter til å kunne tilpasse seg ekstra mye for de pårørende og på deres vegne (Døving 1995:94).

Byrået har fått "blankofullmakt"⁴⁵, fra prest og organisten vedrørende hva som kan imøtekommes av det som byråene fremlegger av ønsker på de pårørendes vegne. Hvordan samarbeidsaspektet mellom Dnk og byrået oppfattes, avhenger til dels av hvordan deler av regelverket subjektivt tolkes. Enkelte steder kan nettopp en særlig forståelse mellom ansatte i Dnk og byrå gjøre seg gjeldende: "(...) hvordan vi gjør det her hos oss", der et lokalt byrå kan nesten inneha et monopol på gravferdsoppdrag. (Kirkens arbeidstakerorganisasjon rapport 2003:12).⁴⁶ I slike tilfeller kan det være vanskeligere å skille ut aspekter ved de substansielle regler fra de seremonielle, fordi innarbeidede vaner og rutiner kan ha endret ("transponert") aspekter av de substansielle reglene.

Grunnlaget for seremoniell samhandling er forankret på de substansielle regler, der reglene fungerer som en felles "primæramme" for byrået, prest og de pårørende. Det finnes også forskjellige rammer for regler mellom byrået og de pårørende (konferansen), mellom presten og de pårørende (sørgesamtalen) og mellom byråene, presten og de pårørende. Potensialet for samarbeide er trolig størst i de seremonielle samhandlingene mellom aktørene. En del av seremonielle begivenheter som en gravferd, består også på den annen side av aktørenes emosjoner, noe som behandles i det følgende.

Aktørenes håndtering av emosjoner.

Mye av det som blir formidlet under gravferdsukas situasjoner kan fremstå som eksplisitte emosjonelle handlinger. Emosjoner kan tolkes som spesifikke tegnsignaler som kan tolkes og forstås i lys av en forankret ramme for samhandling, som en form for metakommunikasjon (Burns 1992:249). Emosjoner mellom aktører i gravferden signaliserer på en tilnærmet utvetydig måte hva de betyr. Grunnen er at emosjoner (som for eksempel gråt) kan være avvikende fra hverdagslivets

44 Intervju av prest mai 2004

45 Uttrykk fra prest der informanten mente byråene i utgangspunktet kan avtale alle slags salmer med de pårørende. Betingelsen er at de står i Norsk salmebok og Norsk salmetradisjon.

46 Fra KAs (Kirkens arbeidstakerorganisasjon) rapport: Kvalitet og verdighet fra 2003, som var tiltenkt for å kartlegge Gravferdssektorens kompetansebehov.

rutine samhandlinger i situasjoner. Det innebærer at emosjoner i en gravferdskontekst kan sende sterke signaler om hva meningen av fremsatte emosjoner betyr. Emosjoner er energier, og slike energier kan defineres for å være forankret i gitte sosiale rammer. Følelser kan derfor bli regulert for å unngå eventuelle negative sanksjoner fra andre (Brante 2007:168 og 170).

Sammen med Brantes definisjon her, skal jeg se på emosjoner som samhandling i kontekster som prestene forholder seg til. Ut fra forutsetningen om at prestene styrer sine følelser til fordel for å kunne "*trøste og bære*" i møtet med de pårørende, skal jeg ta utgangspunkt i hvordan bearbeidelser av emosjoner kan utføres. Bearbeidelsen av emosjoner er velkjent gjennom sosiologen Arlie Hochschild "emotion work"(følelsesarbeid). Emojonsarbeide er i følge Hochschild å aktivt bearbeide, endog å manipulere hvor passende en følelse er i en sosial sammenheng.

Hochschild, beskriver i undersøkelsen *The Managed Heart*, måten flyvertinner manipulerer bestemte serviceuttrykk ovenfor kunder (til sistnevntes fordel). Flyvertinnene fremsetter det såkalte yrkessmilet i møtet med flyselskapets kunder. Smilet som flyvertinnene uttrykker, er en del av et yrkesredskap som konstruerer en distansert holdning til flyvertinnenenes egne og "virkelige" emosjoner (Giddens 1999:638). Som begrepet antyder er emosjoner flyvertinnene fremviser i situasjoner, noe som *bearbeides* og "sammenliknes" om den passer til situasjonen man befinner seg i (Hochschild 1983:10). Et smil kan altså kun være en del av redskapene som ligger til rådighet for jobbutførelsen. Dermed er slike oppviste emosjonelle handlinger noe som reproduseres fra situasjon til situasjon. Emosjoner som handlinger kan også oppfattes som varige eller bestandige (Brante 2007:171).

Emosjoner og følelser i samhandlingssituasjoner sorterer dermed inn under følesessosiologi, som sterkt forenklet sagt er å vise følelser eller ikke oppvise følelser (Album 1996:66). I den type kontekst som Album redegjør for i *Nære fremmede*, beskrives pasientenes egen ansvar for: "*At alle har ansvaret for å opprettholde en lett stemning*". En måte å tolke dette på er at typen av følelser avhenger av den konteksten de fremsettes i.

Til sammenlikning er det sjeldent at noen av deltakerne *smiler* åpenlyst under selve seremonien i kirken. Fra intervjuene forteller informantene om at de er nødt til å forholde seg profesjonelle med hensyn til bearbeidelsen av egne følelser. Både gravferdskonsulenter og prestene styrer, eller justerer, sine egne emosjoner til fordel for at de pårørendes følelser skal respekteres og være i fokus. Emosjoner justeres også til fordel for gjennomføringen av seremonien. Passende emosjoner reproduseres som regel fra situasjon til situasjon (Brante 2007).

Oppvisningen av aktelse gjennom handlinger som signaliserer *respekt* og *verdighet* for det livet som er levd krever sedvanlige justeringer av ens egne emosjoner, som et arbeidsredskap. Intervjuene av prestene indikerer at de ikke føler en distansert fremmedgjøring i bearbeidelsen av

egne emosjoner, så fremt de ikke har en periode av for stor pågang av gravferder: *"Du må ha en profesjonell distanse til det (...)"*. Et annet aspekt ved prestenes emosjonsarbeide omhandler den emosjonelle kontakten eller identifisering mellom presten og de pårørende i sørgetal. Denne kontakten påvirker graden av emosjonell identifisering under den påfølgende gravferden: *"Jeg tror grunnen er at jeg oppleves som ganske tilstede i den samtalen jeg er i, interessant!"*. På forespørsel om hvilke følelser informanten har erfart under en gravferd uttrykker informanten at de er man nødt til og kontrollere: *"(...) En begravelse kan være stappfull, alle vender sine øyne mot deg, du står der, og presten skal drive det gjennom alt sammen"*. Prestene veksler mellom graden av emosjonell identifisering i seremonien, det er ingen enten eller prosess (det vil si at man enten er distansert eller nær).

Videre kan de tradisjonsrike begravelsesritualene som Dnk forvalter til de pårørende, være et aspekt som bidrar til å konstruere en emosjonell trygghet for de. I en slik sammenheng anser prestene det som sin rolle å tåle en god del i forhold til kontakten med de pårørende til fordel for nettopp dette: *"Det er de (pårørende) som opplever at grunnen beveger seg, at de har opplevd store ting i familien som kan forklare ting de sier, som kan være ufornuftig!"*. Tilsynelatende er samspillet hva emosjoner angår i denne forbindelse noe som skjer dynamisk mellom presten og familien, der de pårørende kan fremvise sine egne selv som emosjonelt usikre. Presten fremstår som emosjonelt selvsikker, og har dermed sannsynligvis en fordel gjennom presterollen for å kunne styre egne emosjoner gjennom rollen det er å være prest:

(...) blir rørt, men ikke når jeg er i rollen. Her er jeg ikke bare meg, litt med redskapet å gjøre, her er det noe som er større enn både meg og de jeg snakker med, som bærer det hele og gir meg det jeg trenger i situasjonen! Jeg føler at jeg takler det på en profesjonell måte, tenker at dette er ikke min sorg, og at jeg er en del av den sorgen kun en kort tid. Føler at det ikke er min rolle oppe i sorgen. Min rolle er å være der for de pårørende som prest!

Informanten forteller her om hva rollen som prest "gjør" med egne emosjoner i sin selvpresentasjon i møtet med de pårørende i situasjonen. Prestenes rolleforankring styrer også eventuelle emosjoner som dukker opp i møtet med de pårørende, særlig emosjoner som **kan** så tvil om prestens opptreden:

Det handler på en måte om hva jeg får fra de (pårørende), det er en slags forventning, bare gjennom det at man har roller seg i mellom, som mennesker, her trengs det at jeg gjør jobben, at jeg er tøff!

Tilsynelatende anser prestene her at de pårørendes selv for å være i en emosjonell vanskelig tid, ved at de er i en overgangsfase. Prestens oppfatning angående de pårørendes tap og sorgfølelser finner gjenklang i offentlig informasjon om dødsfall og sorgprosesser: *"(...)Det å miste en av sine nærmeste er å miste noe av seg selv"*, og, *"(...) De vi lever i nærheten av gir livet vårt innhold og*

mening, og når de blir borte innebærer det en dyptgripende forandring". (Sosial og Helsedirektoratet 2004). Dødsfall kan som jeg har vært inne på vurderes og oppfattes *ulikt*, situasjonens omstendigheter når et gammelt menneske har avgått med døden (kanskje på grunn av alderdom), er andre omstendigheter enn når et barn har dødd av en alvorlig sykdom (for eksempel kreft). For begravelsesbyråets del blir møtet med de pårørende ulike etter dødsfallets omstendigheter. Data fra intervjuene tyder blant annet på at der er byråets *erfaringer* i møte med de pårørende (som i konferansesituasjonen) som styrer hvilke rammer som vektlegges i situasjonen.

Dette tyder på en forforståelse av de pårørendes situasjon fra byråets side. Vanlige følelser begravelsesbyrået møter hos de pårørende kan være sinne, sorg, tristhet og tvil. Byrået kan videre få tildelt rollen eller statusen som "syndebukker", i møtet med de pårørende (dette er imidlertid sjeldent). Stempelet syndebukk kan innebære at byråets representant(er) for "skylda" for dødsfallet.

For eksempel så fortalte en gravferdskonsulent om en situasjon der vedkommende konsulent opplevde å bli: "*(...) heist opp etter veggen*", av en pårørende under avhenting av avdøde.

Gravferdskonsulenten oppfattet imidlertid at episoden ble raskt glemt av den pårørende. Gravferdskonsulenten betraktet på sin side episoden som om "ingenting hadde skjedd", gjennom en distanserende holdning ovenfor det hele i etterkant. Informanten karakteriserte situasjonen som "*(...) en reaksjon*", som skjedde der og da.

Informanten så med andre ord hendelsen i en bestemt sammenheng. Ut fra dette kunne situasjonen defineres deretter: Den pårørende reagerte med en emosjonell reaksjon i sammenheng med byråets handling med å kjøre avdødes legeme bort. Informantens antyder i tillegg at situasjonen ble vurdert i lys av en annen sammenheng (og ramme): vedkommende var i sjokk, noe som kan forklare en utagerende og utilregnelig oppførsel.

Som påpekt tidligere så beskriver rammekonseptet hvordan en rammes forutsatte (eller forventede mening) og en rammes faktiske mening ikke er immun i forhold til hendelser i den virkelige verden (Goffman 1974). Rammen for å kunne handle i tråd med en ramme kan dermed anses å forbli *forankret*, så lenge visse aspekter holdes identiske (Manning 1992:127).

I en helt annen kontekst vil den samme opplevelsen med all sannsynlighet ikke automatisk gi samme grad av "ettergivenhet", fra gravferdskonsulenten. Dette kan forklare at hendelsen ble oversett og glemt, noe annet ville bidratt til å ødelegge situasjonens formål eller ramme.

Informanten *bearbeidet* med all sannsynlighet egne emosjoner i situasjonen, ut fra å innta en distansert innstilling til hele hendelsen. Møtet med mennesker i en sjokksituasjon, som nettopp har mistet en nær pårørende (som kanskje er uventet i tillegg), er alle aspekter ved situasjonen som gir gravferdskonsulenten muligheten å kunne holde på sin rolle som profesjonell i yrket. Taklingen av emosjonelt press og stress ved å bli utsatt for en fysisk konfrontasjon i yrket, forutsetter i slike

tilfeller manipulering av egne emosjoner. Dette antyder at det ligger i gravferdskonsulentenes interesse å opprettholde bestemte rammer for tilpasset atferd, uansett om andre som samhandler sammen med overholder rammen eller ikke. Byrået er aktpågivende ovenfor at møter i situasjoner med de pårørende er ubalansert mellom aktørene (som når de pårørende er i en emosjonelt tung situasjon). Under slike omstendigheter er det nødvendig at byrået fremstår som den profesjonelle parten og holder fokus på det som skal utføres av oppgaver. Uansett byråets tilnæringsmåte ovenfor de pårørende så hjelper byråets profesjonelle holdning de til å *forankre* og kontrollere situasjonen.

I samhandlinger kan det altså være situasjonen (og ikke individet) som er det primære, noe som gjør det mulig å skille selvet og situasjonen som selvet "opptrer i", nemlig rollen. Individet kan fremstå og tolkes omtrent som en rekvisitt for opptredener på den sosiale scene i følge Goffman. Personens selv blir nærmest "irrelevant":

Når vi skal analysere selvet, ledes vi altså bort fra innehaveren, bort fra den har mest å tape eller vinne på det, for han og kroppen hans utgjør bare den knagg man for en stund kan henge noe man har laget på. (Goffman, 1992:209).

Sosialt lagarbeid mellom forskjellige aktører i en situasjon kan knytte situasjoner sammen. Sentralt innenfor sosiologisk teori er nettopp om hva som er *samlende* i situasjonen (Goffman 1992:210).

På den annen side foregår møter mellom subjekter og ikke objekter, slik at det er grenser for hva subjekter kan forholde seg til uten å ha innvirkning på andre. Et møte er nettopp det som skjer mellom subjektive, tenkende og følende individer, og ikke materielle objekter (som kan *tilnærmes* på instrumentelt vis) (Barnes 1999:70). Men som vi har sett over så blir det ut fra en situasjonell forståelse av selvet mulig å skille fra hverandre personens situasjonelle selv og personens faktiske selv. Sagt annerledes kan en person kan inneha "mange" selv, det er situasjonens krav som avgjør dette. Situasjoner "krever" også som oftest hierarkiske inndelinger, noe som det gis eksempler på i neste avsnitt.

Primære rammer

En naturlig ramme for gravferden kan defineres som avdøde selv. Avdøde er den konkrete og fysiske årsak til gravferdsseremonien i det hele tatt finner sted. Sekundær ramme for seremonien er den sosialt konstruerte eller kulturelt bestemte rammen.

Rammen for situasjonen "død og gravferd" bærer ikke sosiale aspekter som noe a priori gitt, den må defineres. For å sette dette i perspektiv så kan det sies at menneskets forhold til døden er et kulturelt betinget fenomen, slik at noen naturlig død er ikke eksisterende (Aagadal 1994:10).

Mennesket har som et tenkende vesen bevissthet om døden, og dermed også forestillinger om ritualer og holdninger rundt døden (Aagedal 1994:18). En gravferd er som påpekt, fylt med symboler, som levende lys, den er rikholdig på farger, blomster, og det er sang, musikk og taler. Alt dette markerer bilder på tanker og følelser som en refleksjon av samfunnets sosiale og kulturelle forestillinger om ritualer tilknyttet døden. Rammer som definisjoner for situasjoner er derfor klare til å tas i bruk, aktører trenger ikke å konstruere nye rammer fra situasjon til situasjon (Album, 1995:109).

Kirkens posisjon i tilknytning til gravferd er som jeg har vært inne på, forankret på et formelt grunnlag. Inn under definisjonen for formelle rammer ligger imidlertid dermed også ritualer, som noe underforstått ut fra situasjonens innhold og formål. Kirkens formelle rammer for hva som skal anses som anerkjente og aksepterte samhandlinger under gravferden, blir tydeliggjort under byråets konferanse i samråd med de pårørende. Gravferdens utformning slik denne er i Dnk's regi avtales mellom byrået og de pårørende: "*(...) Sammen med gravferdskonsulenten setter dere sammen en gravferd som er i samsvar med egne eller avdødes ønske for seremonien*". Dette omhandler aspekter ved seremonien, som ikke kommer i konflikt med Dnk's rammer og grenser for hva seremonien innholdsmessig eller symbolsk kan inneholde:

(...) det må være innenfor visse gudstjenestelige rammer. En begravelse blir en form for gudstjeneste. Salmer synges, Guds ord leses og det forkynnes, men vi er ikke der fordi det er en gudstjeneste men vi er der fordi at det er en person som er død.⁴⁷

Gravferdsseremoniens ritualer har altså en form som en institusjonell ramme med en gudstjenestelig karakter, som i liten grad er gjenstand for forhandlinger fra de pårørendes side. Kirken, som har tilnærmet monopol på forrettelsen av gravferder (95% i landsgjennomsnittet), skulle tilsi at de pårørende velger *tradisjonelt* for gravferder. Eksempelvis er de pårørende nesten alltid bestemt på at det *skal* være en prest (Døving 1995:17).

I denne forbindelse er det interessant å påpeke en undersøkelse vedrørende opplevelsen av brukerkvaliteten på gravferd, som ble gjennomført av TNS gallup på vegne Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon (NOU:2006:2). Her ble det utført intervjuer av et utvalg av pårørende som hadde vært ansvarlige for gravferd de siste 3-4 årene. Resultatet viste at i overveiende grad at de pårørende mente at gravferdsordningen oppfylte deres ønsker og behov (64% av de spurte mente at deres ønsker og behov ble dekket i ganske stor grad eller svært stor grad, 20% svarte at deres behov og ønsker ble dekket i noen grad). Flertallet av de spurte var også enige at alle hadde likeverdige mulighet til å få en verdig gravferd. Når det gjelder synet de pårørende hadde om ønsker for individuelle løsninger og større valgfrihet for gravferden lå dette på 19 %. 12 % var derimot helt

47 Intervjusvar fra prest om Dnk's rammer ved gravferd

uenige i dette.

I den grad de pårørende oppviser enighet rundt Dnk's gravferdsordning, er det å velge tradisjonelt for gravferdsseremonien, tilnærmet "synonymt" med å definere situasjonen på en felles og forpliktende måte. Tradisjonelt i denne forbindelse er dermed også det som er det *vanlige* i utformingen av gravferden.

Faste rammer for gravferden kan bidra til å skape orden i en opprivende situasjon, der følelser, tanker og at den vante hverdagsorden er i en unntakstilstand for de pårørende.

Som en forlengelse av dette kan seremoniens faste rammer også bli begrenset ut fra gravferdens varighet i tid. Det vil si at gravferdsformen er "mettet" ut fra at seremoniprogrammet ikke gir rom for ekstraopptredener:

(...) Skulle jeg ikke tenkt på tiden det tar og alt annet, kunne man åpnet for mer enkle ting..., som å tenne lys, at de pårørende i større grad gjør mer uten at de nødvendigvis sier så mye, at de gjør mer annet. De kan jo for eksempel reise seg opp og stå mens blomstene leses..., en del sånne enkle ting som kanskje bare er godt og gjøre."

Seremoniens ramme har blitt tilnærmet i det foregående som en *transponering* av teateret og dets drama, til å være en slags forestilling der presten opptrer med hovedrollen, "*(...) med alles øyne rettet i mot seg*".⁴⁸ En seremoni består i likhet med teateret, av akter og sceneskifter, der begravelsesbyrået dekorerer og pynter alt det praktiske (som scenearbeidere). Man kan kanskje formulere det som den "naturlige" døden (døden i seg selv), er noe annet enn konstruksjoner rundt døden.

En opptreden, påpeker Goffman, er ikke det samme som prosesser av handlinger i hverdagen. Burns karakteriserer sistnevnte fra Goffman treffende, ved å skille mellom livet på scenen fra hverdagslivet der: "*(...) stage play is planned beforehand*." (Burns 1992:264). En annen måte å vinkle dette på er at møter mellom aktører i normative settinger skaper sterkt begrensede handlingsalternativer mellom.

Det å oppvise et verdig sosialt selv er sedvanlig forventet atferd under offentlige seremonier som en gravferd. At rammen rundt gravferdseremonien tolkes som formell av deltakerne i denne er lett å observere.

For eksempel: Når foreldre med barn i kirken inntreffer det ofte at foreldrene strever med å holde sine barn rolige. Foreldrene kan signalisere til barnet via "hysj-tegn", at det må være stille. En annen variant er å ta tak i armen til barnet samtidig som den voksne oppviser et megetsigende og irettesettende blikk. Presten taler som oftest (og tilsynelatende) uforstyrret videre, selv i de tilfellene der barnet er høylytt. Når voksne har med spedbarn eller babyer i kirken, går de nesten alltid ut av

⁴⁸ "*Med alles øyne rettet mot deg*", er et uttrykk som stammer fra en informant.

kirkerommet med barnet hvis det blir for høylytt under gravferdsseremonien. Noen foreldre går helt ut av kirkebygget, mens andre igjen tar med babyen ute i kirkens våpenhus (hvor dørene inn til kirkeskipet kan lukkes igjen).

Som en motsetning til dette er det sjeldent at jeg har observert en voksen gå ut av kirken før seremonien i kirken er over, i det minste før gravfølget er klare til å bære kisten ut av kirken. Slike observasjoner er en indikasjon på de fremmøttes anerkjennelse av at situasjonen er forpliktende for en viss væremåte. Generelt for sosial interaksjon så er passende oppførsel en del av en situasjons regler, som blir kommunisert gjennom verbalt formulerte ytringer og ved å utveksle blikk, samt gestikulering, og måten kroppen er posisjonert på (Goffman 1967:1). Ved organiserte situasjoner foreligger det også som regel en stilltiende overenskomst mellom de tilstedeværende om ikke å snakke høylytt med hverandre (Goffman 1992:197).

Rammer kan i slike sammenhenger forplikte å oppvise et passende eller et verdig sosialt selv. Det skal med andre ord sterke grunner for å bryte med rammen, bare i de tilfeller rammen kan trues (slik som med høylytte barn) er det i orden å bryte ute av rammen. Situasjonen legger dermed klare begrensninger på handlingsmuligheter for de fremmøtte i gravferden.

Tilstedeværende i kirken kommuniserer med andre ord gjennom symbolske tegn, på at de respekterer at det er en forpliktende seremoni de overværer. Tilhørerne i kirken respekterer prestens rolle, som i utgangspunktet er den eneste som taler under seremonien (foruten praktiske beskjeder som fremføres av kirketjener og representanten for byrådet). Det forekommer at noen blant forsamlingen hvisker lavmælt, men da som regel helt bakerst i kirken, og veldig kort. Handlinger som transponeres ut fra en pågående ramme, er nettopp en form for "ramme i ramme", det vil si at rammer veksler kontinuerlig (Manning 1992:121).

Vekslinger av rammer

Det som behandles i dette avsnittet er eksempler på overganger i situasjoner. Situasjoner trenger som regel et fokusert grunnlag for å kunne fastsette hva den skal innebære. I overganger så kan dette imidlertid tolkes tvetydig av aktørene.

Aktører bærer med seg kunnskaper eller en forforståelse om situasjoner inn i nye og andre situasjoner, hva situasjonen skal være og innebære. (Album 1996:206). For eksempel er distanse en måte å fastsette hva en situasjon skal oppfattes som. Motivasjonen for å te seg passende kan komme av en intensjon om å skape distanse i situasjonen (Goffman 1961:109). Stedet i seg selv (setting) spiller også inn på hvilke meldinger som kan avleses i en situasjon (Album 1996:209).

Kunnskaper om situasjoners rammer og om settingen, fungerer som organiserende elementer i det

første møtet mellom begravelsesbyrået og de pårørende. Det første møtet mellom byrået og de pårørende særpreges av raske skiftninger, hvor samspillet mellom de som regel forankres gjennom at de møtes til en konferanse. Konferansen avtales normalt etter at de etterlatte ringer til begravelsebyrået (eller i de tilfeller byrået avhenter avdøde) og det avtales om videre kontakt mellom byrået og de pårørende. Etter den avdødes kropp er blitt båret ut i begravelsesbyråets likbil, henvender en representant fra byrået seg til de pårørende og det avtales normalt å møtes til en konferanse. Representanten fra byrået kan da gi sitt visittkort til de pårørende og sier de kan ringe når de har fått *"summet seg litt"* eller: *"når ting har roet seg litt"*. Byrået kontrollerer derfor rammen for forløper eller den kontaktformen de skal ha med de pårørende videre. Byrået tilpasser sine fremgangsmåter ovenfor de pårørende gjennom observasjon av stedet, og av de er i samhandlingen sammen med. (I situasjoner er det å fremsette et veltilpasset selv et slags presentasjonsritual) (Goffman 1967:71).

Motivasjonen er å oppfattes som kompetente aktører som har kontroll over situasjonen (Goffman 1967:43). Byråets representanter har erfaring med denne typen av situasjoner, slik at de kan enkelt distansere seg ovenfor aspekter i situasjonen som kan forstyrre for en profesjonell kontroll i situasjonen. I ansikt til ansikt situasjoner som dette kan alle aktører imidlertid observere hverandre. De pårørende kan dermed gjøre liknende observasjoner av byråets væremåte og handlinger, tegn og sendte signaler. Primærrammen rundt samhandlingene mellom partene er på den annen side det som er selve formålet for situasjonen, (noen har dødd og byrået avhenter vedkommende). Slik sett har partenes gjensidige observasjoner og tilpasninger til hverandres selvpresentasjoner en tydelig og "naturlig" ramme: Situasjonen starter når byrået ankommer for å avhente avdøde, og slutter når byrået kjører vekk med avdødes legeme til oppbevaring på et kjølerom.

Det hender at de pårørende tilbyr byråets representanter på kaffe, også ved avhenting av avdøde. Byrået avleser situasjonen i slike tilfeller om de takker ja, men mine erfaringer på dette området er at byrået ofte takker et høflig, men et bestemt nei. En mulig tolkning er at det å takke ja som oftest er upassende ut fra situasjonens omstendigheter, sett ut fra byråets ståsted. Avdøde trengs å fraktes til et forsvarlig oppbevaringssted (det vil si et kjølerom, vanligvis ved et kapell). En annen mulig tolkning er at det er lite trivelige omstendigheter for å ta en kaffe "å slå an" en vennskapelig prat. Men likevel kan tilbudet om kaffeservering være et lyspunkt i en slik situasjon, i det minste for de pårørendes del. Det er en bekreftelse av hverdagslivet fremdeles finnes som en bakenforliggende virkelighet for denne situasjonen. Et slikt tilbud kan på denne måten fortolkes som et hverdagsritual fordi det har liten substansiell mening for situasjonen per se, men det bekrefter de pårørendes selv (som noe annet eller noe mer) enn det selv et som fremstår i situasjonens alvor.

Det neste fokuserte møtet av betydning mellom byrå og de pårørende etter dette er normalt konferansen. Under en konferansesituasjon så kan samtalen kontinuerlig endre karakter, og dermed kan *fokuset* til partene i prinsippet endres like ofte. Eksempelvis er ikke konferansens rammer immune mot nye ting som dukker opp i situasjonen.⁴⁹ Overgangen mellom uformelle og formelle hendelser i situasjonen kan likevel være tydelige og markante. Et eksempel på sistnevnte er når byrået fremlegger diverse formelle skjemaer som skal utfylles i samråd med de pårørende.

Skjemaene i seg selv vitner om en profesjonell praksis, det vil si byrået er en etablert institusjon med klare definerte oppgaver som de skal ivareta. Byrået har dermed ett klart profesjons uttrykk ovenfor de pårørende og omverden (Døving 1995:14). Byrået har alltid *muligheten* til å legge opp til et større fokus på mer praktiske og formelle rammer, som kan bidra til å samkjøre fokus i situasjonen samtidig som eventuelle uenigheter kan nedtones. Ved å henvise til hvilke kjøreregler og forskrifter som er gjeldende for gravferdsseremonien vektlegges et fokus på de mer formelle rammer for situasjonen.

Her er det verdt å påminne om at begravelserbyrået selger sine tjenester til de etterlatte, hvor de tilbyr å organisere alt det som skal praktisk ordnes ved et dødsfall (Døving 1995:44). Presten, på sin side, er ikke prisgitt markedets tilbud og etterspørsel, ved å måtte selge sine tjenester på tilsvarende måte slik som begravelserbyråene gjør (Tanggaard 1995:89). Dødsfall som hendelse innebærer dermed noe annet for en prest enn for et begravelserbyrå i forhold til de pårørende.

Det er imidlertid en tredje dimensjon utover prestene og begravelserbyråets forskjellige roller som påvirker gravferdens rammer, og det er tidsperspektivet ved en gravferd. En normal gravferd i kirken tar omtrent en halvtime, men dette er en mettet halvtime (Døving 1995:24).⁵⁰ Tidsperspektivet er en setting, eller en ramme for gravferden som nødvendigvis må være godt tilrettelagt.

Skulle likevel noe være uavklart rett før seremonien tar til så går dette nesten utelukkende ut på detaljer som blir understreket ovenfor byrået fra de pårørende, eller andre deltakende i gravferden. Tilsynelatende er det ved detaljene av utsmykningen (som plasseringen av blomster, eller at fotografiene som byrået tar av dekoreringen av kirkerommet ble tatt for tidlig), der hvor de pårørende kan fremsette kritikk ovenfor byrået.

Videre så har jeg gjennom observasjoner merket meg at ekstraoppgaver som byrået må utføre typisk inntreffer når noen ankommer sent til kirken.

Vedkommende har som regel med seg en bukett som han eller hun ønsker at skal legges ved de

49 Se eksempelet av Koenig, i kap. 5

50 Lengden på en gravferdsseremoni er relativ. En gravferd med mange fremmøtte utvider tiden seremonien varer. (Selv har jeg vært i en gravferd på over en time).

andre blomstene inne i kirken.⁵¹ For å begrense slike episoder kan byrået "styre" atferden til de fremmøtte i gravferden til en viss grad. En indirekte metode for å organisere atferden og oppførselen til deltakerne i gravferden på, kan annonseres gjennom offentlig tilgjengelig informasjon:⁵²

Nærmeste pårørende bør møte ca. 15-20 minutter før seremonien. I døren blir de møtt av representanter fra begravelsesbyrået. Byråets representant viser Dem til Deres sitteplasser. Som regel sitter nærmeste pårørende på første rad på venstre side. Lokale forskjeller og tradisjoner kan føre til unntak fra denne reglen (...).

De fleste avtaler vedrørende selve seremonien gjøres normalt under samtale med begravelsesbyrået og forrettende prest eller taler. Eventuelle kransepålegg og taler som blir avtalt med begravelsesbyrået på begravelsesdagen blir vurdert og tilrettelagt der og da. Det er *anbefalt*⁵³ å gjøre disse avtalene i forkant av seremonien (...).

Denne informasjonen kan tolkes som en definisjon for passende væremåte og handling i rammen av en gravferd. Tvetydigheter ved overganger i situasjoner dukker som oftest opp når det er knapt med tid, som ved stor pågang av fremmøtte til gravferden. I overganger trenger ikke nødvendigvis en rolle å dominere over en annen rolle, noe som trolig gir handlingsrom for raskere vekslinger mellom overganger i rammer.

Som regel er det to representanter fra byrået tilstede i kirken rett før gravferdsseremonien tar til. De tar i mot de nærmeste av de pårørende og andre fremmøtte i våpenhuset (som er rett innenfor kirkens utgangsdører). Flere fremmøtte til gravferden, kan øke alt fra: antallet av blomster, hilsener som skal leses, spørsmål om hvor man kan sitte, det kan være flere uanmeldte talere og personer som ønsker å lese opp sløyfer, og ikke minst sang og musikalske innslag. Byrået gir eventuelle sent ankommende beskjeder til presten, som på dette tidspunktet normalt oppholder seg ute i sakristiet. På denne måten er presten orientert om alle "i siste liten", detaljendringer i tilknytning til seremonien. Forøvrig er byråets kontroll og styring av alle praktiske forberedelser til gravferden overstått når presten, organisten og kirketjeneren overtar ansvaret for seremonien inne i kirken.

Kontrollen byrået har over det ønskede uttrykk eller fremtoning, svekkes tilsynelatende som regel under stressende situasjoner. Særlig gjør dette seg gjeldende når tidspresset øker for å ha alt klappet og klart av hva dekorasjoner og pynt angår, før det ringes inn til seremonien. Hva byrået utfører av oppgaver i siste liten kan på dette punktet åpent observeres av tilstedeværende i kirkerommet. I slike situasjoner øker som regel presset ytterligere på byråets representanter med

51 Gravferdskonsulenten kan "stramme" seg ekstra godt opp når han eller hun går inn i kirkeskipet med blomsterbuketten. Som gravferdskonsulent husker jeg at dette var noe jeg "forberedte" meg på, ved å innta en nesten overdreven selvsikker fremtoning.

52 www.sveum.no

53 Min kursivering her

hensyn til å oppvise at de har full kontroll over situasjonen. På dette tidspunktet av forberedelsene til gravferden er det ofte mer nødvendig for byrået å tilrettelegge utsmykninger og dekorasjoner, enn å kontrollere avgitte inntrykk ovenfor alle de tilstedeværende som fritt kan observere de.⁵⁴

Formulert annerledes er minuttene før gravferden begynner det tidspunktet hvor det er "tillatt" med mer uformell og åpenhet i atferden og handlinger fra byråets side. Ut fra konseptet om rollespill er nettopp det som er *meningsbærende* ved avgitte signaler, noe som kan avleses ved observasjoner av andre aktører i pågående opptredener (Goffman 1992:11). Dette betyr at til tross for aktørenes interaksjon med hverandre, er det med all sannsynlighet rammen rundt situasjonen som har forrang foran samhandlingene, også i de situasjoner når personene bak rollene blir tydeligere for andre (Manning 1992:128).

For gravferdskonsulentenes del vil dette innebære at de blir mest iøynefallende bakenfor sine roller i stressende situasjoner, slik som når det er mange tilstedeværende og med knapt med tid.

Rammen for all interaksjon er at gravferden har ett fastsatt tidspunkt og sted, byråets (og alle andres) handlinger justeres etter denne rammen. I andre situasjoner (som syningen, behandles senere) er situasjonen som regel omvendt. Her kontrollerer byrået det inntrykket som avgis.

Byråets hverdagsrutiner

Begravelsesbyråene kan ha mange forskjellige måter for å starte arbeidsdagen på. Byråenes strukturering av arbeidsdagen er også et spørsmål om størrelsesforhold. Begravelsesbyråer som Jølstad begravelsesbyrå (som er landets største) har eksempelvis ikke bare ett kontor, men en rekke filialer rundt om i landet. De to byråene som har blitt intervjuet for denne oppgaven er på den annen side av mindre format. Begge er i utgangspunktet "enmannsforetak", med begrenset arbeidsområde og med få ansatte. Under perioder med "stor pågang" av begravelser, er dette ensbetydende med ekstra stor arbeidsbelastning. Begravelsesbyråer kan ikke i utgangspunktet avfeie nye arbeidsoppdrag uten videre, selv om de kan naturligvis si fra seg, eller takke nei til å ta ett oppdrag.

Dette skjer imidlertid ikke altfor ofte, og det inntreffer mest under perioder hvor pågangen av begravelser er stor.⁵⁵ Perioder med stor pågang med jobboppdrag står i kontrast til perioder det er "stille", det vil si når det er få begravelser og bisettelser. Et byrå er på den annen side prisgitt et marked, slik at de er avhengige av pårørende som kjøper tjenester fra byrået. Andre yrker er på linje med byråene avhengige av at deres tjenester er etterspurt. Eksempelvis er hjemmepleiere en annen yrkesgruppe som tidvis er "prisgitt" den kontinuerlige pågangen av kunder, eller brukere av

⁵⁴ Gravferdskonsulenter har trolig en egen interesse av å avgi et verdig, kontrollert uttrykk ovenfor sitt publikum, noe som kan signalisere profesjonalitet i rolleutøvelsen som gravferdskonsulenter ovenfor forsamlingen.

⁵⁵ Byrået kan selvfølgelig alltid takke nei til jobboppdrag ut fra geografiske forhold (at avstanden der avdøde befinner seg er for langt unna). Dette henger også gjerne sammen med kombinasjonen tidspress og arbeidsmengde.

hjemmehjelpens tjenester (Lerø 2006:15). For eksempel kan det til tider "gå i ett" for hjemmehjelpens arbeidslag, der noe så hverdagslig som lunsj mange ganger vente til en det dukker opp en ledig stund. Et slikt situasjonsbilde endrer seg imidlertid raskt når ressurskrevende pasienter blir innlagt. Andre ganger er det perioder det er veldig stille.

Slike skiftende trekk ved hjemmehjelpens arbeidsdag er også trekk i en gravferdskonsulents hverdag. Ett eksempel er når gravferdskonsulentene er "satt opp på helgevakt", noe som innebærer å gå hele helgen på "vent", (som går ut på å være tilgjengelig for eventuelle utrykninger for avhenting ved inntruffet dødsfall). For et begravelsesbyrå er "store" begravelser oppgaver som legger bånd på mange av begravelsesbyråets ressurser, for eksempel i form av bruken av tid og personell som en resursstilgang. Særlig gjelder dette som påpekt de små begravelsesbyråene med få ansatte. I likhet med pleiernes arbeids- og tidspress, har begravelsesbyrået langt mindre å gjøre når det er få oppdrag eller begravelser.

Dødsfall meldes inn som regel ved at en av de pårørende kontakter begravelsesbyrået over telefon. Begravelsesbyrået kartlegger da situasjonen der de tre spørsmålene "Hvor, når og hvordan" (som stilles i en eller annen rekkefølge og form under samtalen med de pårørende). Hvor, (omhandler åstedet der dødsfallet inntraff), når, (tidspunktet som dødsfallet inntraff på), og hvordan, (om dødsfallet var uventet eller ikke). Byrået vet av erfaring hva som skal gjøres til hvilket tidspunkt under hele gravferdsuka. De pårørende har ofte mer enn nok med den situasjonen de befinner seg i, særlig å hankses med den emosjonelle biten av dødsfallet til en kjær. En gravferdskonsulent formulerte for eksempel hva han anser som spesielt viktig å bidra med ovenfor de pårørende: *"Gi de pårørende tid tror jeg er noe av det viktigste, absolutt!"*. Som en forlengelse av dette kan begravelsesbyråenes serviceuttrykk *"ordner alt"* (på de pårørendes vegne) tolkes som et "slagord" for begravelsesbyråer. De pårørende får nettopp mer tid hvis et byrå ordner og tilrettelegger alt som skal arrangeres slik at dødsfallet blir lettere å takle for de pårørende, men de pårørende får også med tid eller "overskudd" på grunn av byråenes *"(...) Forskjønnelse av døden til et konsumentprodukt"* (Tanggaard 1976:157).

Begravelsesbyråenes virksomhet beskrives ofte som private foretak hvis formål "er å tjene penger" og de tilbyr sine tjenester etter markedsøkonomiske premisser (Døving 1995:41 og Falch 2003). De pårørende blir som regel innlemmet i gravferdsukas rammer gjennom interaksjon med begravelsesbyrået. Som det beskrives i neste avsnitt er det likevel presten som i all hovedsak den som innlemmer de pårørende angående hva som skal innholdsmessig skje under selve gravferden.

Prestens taleformer

I dette avsnittet er kommunikasjonsformen og talemåten som prestene anvender i tilknytning til minnetalen som beskrives. I utgangspunktet er talemåten til presten som sjelsørger tosidig: bestående av det teologiske og av psykologiske aspekter og vinklinger.

Undersøkelser på sjelesorg beskriver prestenes kombinasjon av psykoterapi og teologi i møtet med de pårørende (hvor den terapeutiske dimensjonen har blitt sentral for presteyrket), noe som forutsetter et omfattende teoretisk begrepsapparat (Døving 1995: 99 og Danbolt 2002).

Den terapeutiske tilnærmelsen anser de pårørende som mennesker i en tap-, og sorgprosess, hvor fravær av den døde oppfattes som en katastrofe eller ett sammenbrudd, et perspektiv på sorg som kan bli mangelfullt ut fra at det ikke redegjør ikke for ritualenes funksjon i sorgprosessen (Wyller 1994:168) og (Danbolt 2002:90).

En mulig årsak til nåtidens perspektiv på døden som et sammenbrudd er delvis uforenlig med ritualenes rolle, kan komme av ritualenes form. Ritualene stammer fra tiden som kalles det før-moderne. En tid som ikke anså døden som en katastrofe (Wyller 1994:171).

Både byråer og prestene må være i stand til å kunne beherske den terapeutiske talemåten men også være besittelse av en god ritualforståelse, som er mer samhandlingsrelatert. Prester besitter i første rekke talemåter som kommer av den lange preste-utdannelsen, med en formell forståelse av teologien (Døving 1995:109). Begravelsesbransjen har til sammenlikning tilegnet seg en taleform som både er teknisk og formell, men som stammer i utpreget grad fra kontakten med det offentlige hvor byråene har utstrakt kontakt med på de pårørendes vegne (Døving 1995:55).

. Særlig to aspekter som kan ses på som essensielle her: a) Prestene, som har en mangeårig utdanning som er obligatorisk for utdanningen til presteembetet. b) Gravferdskonsulenter, som har hatt en lang tradisjon for *ikke* å kreve noen formell utdanning for rekrutteringen til yrket. Hvordan dette påvirker samhandling i situasjoner under gravferdsuka, kan avdekke eventuelle statusforskjeller vedrørende kommunikasjonsformer for partene.

Spesielt langs dimensjonen om kunnskaps forskjeller som presten og byrået er i besittelse av angående hverandres yrkesroller kom frem i intervjuene. Dette gikk ut på at begravelsesbyråene hadde inngående kjennskap til prestenes forpliktelser og oppgaver og roller, men generelt sett hadde ikke prestene den samme inngående kunnskapen om gravferdskonsulentenes oppgaver. En prest sa det ganske treffende: "(...) ja, ..jeg vet knapt hva de gjør en gang!" Dette er likevel ikke noe entydig bilde av prestene, fordi økt grad av *samhandling* med byrået ser ut til å ha innvirkning på prestenes

kjennskap til byråets praktiske gjøremål.

Prestene er opptatt av å ivareta omsorgsfunksjonen ovenfor de pårørende, de har en "trøste og bære" funksjon, samtidig som de skal forvalte (til dels forkynne) Guds ord. På den annen side kan prestens talemåte under seremonien ses på som "forelesende" i sin fremføringsform i ovenfor de pårørende. Jeg skal utdype dette her.

Prestene forteller om i intervjuene at det er viktig og forholde seg til fakta om det de snakker om under minnetalen. Informantene bruker begreper som "*journalister*", i forbindelse med minnetalen fordi man: "*(...) stiller veldig mange spørsmål siden minnetalen er en fakta tale*". I visse tilfeller må vurderinger prestene gjør settes i sammenheng med hva de skal si i minnetalen:

Minnetalen har du total kontroll på selv så der kan du gjøre hva du vil.

Det handler om klokskap om hva du sier. Hvis du gravlegger en narkoman så kan du ikke holde en hel minnetale og ikke si et pip om det. Eller skal du gravlegge en alkoholiker også sier du ingenting om at han var alkoholiker... Da roper det på en måte mye høyere!

Noen ganger så må du si ting rett ut for og ufarliggjøre det litt. Min jobb er å risse opp et ansikt så må folk fargelegge det selv.

Som sitatet viser har presten kontroll over seremoniens talehandlinger, ikke bare det rent formelle som skal fremføres, men også kontrollen over et *uformelt* språk. Et uformelt språk er en subtil kommunikasjonsform som eksempelvis den typiske billedlige talen under fremføringen av minnetalen. En annen prests oppfatning om minnetalen gikk ut på ikke bare at minnetalen ikke utelukkende burde inneholde lovord om den avdøde, men også: "*(...) sider som ikke bare var positivt ved avdøde., noe som vil gi: (...) et bilde av avdøde som alle kan kjenne igjen, blant de pårørende, det ville være veldig ærlig*". En slik minnetale ville være eksplisitt og levne liten tvil om den avdødes liv.

Minnetalen fremstår videre som en retorisk måte å tale på. Innenfor retorikken kalles det å snakke om det positive om vedkommende det tales om (samtidig som man lar det negative ligge) for panegyriske talehandlinger (Sørebo 1994:142).

I tilknytning til minnetalen taler presten mye om de positive sider ved avdøde, men når avdøde omtales i mer negative ordlag blir den retoriske talen mer som en "domstale" og "rådstale". Innen retorikken omhandler domstalen fortiden (årsaksforløpet), mens rådstalen omhandler fremtiden (eller "virkninger") (Sørebo 1994).

Videre kan slike ord tolkes som et retorisk råd om det katastrofale følgende av å være rusmisbruker, og dette må sies eksplisitt, slik at årsak-virkningsforholdet i avdødes livsløp blir sosialt tydelige for forsamlingen. Fallgruven her kan bli at slike markeringer blir til sosial stigmatisering av den døde livsførsel, som det altomfattende bilde forsamlingen sitter igjen med av

avdøde. Med andre ord: Det kan føre til at bildet av avdøde tegnes via livet som en alkoholiker eller narkoman, (noe som godt kan stemme med realitetene) men samtidig kan avdødes ettermæle utelukkende ses i lys av rammen som "rusmisbruker".

Innen sosiologiske forklaringer på sosial stempling av avvikende identiteter, er Goffmans *Stigma* velkjent. Stigmatiserte aspekter er synlige og kommuniseres på en iøynefallende måte ovenfor andre og omverdenen (Goffman 1963:64-68). Alkoholisme for eksempel, er et synlig stigma som knyttes til individets "svake vilje", eller karakterbrist (Lemert og Branaman 1997:73). Et stigma kan altså defineres på et generelt grunnlag, det betegner individet eller grupper som avviker fra majoriteten (Giddens 1999:160).

I konteksten av minnetalen for den døde som hadde et kjent rusproblem, er det lett at avdødes livsførsel stigmatiseres. Sett i sammenhengen med de aspekter som kan vurderes som de retoriske ved minnetalen, er det dimensjonen domstalen som særpreger omtalen om rusmisbrukeren. For forsamlingen blir det mulig å identifisere seg omtalen om en rusmisbruker som et stilltiende budskap om det bestandige av innholdet i en minnetale. Fra det sosiale fellesskapets ståsted er det med all sannsynlighet at begrepet "rusmisbruker", er synonymt med avviker fra det normale i en eller annen form.

Eksempelet med minnetalen illustrerer i tillegg en prests posisjon og makt, som veldig unyansert vinklet så er presten den som kan felle en "domstale" over aspekter fra avdødes liv. Selv om presten gjør dette etter de pårørendes ønske eller ikke, er det uansett presten som i kraft av sin rolle og posisjon fremfører "domstalen", om rusmisbrukeren foran forsamlingen.

Minnetalen kan også fremstilles mer diskret selv om avdøde hadde mange "dårlige sider", slik en annen prest gjør dette:

Mange ganger blir minnetalen kort ut fra at avdøde hadde mange dårlige sider.
De pårørende sier lite (da). Si ting på andre måter "avdøde vet hvordan det var å være alene,
(...) at ting ikke bare er bra, livet har også sine mørke sider noe avdøde også fikk merke.

Denne informanten var videre av den oppfatningen at de pårørende gjerne kunne fremføre en minnetale på egen hånd, men det er normen eller normalen at presten fremfører den. Det er med andre ord forventet at det er presten som skriver og fremfører minnetalen fra de nærmeste av de pårørendes side. Årsakene til det kan være at de ikke orker dette selv ut fra den situasjonen de er i, eller ingen av de pårørende ønsker å snakke "nedsettende" om en slektning sin livsførsel i en gravferd.

Byråets taleformer

Det foreligger retningslinjer som gjelder for et begravelsesbyrås yrkesutøvelse. Disse retningslinjene er ikke obligatoriske for yrket. Det vil si disse er ikke allment gyldige regler for bransjen. Imidlertid er omtrent 200 av landets rundt 250 begravelsesbyråer tilknyttede medlemmer av begravelsesbyråenes forum Norge.⁵⁶ Bfn tilbyr brevkurs til de gravferdskonsulenter som har status som såkalt "søkerstatus" (betyr at man tar et kurs på seks måneder for å kunne tas opp som medlem).

To aspekter er sentrale angående hvilke føringer på talehandlinger som gjør seg gjeldende for henholdsvis prester og byråansatte. Som vi har sett angår dette prestenes rolletilknytning, lojalitet og for forståelse, som "styres" ut i fra teologiske og liturgiske forpliktelser, i forhold til begravelsesbyråene rolle (som styres ut i fra markedslogikk): *"Byråene er en privat bedrift som skal tjene penger"(...)*.

Begravelsesbyråene handler i en hverdag som er praktisk rettet i større utstrekning enn hva prestene vanligvis gjør. Delvis kan dette komme av det formelle utdanningskravet har tradisjonelt så si vært fraværende innen for begravelsesbransjen, inntil de senere år.⁵⁷ Mangelen på en lang og formell utdannelse kan kanskje påvirke taleformene begravelsesbyrået i praksis benytter. Siden begravelsesbyråene selger sine tjenester, tilsier dette implisitt at de må beherske en kundeorientert talemåte i møtet med de pårørende. Uttrykk som kommer frem i intervjuene er typiske indikatorer på dette: *"(...) være der på de pårørendes vegne"* og, *"(...) byrået strekker seg langt for de pårørende"*.

Slike svar indikerer et språk tilpasset ut fra kunderelasjonen med de pårørende. Det er essensielt at byråets talemåte er praktisk og funksjonelt rettet, i kontakten de har med de pårørende. Grunnen kan komme av ønsket om å redusere kompleksiteten i det som formidles i møtet med de pårørende, ting må unngås å bli misforstått.

Ord eller uttrykk som anvendes mellom gravferdskonsulenter i den daglige praksis er ofte eksplisitte og praktiske: *"(...) har det kommet inn noe"*, og: *"Det er stille."*, (som refererer til om det har dukket opp nye begravelser, jobboppdrag, eller ikke). Talemåten er altså rettet mot det konkrete.

Byråene metakommuniserer i forhold til begrepet *kunde*. De presenterer ofte sin virksomhet som: *"stedfortredere for de pårørende, de pårørendes talspersoner"* og *"de pårørendes forlengede arm"*.⁵⁸ Ved enten å benevne de pårørende som: *pårørende, familien*, eller ut i fra de pårørendes status i forhold til avdøde: sønn, datter, enke (osv), synliggjøres også posisjonene til de pårørendes

56 Fra:www.bfn.no

57 Bfn som interesseorganisasjon "løfter" kompetansenivå for sine medlemmer, gjennom "Bfn -skolen/brevkurs".

58 Intervjusvar fra begravelsesbyrå (2004)

relasjon til avdøde bedre. Begrepet de etterlatte anvendes også, men mer sjeldent.

Begravelsesbransjen benytter bestemte talemåter ut fra hva de ønsker å rette fokus mot. Slike bransjer har ofte en form for underkommunisering av aspektene som angår salgsdimensjonen ved bransjens virksomhet. Dette er trolig nødvendig for ivareta dramatiseringen av de av situasjonens aspekter som det skal rettes oppmerksomhet mot (Goffman 1992:24-25).

7. Konferansens rammer

I dette avsnittet beskrives det hva begravellesbyrået formidler ovenfor de pårørende under konferansen. En konferansesituasjon er en særegen samtaleramme som kjennetegnes av å bære preg av å være praktisk rettet, der byrået til enhver tid vet hva som trengs å samtales om. Når dette er sagt så er en ramme for en samtale (på linje med samhandlinger forøvrig) vekslende.

For eksempel kan dette innebære å skifte fra en lett til en seriøs tone, fra latter til en mer alvorlig tone og "mine" (Album 1996:23). Deltakere som er innenfor rekkevidden til å høre noe som blir sagt, kan i prinsippet tilpasse seg til situasjonens rammer. Tilpasning i tale kan gå ut på å vente på tur til en får ens tildelte taletid, eller det kan være å filtrere vekk noe som ikke er passende å si i situasjonen for å fremheve noe annet. Sistnevnte omhandler metakommunikasjon, altså noe som kommuniserer det man ønsker å formidle til andre (Album 1996:23). Med andre ord vektlegges hva som kan sies og blir sagt i en samtale mens andre aspekter undertrykkes. Den "tidlige" Goffman inndelte (som allerede påpekt) metakommunikasjon inn i begrepene over-, og underkommunisering som kommunikasjonsformer.⁵⁹ Kommunikasjonsformer utover eksplisitt tale er derfor biprodukter av tale, de er kommuniserende talehandlinger i seg selv (Goffman 1981:2). Talehandlinger produseres gjennom å spørre seg selv: "*Hva er det som foregår her?*", som danner kunnskap om hva som skal sies når, og på hvilken måte det skal sies. Samtidig er det et kroppsspråk tilpasset til situasjonen.

Som tidligere nevnt er det byråets varemerke til enhver å ha oversikt over hendelsene under gravferdsuka. Byråets kontroll over konferansens samtaleemner er intet unntak. Ett intervjustat fra en prest illustrerer dette: "*Byrået legger alt til rette, hvis de har spilt en bra "førstefiolin". De har skapt en trygghet hos de pårørende, det frigjør energi når jeg snakker med de pårørende*". Den kommunikasjonsformen som knesettes i konferansen blir den rådende for samhandlingen mellom byrået og de pårørende, men også mellom presten og de pårørende. Hvis byrået får etablert en "god tone" med de pårørende, så bidrar dette til å "fristille" emosjonell og kognitiv energi i prestens møte med de pårørende. Forventninger til byrået fra de pårørende side kan bli dannet før konferansen,

⁵⁹ Den tidlige Goffman er et begrep som Album benytter om Goffmans konsepter, "rolle" og "ritual" (Album 1996)

gjennom annonsering i lokale aviser, menighetsblader, gule sider og ikke minst gjennom byråenes egne nettsteder. Også de offentlige myndigheter har ofte slike forventninger ovenfor byråets kompetanse og hva som forventes at de utfører av oppgaver (Døving 1995:54-55).

En konferanse er den "offisielle" benevnelsen som begravelsesbyrået anvender for å møte de pårørende (Døving 1995:15). Konferansen handler grovt sagt om hva som skal avklares mellom byrået og de pårørende.⁶⁰ I en konferanse avklares det hvilke skjemaer som skal fylles ut (eksempelvis melding om dødsfallet til skifterett/Lensmann, melding til kirkekontorene eller kirkegårdsmyndighetene, samt melding til prest, forstander eller andre som skal lede seremonien). Mer praktiske spørsmål må også avklares (tidspunktet for gravferden, gravsted, spørsmål vedrørende salmer, musikk og eventuelle solistinnslag, bestilling av program- type og antall, om det er ønske om syning, spørsmål angående blomsterdekoringen på båren, og angående valget av kiste). Slike spørsmål under konferansen kan tolkes som konferansens formelle formål, det er konferansens "primæramme".

Det er et felles funn som flere tidligere studier av begravelsesbyråenes rolle i feltet gravferd slutter seg til, og som angår oppmerksomheten byrået oppviser i møtet med de pårørende (et funn som informantene undertegnede har intervjuet også formidler). Dette er et fokus som ikke umiddelbart kan bli tolket ut fra intensjonen om utbytte av profitt (Tanggaard 1995:89). Med andre ord er ikke inntjeningen av profitt som vektlegges og fremheves mest av gravferdskonsulenter (Falch 2003:103). Sett i lys av slike funn kan det antydes at den mening gravferdskonsulentene får gjennom yrket er ett sammensatt fenomen, selv om byråets tjenester er klart motivert ut fra inntjeningen av profitt (Falch 2003:101).⁶¹ Byrået har dermed sterke motiverende grunner for å posisjonere egen bransje som legitim og som et nødvendig yrke, det vil si som premissleverandører for de pårørende (Døving 1995:41-42 og Falch 2003:105). Prestene, på sin side, er i utgangspunktet positivt innstilt ovenfor byråets handlinger tilknyttet til gravferd (Tanggaard 1995:86). I løpet av gravferdsuka har de pårørende en fortløpende og relativ nær kontakt med begravelsesbyrået (Tanggaard 1995:91). Byrået er den aktør som tilbyr, og påtar på seg rollen som konsulenter og organisatorer for de pårørende. Dette skjer gjennom byråenes kompetanse og ekspertise om hva som skal ordnes av praktisk og lovbestemt art ved dødsfall (Døving 1995:16).⁶² Presten har vanligvis ikke like mye kontakt med de pårørende under gravferdsuka.

Omstendighetene under konferansen for eksempel kan innvirke på måten konferansen blir tolket på av byrået, samtidig som konteksten påvirker forløpet av konferansen. Det samme gjelder

60 www.bfn.no

61 En gravferdskonsulent informerte meg om sin avslappede holdning i forhold til å ha en inntekt gjennom sitt yrke som gravferdskonsulent. Falch beskriver holdninger blant ansatte i et begravelsesbyrå på dette punktet (2003:77-79)

62 Formelle retningslinjer står nedfelt i Loven om gravferd, eller Gravferdsloven.

for den senere sørgesamtalen mellom presten og de nærmeste av de pårørende. Begravelsesbyråets rolle som konsulenter for de pårørende er i praktisk det tilbudet byrået stiller ovenfor de pårørende. Som jeg har vært inne på tidligere, er det tilfeller hvor byrået havner i krysspress mellom de pårørendes ønsker for seremonien (for den avdøde), og Dnk's lovbestemte regler for hva handlingen gravferd kan inneholde. På den annen side kan det dukke opp andre spørsmål under konferansen, som uenigheter angående valget av gravsted, tidspunkt for seremonien og hvem som skal stå som ansvarlig fester av graven.⁶³ Byrået formidler indirekte Dnk's bestemmelser angående musikk og sang, for prest og kantor.

Begravelsesbyråets hovedfokus under konferansen er på den annen side ikke tvetydig, men klar: "(...) Byråets interesse er å imøtekomme de pårørendes ønsker, og byrået strekker seg langt for de pårørende." Og videre: "(...) Jo mer fokus vi (byrået) kan få på de pårørende jo bedre er det."

Byråets utfordring går ut på å ikke imøtekomme mer enn de kan overholde i forhold til de pårørendes ønsker. Eksempelvis beskrives det i Falchs undersøkelse av gravferdskonsulenter om de pårørendes direkte krav ovenfor byrået ved noen tilfeller: "(...) Det er jeg som betaler, så dette bestemmer jeg!" (Falch 2003:104). Imidlertid kan ikke byrået ta seg til rette i kirkerommet selv om de pårørende "krever" dette. Som en prest formulerer det: "(...) Det er kirken som stiller med lokalene, vi kunne nektet byrået å utføre noen jobboppgave i kirken utover å bringe kisten dit."⁶⁴ Utsagnet kan forsiktig tolkes dithen at siden presten (og dermed Dnk) ikke nekter byråene dette, er prestene, etter all sannsynlighet interessert i å komme de pårørende i møte (på linje med begravelsesbyrået).

Til sammenlikning med byrået så kan prestene avgrense hva gravferdsuka innebærer for eget virke i større grad enn begravelsesbyråene kan: " (...) Vi skal fra a til b, jeg er ikke så inn i den (gravferdsuka), jeg skal være en konteiner for de pårørende". Begrepsbruken her kan tolkes dithen at prestene i utgangspunktet står friere til å definere hva de skal utføre av oppgaver ovenfor de pårørende i større grad enn begravelsesbyrået.

Regelverket og forskriftene til Dnk tilsier at selve gravferden og dennes seremoni skal i utgangspunktet finne sted inne åtte dager etter et dødsfall (Døving 1995:24). Åtte-dagers regelen for fristen for gravferden begrunnes ofte ut fra praktiske oppbevaringshensyn av den døde. Imidlertid er regelen om en gravferd innen åtte dager ikke alltid er mulig og overholde. Grunnene kan være at noen av de nærmeste pårørende er bortreist og vanskelig å få tak i, eller at det ikke er mulig å samle alle pårørende innen åtte dagers fristen har utløpt. (Brudd på åttedagers regelen var en prest jeg intervjuet ikke begeistret over.) I situasjoner med uventede dødsfall (som ulykker og der små barn

63 "Fester" er den som skal stå ansvarlig som betalende for gravstedet. En festeperiode er normalt på 20 år, med muligheter for fornyelse. Festeavgift innbetales som regel til det lokale kirkekontoret.

64 Intervju av prest (fritt gjengitt)

er omkommet) kan byråets representanter (på linje med prestene), imidlertid føle det vanskeligere enn ellers med en "klar" tale. I slike situasjoner kan det føre til at byrådet strekker seg ekstra langt i forhold til de pårørendes ønsker for gravferden. Situasjonens kontekstuelle sammenheng (omstendighetene rundt dødsfallet) påvirker i visse tilfeller utfallet av konferansen.: "(...) *Normale dødsfall er når eldre mennesker dør, det kan jo være brått og sånt for de pårørende, men det er liksom ikke på den samme måten likevel.*" Spesielle situasjoner krever ofte en spesiell seremoni, noe byrådet tilsynelatende er inneforstått med. Konferansen fastsetter i en viss grad rammene for seremonien via *uformelle* aspekter av verbale kommunikasjons prosesser mellom byrådet og de pårørende: "(...) *jeg følger ingen bevisst strategi i møte med de pårørende*".

Døving påpeker at byrådet i praksis trår forsiktig frem med å komme med alternative forslag, som å foreslå en gravferd i Humanetisk forbunds regi (Døving 1995:17). Byrådet kan heller ikke være for direkte angående hva de kan imøtekomme de pårørende på, mye fordi presten og kirkens bestemmelser for gravferden forhindrer de i imøtekomme pårørendes krav eller ønsker ukritisk (Døving 1995:91).

I løpet av konferansen opplyses det om hva som skal foregå inne i kirken under seremoniens forløp. Dette er viktig for den seremonielle handling fordi de pårørende også blir kjent med seremoniens rammer, og mottar implisitt stilltiende informasjon om sin rolle og status under gravferden. Det de pårørende fremsetter av ønsker ut over seremoniens formelle bestemmelser og aspekter, er for byrådet som regel "i orden" *så fremt* prest og kantor (organist) ikke har noen innvendinger mot dette. Byrådet ønsker med all sannsynlighet å fremstå i et troverdig lys ovenfor de pårørendes ønsker, som *uavhengige* aktører fra kirken, og ikke som indirekte agenter på Dnk sine vegne.

Byrådet utfordring ligger her i at de forvalter en ramme som ikke er deres egen, men kirkens. En slik rolle har i en annen undersøkelse blitt betegnet for "byråkratrollen", ut fra at en byråkratrolle omhandler hvordan offentlige regler skal oppfattes i praksis (Falch 2003:106). På dette punktet ligger det en mulighet for at byrådet kan distansere seg (og sin rolle) fra det de formidler til de pårørende. De "bare" informerer om hva som er kirkens lovbestemte regler og bestemmelser.⁶⁵

I Oslo for noen tiår siden var prester såpass irritert over byråets fremstilling av seg selv ovenfor de pårørende, at et kontaktforum ble opprettet for mekling mellom Dnk og begravellesbyråene (Døving 1995:91).⁶⁶ Prestene følte seg fremstilt som: "*Busemenn som*

65 Imidlertid er dette bildet av byrådet unyansert. Byrådet har god kjennskap til offentlige regler, og ikke bare til kirkens regelbestemmelser.

66 Kontaktforum ble opprettet på initiativ fra Oslos biskop i 1979 hvor særlig fire punkter skulle defineres klart. Jeg nevner tre av de som jeg anser som mest relevante: 1) Tidsfestingen av seremonien, 2) Byråets rolle angående salmevalg og 3) Byråets rolle som kontaktformidlere mellom pårørende og prest. (Døving 1995:93). Punkt to er spesielt interessant fordi det pålegges begravellesbyråene å legge bånd på avgjørelser i samråd med de pårørende

ødelegger for folks ønsker". Noen retningslinjer som kom ut av forumet gikk ut på hvordan begravelsesbyråene skulle ta hensyn til Dnk angående hva de kommuniserer til de pårørende.

Døving påpeker at begravelsesbyråene anser seg selv for ritual *lærere* mens Dnk er ritual *ledere*, og videre hvordan begravelsesbyråene prøver "å tøye strikken" på hva som er deres rolleområde i tilknytning til organiseringen av selve ritualet (Døving 1995:92).

Byråets "tøyning" av eget rolleområde har til en viss grad gjenklang blant prestene som ble intervjuet for denne oppgaven. En prest uttrykte at noen ganger måtte det settes "*en stopper*" ovenfor begravelsesbyrået eller andre når de "*prøver seg*", det vil si når det under konferansen blir gjort forsøk på å gå utover kirkens rammer for ritualene i gravferdsseremonien⁶⁷: "*(...) Presten bestemmer over det rituelle under seremonien inne i kirken, det er ingenting å diskutere!*".

Slike episoder er tilsynelatende situasjonsavhengige, og ikke normen for samarbeidet mellom Dnk og byrået. Samarbeidet er en *veldig* samkjørt praksis: "*(...) begravelses biten går på skinner for det er så mye av det.*".⁶⁸ Eventuelle uoverensstemmelser går mest på spørsmål om sang, musikk og salmevalget. Uoverensstemmelser kan naturlig nok i tillegg inntreffe mellom byrået og de pårørende, slik som en gravferdskonsulent mente var tilfelle når: "*(...) de pårørende ikke forstår at tjenesten til byrået er avsluttet, særlig lenge etter gravferden er endt!*"

67Utdrag fra intervju av prest

68Utdrag fra intervju av prest

8. Sjelesorgsamtalen

Rolledistanse - Rolleomfavning

I det følgende er det prestenes atferd under sjelesorgsamtalen/sørgesamtalen som beskrives via rammene for ritualer for samhandling. To Goffmanske konsepter om interaksjonsritualer er sentralt bakenforliggende her: "*Line og Face*." Handlinger som uttrykker den opptredendes syn på situasjonen, og hvordan deltakerne evaluerer hverandre kalles for "line", mens "face" er en bestemt sosial verdi som en person fremsetter på egne vegne ovenfor andre (Goffman 1967:5). Handlingene er både verbale og nonverbale. Deltakerne tolker en bestemt linje, presentert av den formidlende aktøren under samhandlingen.

Overført til konteksten for sørgesamtalen så kan en bestemt linje ("line") fortolkes som der prestene formidler og tolker hvilken linje som er skal være den aktuelle i situasjonen med de pårørende. Den linjen som blir bestemt avhenger som nevnt også av kvaliteten på interaksjonen byrået og de pårørende i forkant har hatt. I den utstrekning byrået og presten "spiller på lag" (for å holde på en bestemt linje eller ramme for situasjonen) ligger byråets og prestens oppvisning av gjensidig aktelse ovenfor hverandres selvpresentasjoner. Beveggrunnen for prestene og byråets samhandling som et lag er sammensatte. En grunn for samhandlingene de i mellom kommer av et felles ønske om å imøtekomme de pårørendes selvpresentasjon, slik som den oppfattes i situasjonen. En annen er ut fra aktørenes interesse av å fremstå som profesjonelle ovenfor de pårørende.

Informantene er av den oppfatning at dette trolig er enklere hvis rolleområdene og arbeidsoppgavene er delte, samtidig som det er klart om hvem som gjør hva. For eksempel: I utgangspunktet legger ikke prestene seg opp i hva som skjer i konferansen mellom byrået og de pårørende, og byrået legger seg ikke opp i prestenes sjelesorgsamtale med de pårørende. Med andre ord er det en gjensidighet i form av tillit til hverandres rolleområder (i konferansen og sørgesamtalen). Summen av dette skaper en fabrikkasjon til fordel for de pårørendes situasjon.

Slike fabrikkasjoner gjør prestene lettere i stand til å kunne omfavne sine roller optimalt i sørgesamtalen. Unntakene er som vi har sett noen ganger spørsmål som angår sang og musikk under gravferdsseremonien. I denne sammenheng kan den "dramaturgiske omtanke" (eller det å være mest mulig forberedt under opptredener) tolkes som synonymt med å styre unna potensielle problemer i situasjonen (Goffman 1992:181).

Under sørgesamtalen oppviser presten også indirekte en omtanke ovenfor *byrået*, gjennom sin opptreden og interaksjon med de pårørende. Denne aktelsen ovenfor byråets rolle i møtet med

de pårørende kan både være nonverbal og verbal. En av prestene jeg intervjuet påpeker og fremhever aspekter fra konferansen byrået i forkant har hatt med de pårørende: *"Jeg ser dere har funnet den og den salmen, den er fin (...)"*.

Prestene fremhever i denne sammenhengen viktigheten av byråets "buffer" funksjon gjennom konferansen de har med de pårørende: *"(...) de frigjør plass på harddisken, i samspill med byrået er vi veldig gode på det, begravelser... så lenge byrået har fått en god kontakt så glir vi på den gode bølgen", det gjør at vi kan gi de pårørende ett bedre produkt (...)"*

Byråets "buffer" funksjon her, skaper dermed en god plattform for samarbeidsrelasjonen mellom byrået og prestene. Prestene får også bedre produkt å presentere til de pårørende fordi de slipper å fokusere på bestemte aspekter i møtet med de pårørende slik som praktiske forberedelser til gravferden. Prestene forteller om i intervjuene at de veldig ofte møter kommentarer fra de pårørende i sørgesamtalen som: *"Ja men dette har vi tatt opp med byrået fra før av!"*.

En måte å tolke slike kommentarer på er måten de bidrar til å forankre fokus i sørgesamtalen. Gjennom å holde fast i noe konkret (som er avtalt mellom de pårørende og byrået) følger prestene den *felles linje* de pårørende har lagt seg på i den forutgående konferansen i samspill med byrået. I så måte kan det siste tolkes som et *presentasjonsrituale* fra de pårørende ovenfor presten. Det som presenteres av de pårørende er resultatet av interaksjonen fra den forutgående konferansen med byrået.

Det skaper et rom for å kunne signalisere aktelse ovenfor de pårørendes handlekraft eller kompetanse i situasjonen, ved å følge opp den linje de pårørende og byrået har lagt opp til for forberedelsene til gravferdsseremonien. Måten presten kan gjøre dette på er å gi tegn på hvor avslappet presten er med hensyn til å vise tillit ovenfor byråets rolle. Stilltiende sendes dermed også et signal om byråets kompetanse til de pårørende. Det er også en form idealisering med hensyn til byråets og deres egen kompetanse. Hensikten er å skape tillit og trygghet, både som en ramme for sørgesamtalen, men også for den etterfølgende seremonien rundt gravferden.

Et annet poeng her er fordelene for prestenes egne forberedelser for sin opptreden forut for en seremoni. Ved å vise en underforstått og full tillit til at byrået tar seg av alt det praktiske i samråd med de pårørende, kan presten rette fokus mot det som skal sies og fremføres i seremonien, og da særlig minnetalen. Byråets samhandlinger med de pårørende konstruerer en mulighet for presten å *distansere* seg fra aspekter av sin rolle som ellers ville ha krevet energi og oppmerksomhet.

Prestenes og byråets gjensidige lojalitet er med andre ord forankret via tilliten de har, og opprettholder ovenfor hverandres roller og oppgaver. Den sosiale relasjonen mellom byrået og prestene er altså i utstrakt grad en innarbeidet praksis. Relasjonen er også en rutine, *konstruert* gjennom gjentatte samhandlinger mellom byrået og prestene. Etter flere av prestenes syn er dette

noe særegent for dette kirkesoknet: "(...) *Jeg har jobbet i andre kirkesokn før der dette ikke har vært like innarbeidet, det fungerer ikke like godt andre steder i landet*". Imidlertid tilskriver prestene årsakene til dette ut fra ulike meninger: "*Begravelsebiten går greit fordi det er så mye av det!*", og: "*Vi har forskjellige oppgaver*". Med andre ord vurderer prestene samarbeidsrelasjonens form for spesiell i dette soknet, eller som situasjonsbetinget til en spesifikk kontekst: "*Andre steder og i andre kirkesokn gjør de ting annerledes*".

Reguleringen av den sosiale kontakten presten har (og får) med de pårørende forankres også i stor grad i sørgeramtalen, og ikke utelukkende gjennom konferansen. Tilliten og aktelsen ovenfor de pårørendes situasjon, og de valg og avgjørelser de har foretatt i samråd med byrået konstruerer et handlingsrom. Presten kan innenfor rammene av et slikt handlingsrom få de samme typer av anerkjennende handlinger tilbake fra de pårørende. Anerkjennelsen fungerer som en gjensidig aktelse mellom prest og de pårørende i sørgeramtalen. Dette er en stor del av grunnlaget og utgangspunktet for en vellykket opptreden under gravferdseremonien senere. Derfor er det avgjørende for prestens opptreden å ha en fremgangsmåte, en "mal" for den linjen han eller hun vil at både sjelesorgsamtalen og selve seremonien i kirken skal fokuseres mot.

Fremsettelsen av seremonielle presentasjonsritualer ovenfor de pårørende fra presten avhenger trolig av to ting: Det første er som vi har sett at det er rom for både de pårørende og presten å vise anerkjennelse av hva som er avtalt mellom de pårørende og byrået i konferansen. Det andre er kvaliteten på den kontakten presten får (eller ikke) får med de pårørende i sørgeramtalen.

Presten kommer normalt i kontakt med de pårørende etter at byråets konferanse med de pårørende har funnet sted. Sjelesorgsamtalen ligger et par dager etter i tid i forhold til konferansen: "(...) *Er litt bevisst på at jeg ikke ringer med engang etter ett dødsfall, jeg venter noen dager*".

Rollen som presten har som sjelesørger kan i utgangspunktet oppfattes som *normative* aspekter ved presterollen.⁶⁹ Som en følge av dette styres samtalen gjennom normative (regelstyrte) rammer. Noe som er verdt å påpeke i denne sammenheng er hva som kan anses som brudd i en samtale. Innenfor sosiologisk tankegang er dette ensbetydende med brudd for regler i sosialt samvær (Album 1996:207). Regelstyrt samvær legger visse føringer på situasjonen og i en samtale. Man kan ikke uttale seg om hva man vil, noe hører ikke hjemme i konteksten, og noe er regelrett upassende, støtende og potensielt sårt.

Presten, som stiller til samtale som en slags "støttekontakt", som lytter til de pårørendes situasjon, og er en "*konteiner*", og en som "*trøster og bærer*", de pårørende i en tung og vanskelig tid. Interessant her er at presten tilsynelatende skiller og distanserer mellom det å være i embetet som prest, og med identifiseringen med den sorgen som de pårørende føler. Samtlige av prestene

69 Goffman fremholder at rolledistanse er typiske, ikke normative trekk ved roller.

forteller om det samme. Om det er tale om en distansering av aspekter ved presterollen er kanskje å dra det litt langt. Men det er interessant å se dette gjennom begrepet rolledistanse, hvor Goffman påpeker at en rolles *begrensninger* kan gi rolleinnhaveren unnskyldning for å distansere seg fra de aspekter av rollen som ses på som hemmende for å *uttrykke* den (Goffman 1961:108).

Presteembetets begrensninger kan dermed oppfattes som de aspektene ved presterollen som er institusjonaliserte arbeidsforhold. De er regelbundne rolleaspekter. Presterollen som sjelesørger, er de mer *typiske* rolleaspekter. Presten i rollen som en sjelesørger som: "*trøste og bærer*", blir til en rolle som er *situasjonelt* betinget. Dette kan indikere en forklaring på at sjelesorgsamtalens typiske trekk (som sjelesørger) ikke nødvendigvis er det fremtredende ved andre aspekter av presterollen, slik som prestens rolleopptreden under gravferdsseremonien. Sjelesorgsamtalens objektive forankring er rammene for samhandlingene, i situasjonen mellom presten og de pårørende.⁷⁰

Sjelesorgsituasjonens innhold kan naturlig nok veksle på et mer subjektivt grunnlag også. Presten kan for eksempel kjenne de pårørende fra før av, eller det kan være emosjonelt mer tungt når avdøde har blitt revet vekk ved tragiske omstendigheter, i forhold til når et gammelt menneske er død av naturlige årsaker. Den opprinnelige rammen for sørgesamtalen transponeres i slike tilfeller, ganske enkelt fordi rammen rundt sjelesorgsamtales ikke endres, men dens innhold gjør det.

På den annen side så trenger presten å gå igjennom eller klargjøre med de pårørende: spørsmål i forbindelse med minnetalen, gangen i selve gravferdshandlingen og hvordan dødsfallet skjedde (det vil si omstendighetene rundt). En informant kalte denne fremgangsmåten for å ha en "*mal*", for sjelesorgsamtales. Videre så er deler av seremoniens aspekter lettere å ta opp for presten enn andre: "*(...) Minnetalen er lettere å forholde seg til enn forkynnelsesbiter, siden minnetalen forholder seg til et utvalg av diverse tekster og til det som blir sagt under sørgesamtalen*".

Prestens plattform for samtalen ovenfor de pårørende innebærer en tredeling: Det *første* er som nevnt at prestene stiller som sjelesørgere og trøstende "terapeuter" i sørgesamtalen. Den *andre* er det kristne perspektivet om frelse ved troen, som presten skal kunne være parat til og ivareta og formidle som det kristne håpet om det evige liv (hvis de pårørende uttrykker et ønske om det). Ved sjelesorgsamtaler så vektlegges det første aspektet, mens det andre aspektet virker ikke for å være i like stor fokus. Legges det til en *tredje* dimensjon, om det kristne synet og døden (og den påfølgende dommen) så blir dette aspektet klart underkommunisert (Døving 1995:75).

Grunnen virker å være at prestene definerer sine roller mer som lyttende sjelesørgere fremfor å være fokusert på det mer dogmatiske synet på døden med to mulige utganger: dom eller

70 En interessant sosiologisk vinkling på det objektive ved situasjoner, har blitt fremsatt av Berger og Luckman, som sier at situasjoner i enkelte sammenhenger hviler på et eksternt og "objektivt" grunnlag (Repstad og Furseth 2003:75).

evig frelse:

(...) Noen sitter med frykten at det skal bli snakk om helvete, dom, slik ting, De verste forestillingene og bildene som folk kan ha om prester gjenskapes bare ved trykke på den bryteren en gang. Du introduserer Pastor Manders fra Ibsenes Gjengangere!

Presten som virket som nøkkelinformant sier mye av det samme:

Det er mye bedre å være til stede og lytte og heller la de få det de får ut av ritualet, at de får en god opplevelse. Forkynnelse biten i begravelser var verre før, altså at en brukte dette som en mulighet for å si til folk at det er to utganger, nå må du tenke deg om, i stedet for å være tilstede der de er rent menneskelig.
(...) Jeg slenger ikke Gud med i samtalen bare for at jeg har betalt for det!

Igjen synes det klart at det er skriveingen av minnetalen om den avdøde som gir samtalen en felles *mening* for presten og de pårørende. De pårørende forteller og deler om viktige begivenheter og utdrag fra avdødes liv. Presten stiller spørsmål og skriver fortellingene ned, som senere blir fremført som minnetalen. For å skille på minnetalen fra gravferd til gravferd så kan presten opptre noe spontant, eller kreativt, i rollen som prest for å få til dette:

Minnetalen blir veldig lik i formen, og vi lever å mange måter like liv, i minnetaler som ikke er spennende akkurat så kan man kjenne seg igjen. Det er viktig og holde en tale som er litt åpen, bruke litt dikt, eller ting som ikke er opplest og vedtatt.

En minnetale er ikke identisk med det "det virkelige livet" (for å låne et begrep anvendt av Jette Fog 1994), det er de viktigste hendelser, "pyntet" med billedlige fremstillinger av avdødes liv som plukkes ut til å være med i talen. På linje med metoder for datainnsamling, er minnetalen en form for selektivt utvalg. Minnetalens innhold om den avdøde er på mange områder underkommunisert ut fra de pårørendes utvalgte informasjon til presten (eller mangelen på informasjon). For eksempel kan de pårørende ikke ønske å videreformidle aspekter av avdødes liv i all offentlighet. Spissformulert så driver de pårørende med "inntrykkstyring" på avdødes vegne.

Formulert annerledes så opptre familien på avdødes vegne med å styre fremstillinger fra avdødes liv, for *ikke* å stille avdødes liv i dårlig lys. Interessante indikasjoner på nettopp dette er hva de pårørende kan formidle om det som de ønsker å ha med i minnetalen til avdøde (at avdøde hadde fått utmerkelser i form av medaljer, var med i en anerkjent forening osv.). Presten oppgave her er i utgangspunktet å ikke formidle en potensiell krenkelse av den avdødes *ettermæle*.

Inntrykkstyring omhandler som kjent den "opptredende" og hans eller hennes fremstilling, som i følge Goffman fabrikerer sine inntrykk (Goffman 1992:208).

Ikke alle prester føler imidlertid at fremstillingen av et levd liv i "idealiserende" bilder, er den ærligste fremstillingen i en minnetale. Som vi har sett, så anser enkelte prester at "negative sider" i

talen kunne fungere som aspekter de pårørende og etterlatte vil kunne kjenne seg igjen i: "(...) *det ville være veldig ærlig*".⁷¹ Men minnetalen er som påpekt i utgangspunktet en faktatale, der bakgrunns informasjonen for talen bygger på de pårørendes faktiske erfaringer eller erindringer om den døde.

Prestenes teknikker for å få de pårørende til å åpne seg opp for å fortelle noe om avdødes liv (og om omstendigheter rundt dødsfallet) er noen ganger potensielt og emosjonelt ladede metoder. Prestene påpeker at hver situasjon er unik: prestene lytter og er tilstede i den konkrete situasjonen. Slik oppnås de pårørendes tillit, slik at de åpner seg mer. Tilliten i sjelesorgsamtalen er her mulig å sidestilles med den tilliten som er nødvendig i det kvalitative forskningsintervjuet. I likhet med et intervju så samler presten inn fakta eller data. Fakta som vedrører den avdødes liv.

I tillegg til dette er presten den som setter ord på de pårørendes *sorgemosjoner* ovenfor offentligheten, siden det er presten som forfatter minnetalen. Ordene presten velger er tiltenkt for å vekke (eller manipulere) emosjoner blant forsamlingen under gravferdsseremonien. Valget av språk, og hvordan presten ordlegger seg kan få de pårørende til å føle og kjenne etter, og bearbeide emosjoner bevisst. Presten nyttegjør en ramme for at de pårørende kan "se for seg" det som fremføres under minnetalen og kjenne igjen ordene presten benytter: "(...) *Prøver å herme det språket pårørende har, ord og uttrykk de sjøl kommer med*".

Presten vektlegger dermed i intervjuet av de pårørende å anvende deres ord og uttrykksformer. En interessant parallell her kan ses i lys av rammene for det etnografiske intervjuet, der det forutsettes at intervjueren snakker det *samme* språket som de som intervjues (Olsen 2003 TFS, nr 3:129).

Selv om presten samtaler med de nærmeste pårørende under sørgesamtalen om ordvalg til minnetalen, så skal presten fremføre en minnetale om en person som for presten er ukjent i de fleste tilfeller: "(...) *Føler at jeg kommer til kort for at presten (som ikke kjente vedkommende) er den siste som snakker om avdøde*". Dette kan tyde på at det er *ekstra* vanskelig for presten å vite hvordan han eller hun skal finne frem til en passende og treffende skriftlesning, i de tilfeller de pårørende *ikke* har noe å fortelle om avdøde.

Minnetalen omhandler å "(...) *tegne et omriss av et ansikt*" og: "*å tegne en fin tegning*", om den avdøde for forsamlingen. Å forfatte en slik fortelling uten noen kjennskap om avdødes liv, er å konstruere en minnetale uten noen igjenkjennelige trekk.

Når presten ikke får noen opplysninger om avdøde, kan han eller hun ikke sette ord på en igjenkjennelig virkelighet for de etterlatte: "(...) *de verste begravelsene er der de pårørende ikke kan fortelle noe, da må du ned på et nivå*". Presten kan få en distansert holdning til rollens

71 Presten uttrykte dette synet på minnetalen når intervjuet formelt var over.

omsorgsaspekt i slike situasjoner, ganske enkelt fordi det ikke er noe grunnlag og handlingsrom til å favne denne rollen. Presten er uansett tilknyttet sin rolles forpliktelser, men kan ikke “omfavne” denne i like stor grad i slike tilfeller. Det er enklere å forfatte en minnetalen når presten får informasjon om avdøde.

For eksempel kan noe som blir forankret (sagt) under sørgesamtalen fra de pårørende ovenfor presten, være noe presten kan spinne videre på under minnetalen. Dette kan formidles på en nokså symbolsk måte: Det kan være en liten gest, en håndbevegelse, et smil i munnviken til presten når han taler om avdøde i en spesiell sammenheng. Men det kan like gjerne være felles gjenkjennelige trekk ved avdøde som tilnærmet alle i forsamlingen kan reagere bifallende og emosjonelt anerkjennende til.

Et paradoks her er at at det kan potensielt by på større utfordringer med den nye og supplerende liturgien enn den gamle liturgien. Grunnen er at den førstnevnte vektlegger større aktiv meddeltakelse og individuell tilpasning ovenfor den enkeltes situasjon. På den annen side virker prestene å være mer tilfreds i presterollen med den supplerende liturgien, blant annet fordi de føler at det blir en bedre sammenheng med det som det kommuniseres om i sørgesamtalen og den senere gravferdsseremonien. Dette gjør prestene i stand til å favne sine roller bedre noe som informantene mener gir større selvsikkerhet i rollen.

Uklare aspekter ved konferansen og sørgesamtalen

I dette avsnittet og de tre påfølgende avsnittene, redegjøres det for byråets og prestenes oppfatninger om egne roller, og situasjoner som de handler i. Mye av materialet presentert i de to siste kapitlene oppsummeres, og drøftes i tillegg til andre relevante eksempler. Aspekter fra de siste kapitlene gjentas derfor i disse avsnittene, hvor hensikten er å se på materialet fra flere innfallsvinkler.

Tilnærmelemåten for å få sjelesorgsamtalen over i ønsket spor er som påpekt tidligere prestens vinkling og fokus på seremonielle innslag som berører den forestående gravferden. Presten kan eksempelvis kommentere de pårørendes musikk, solist-, og/eller salmevalg, som en bekreftelse på de pårørendes handlekraft i en tung tid. En grunn til dette er å signalisere respekt for de pårørendes egne valg for seremonien (på egen hånd eller i samråd med byrået). En annen er prestens intensjon om å etablere kontakt med de pårørende som kommunikasjonspartnere i samtalen. Som vi har sett er dette aspektet som regel avgjørende for kvaliteten av kontakten presten får med de pårørende.

Nettopp ved å fremsette bekreftende kommentarer ovenfor de pårørendes valg, signaliserer presten anerkjennelse og ikke minst *godkjennelse* av de seremonielle innslag de pårørende ønsker

for seremonien. I tillegg bekrefter presten indirekte en positiv sanksjonering av byråets tidligere samarbeid med de pårørende under konferansen. Byrådet er den part som er "salmeagenter" (mitt uttrykk her) ved at de har fått en "*blankofullmakt*" fra prest og organist, for utvelgelsen av salmer og musikk.

Åpninger av samtaler styres i utstrakt grad av hvem som velger tema og retning denne skal ta. I undersøkelsen *Nære Fremmede*, for eksempel, presiseres det hvordan en valgt åpningsreplik i en samtale er den replikken som blir toneangivende for situasjonen (Album 1996:57). Samvær som åpnes må nødvendigvis avsluttes, noe som innebærer at samværet må lukkes på en skikkelig måte fordi: "*(...) Det er upassende å krenke andre.*" (Album 1996:59). En spissformulering angående åpninger av samtaler kan være altså være forbundet med problemer å lukke den igjen.

Den fremgangsmåten som presten benytter for å åpne samtalen i møtet med familien, kan gå ut på å spørre hvordan det var å se avdøde i åpen kiste etter en syning av den døde: "*(...) Hvordan var det (å se avdøde?), var det tøft?*". Presten snakker åpent om det å se avdøde, tilsynelatende ut fra erfaringen med hvordan det er å se døde mennesker i en kiste. Potensielle utfordringer for å kunne åpne og lukke samtaler for prestens vedkommende kan være forårsaket av at presten blir emosjonelt berørt. Men dette inntreffer bare i kontrollerte former: "*(...) Det må du bare håndtere*".⁷² Tilsynelatende endrer presten intensiteten av egne følelser når dette er påkrevd. En prest fortalte at det å styre egne emosjoner blir enklere ved å fokusere på sin rolle i situasjonen gjennom å være: "*klippen*" og ivareta "*omsorgsbiten*", eller funksjonen i forhold til de pårørende.

Sørgesamtalen kan enkelte ganger ta en helt annen vending, slik tilfellet er når de pårørende har lyst til å snakke om åndelige spørsmål: "*(...) Du merker fort at det er der.*" En informant hadde en mer pågående vinkling i tilnærmelse til åndelige spørsmål: "*(...) Så spør jeg bestandig på slutten av samtalen, hvor tenker du hvor den døde er nå? Bare sånn for å høre. Er det barn så snakker de fort om engler (...), med unger er de helt sikre*".

Sørgesamtalen kan i tillegg enkelte ganger forløpe seg slik at presten ikke helt vet hvordan møtet med de pårørende i ettertid skal oppfattes eller tolkes. Under slike omstendigheter kan presten kontakte begravellesbyrået for å forhøre seg om hva slags inntrykk de fikk av de pårørende under konferansen byrået har hatt med de: "*(...) De begynte å krangle ikke sant?, det er ikke meg det er noe galt med, begge to opplevde det ikke sant?*". Tvetydige situasjoner kan som regel bekrefte eller avkreftes gjennom å rådføre seg med byrået. Grunnen er som påpekt at byrået har på forhånd dannet seg et inntrykk gjennom konferansen med de pårørende.

⁷² Det er en kjønnsforskjell i presterollens utøvelse i følge informanten. I følge en gravferdskonsulent undertegnede intervjuet tar kvinnelige prester "vanskelige" dødsfall mer emosjonelt innover seg enn mannlige prester. Hvorvidt kvinnelige gravferdskonsulenter blir lettere emosjonelt opprørte, blir spekulasjoner, men temaet berøres i en undersøkelse om gravferdskonsulenter (Falch 2003:109). En eldre undersøkelse om emosjoner kom frem til at det var langt flere kvinner enn menn som sa at de aktivt endret følelser fremfor å endre situasjonen (Hochschild 1983:11).

Byrået og presten møtes ved anledning til samtaler når prestens sjelsorgsamtale (og byråets konferanse) ikke, "går på skinner". Debriefingen mellom presten og byråets representanter kan tolkes som en transponering (keying), av prestens møte med de pårørende. Slike hendelser kan tolkes ved hjelp av Goffmans konsept *retelling events*, (snakke med hverandre om hendelser) (Album 1996:208). En felles forståelse av de pårørendes væremåte kan avdekkes i samspill med byrået:

Hvis det er noe spesielt med familien så snakker vi litt om det (...)
Du snakker om det du har **felles**, ikke utlevere folk (...), men hvordan opplevde du det?
De begynte å trette, å krangle når jeg var der oppe. Det er ikke meg det er noe galt med, begge to opplevde det ikke sant?". Begge partene er innom de samme familiene, først ved begravelsesbyrået så de kan starte ting, også kan de gi tips før jeg kommer.

Presten kan få vite om hva som skal vektlegges i samtalen med de pårørende, ut fra den etterfølgende samtalen med byrået. Rammen defineres strengt talt derfor ikke der og da (i situasjonen) men i etterkant. Relasjonen og samarbeidet med byrået forsterkes med all sannsynlighet når presten tar hensyn til byråets erfaringer i møtet med de pårørende. Verdt å merke seg i denne sammenheng er at byrået kan stille nokså uformelt og ustrukturerte i møtet med de pårørende: "(...) følger ingen bevisst strategi i møte med de pårørende." Byråets kunnskap og kompetanse kan tolkes som å være praktisk og *uformell*, en kunnskap prestene aktivt forholder seg til, slik som når de pårørende informerer presten: "(...) jammen det har vi snakket med byrået om."

Informanten forteller videre noe liknende det sistnevnte: "(...) da opplever jeg..., at begravelsesbyrået alltid har kommet meg i forkjøpet, (gjennom), de pårørendes samtale med byrået, det gjør ikke noe (...)"

Det er også andre områder ved byråets førstekontakt med de pårørende som presten kan identifisere eller relatere seg til: "(...) Jeg har ikke mottatt en negativ tilbakemelding angående den jobben som gjøres av byrået (...) Enkelte ganger så oppleves det at byrået har en sjelesorgfunksjon. Byrået prater, tar seg tid og gir omsorg til de."

Prestene tar dermed kontakt med byrået for å *bekreft* eller *avkreft* sin opplevelse av de pårørendes væremåte og fremtoning, når de selv er usikre på hvordan situasjonen skal oppfattes. Byråets kontakt med de pårørende kan være en belastning for byrået, siden de ikke "formelt" skal ha en slik rolle, men mange ganger får den likevel:

(...) det er veldig viktig å ha den kontakten, å møtes. Og siden byrået ikke har den kompetansen om hvordan man tar med følelser, være litt obs på det. Vi prester står på et nettverk og går på arbeids veiledning, men som byrå er det mer ensomt. Det er de som får de tøffe takene!

Konferansen finner sted på et relativt tidlig tidspunkt etter et inntruffet dødsfall. Ut fra det første sjokket over dødsfallet, er det sannsynlig at de pårørende kan være emosjonelt opprørte, noe som ville kunne sette sitt særpreg på interaksjonen med begravellesbyrået. For eksempel er "*syndebukkstempelen*", tilstede som en mulighet (som at de pårørende i enkelte tilfeller kan la sine frustrasjoner gå utover begravellesbyrået).⁷³ Muligheten for en emosjonelt og potensielt belastende involvering for gravferdskonsulentenes del, er sannsynligvis større ut fra pårørendes reaksjoner som sjokk og sinne, enn det er for prestens vedkommende. Når byrået opptrer som en form for konsulenter og rådgivere ovenfor presten, kan presten (og dermed byrået i neste omgang igjen) få bekreftelse av sine hverdags forståelser og yrkesroller ved å samtale om felles erfaringer.

Det er først *ved* forvirring rundt en rammes virkelighet rammer kan bli bevisstgjort for deltakere i rammen, og dermed kan den bekreftes eller avkreftes gjennom kontakten med en annen part (Goffman 1974). Det er nettopp gjennom en opprettholdelse av aktørenes egne subjektive forståelser av omgivelsene er en spesiell form for interaksjonsorden (Burns 1992:251).

Inntrykket byrået danner seg av de pårørendes ønsker for gravferdsseremonien kan ut fra tidspunktet de kommer inn i bildet, bli tolket såpass sterkt at de *overvurderer* viktigheten av fremsatte ønsker fra de pårørendes side egentlig er. Et annet aspekt ved salmer og sanger i denne sammenhengen kan slå tilbake på prest og organist på en uheldig måte: "(...) *biten som gjelder salmer og sanger kan bli vanskelige å gjøre noe med i etterkant siden byrået snakker med de pårørende først.*" Prestenes synspunkter på tidspunktet han eller hun kommer inn i situasjonsbildet er at dette er et tidspunktet består av fordeler og ulemper. En annen prest var av den forståelse av hvordan *kjemien* i det første møtet med de pårørende kunne etableres. For eksempel gjennom en bekreftelse ved å tak i ting som allerede er avgjort i fellesskap med byrået: "(...) *dere har jo snakket med byrået og funnet en salme?, noe sånt bekreftende sier jeg, må tenke litt på kjemien i det..*"

Oppfatninger om roller

Aktørers potensielle problemer med å kunne distansere seg påvirkes i tillegg av det selvet som oppvises i situasjonen, om selvet kan assosieres med bestemte forestillinger som anses å tilhøre rollen eller ikke. Begrepet rolleomfavning kan som jeg har vært inne på, være synonymt med å være sikker i sin rolle. I konteksten av gravferdsuka forteller informanter om presterollens nyttefunksjon for rollefremførelsen at: "*Det er noe med den rollen*" eller, "*det er veldig godt når en er trygg i ens rolle*".

⁷³ Byrået kan oppleve å få kritiske kommentarer i forbindelse med at avdøde hentes i kiste, med likbil osv. En mulig grunn kan være at når byrået ankommer for avhenting av avdøde. De pårørende har som regel ikke fått tid til "å summe seg ennå" i forhold til situasjonens realiteter og *kan* reagere utagerende.

I Goffmans termer kan en slik sikkerhet i rollen gå ut på "å forsvinne" inn i situasjonens virtuelle selv (virtual self), (Goffman 1961:106). Rolledistansering kan fungere som en unngåelse strategi.

Aktørene i gravferdsuka kan for eksempel oppvise en tilsvarende strategi for å unngå "å trå de pårørende for nær". Situasjonen betinger trolig dette i en viss grad fordi å bryte med andres forventninger til en rolle *kan* være problematisk. Opptredener er i følge Goffman et middel for å uttrykke forpliktelse ovenfor utøvelsen av rollen (Goffman 1961:99). Denne utfordringen kan til tids tolkes for å være en større utfordring for byråets del enn det er for prestene. Prestens rolle omfatter ikke et tilsvarende forhandlingsgrunnlag slik som rollen som gravferdskonsulent gjør (det vil si å måtte følge markedets tilbud og etterspørsel).

Ut fra intervjuene av prestene kom det klart frem hvor nødvendig det var med en endring av gravferdsliturgien med den supplerende ordningen slik denne ble vedtatt av Kirkerådet i 2002. En prest karakteriserte den gamle ordningen for "*belærende*" og "*dømmende*", da om det livet som var levd og særlig som en "advarsel" til de etterlatte om faren for evig fortapelse etter døden. Samtlige prester jeg intervjuet uttrykte misnøye med den gamle gravferdsliturgien sett ut fra de pårørendes situasjon, som de sørgende. Informantene formidlet en form for mistillit overfor den gamle liturgien som de mente var: "*(...) fastlåst i gamle tankemåter*, og: "*(...) veldig tung og belærende*". En prest følte det hele var: "*(...) pinlig enkelte ganger*", det vil si om å være i rollen som sjelesørger i møtet med pårørende med den gamle gravferdsliturgien som ramme.

I følge informantene bidro den gamle liturgien til et gap mellom den rollen prestene hadde i tilknytning med liturgien, og den *konkrete* situasjonen de pårørende befinner seg i. Den nye liturgien var for eksempel sterkt etterspurt i følge utsagn fra Kirkemøtet.⁷⁴ Av intervjumaterialet går det frem at det som forbindes med den tradisjonelle presterollen (som dogmatiske forkynnere av at livet er forfengelig) passer lite overens med presterollen i samfunnet "ånd" i dag.

En informant formulerte egne erfaringer med den "gamle" liturgien slik: "*(...) Altså alt i samfunnet privatiseres, den gamle ordningen var nok tiltenkt en annen tid*". Presterollens fokus i dag ligger mer på den *terapeutiske* presterollen.⁷⁵ Informantene fremholder hvor viktig det er for kontakten de får med de pårørende (særlig under sørgesamtalen), "*(...) å være der de pårørende er rent menneskelig*". Det er et generelt inntrykk at prestene føler en klar distanse til sin egen rolle som forkynnere, ved at presterollen heller burde ivareta: "*å ta sorgen til de pårørende på alvor*".

Gjennom en *distansering* til den dogmatiske eller "belærende" presterollen, kan det ligge en kime til en endring i definisjonen av hva rollen som prest skal innebære. Oppfatningen av at ritualet ikke imøtekommer de pårørendes situasjon godt nok, kan være et aspekt som kan så tvil om egen

74 Kilde: www.kirken.no

75 Begrepet Terapeutisk rolle, er hentet fra Døvings undersøkelse (Døving 1995).

opptreden og rollefremførelse. Dette bidrar i neste omgang ytterligere vansker for presten å omfavne rollen fullt ut, fordi de følte seg "utilpass" (pinlig berørt) med den gamle liturgien. På den annen side så stiller ikke presten og de pårørende likt med hensyn til myndighet eller makt over liturgien. Deres roller er *asymmetriske*.

Regler kan fremstå som utpregede begrensninger for sosiale koder mellom aktører, der asymmetriske regler fungerer som en form av makt (Manning 1992:73).

En asymmetrisk relasjon i møtet med de pårørende kan i sjeldne tilfeller bidra til at prestene ikke så lett kan: "(...) møte der de pårørende er". Kirken kan dermed oppfattes som en dogmatisk (som en ovenfra og ned institusjon), og ingen institusjon som "(...) tar de pårørendes sorg på alvor".

Prestene kan tolkes dithen å omfavnet sine roller som prester i større grad gjennom den nye liturgien. I hvor stor grad prestene har innvirket på at endringen kom i stand er usikkert, selv om intervjuene indikerer at prestene har vært sterke pådrivere for dette. I så fall er endringen en konsekvens av den distansen prestene følte i sine roller som forkynnere ut fra den gamle liturgien.

Som tidligere nevnt så er det via muligheter for å kunne distansere seg til en rolle som skaper potensial for endringer av denne rollen (Goffman 1961:107). I neste omgang vil en distansering kunne skape en endring av rollens posisjon i det sosiale livet (Østerberg 1997:41).

Intervjuene antyder en viss endringer av rollene (både prestene og begravellesbyrået er ytterst tilfredse med endringen av gravferdsliturgien). I så måte bidro innføringen til en større grad av "rolleomfavning" for prestenes rolle, ved at det ble større fokus på de pårørendes situasjon. Endelig så hjelper prestenes større grad av identifisering og rolleomfavning som liturger til et tettere samarbeide med byrået. I samspill med hverandre så kan de tilby de pårørende: "(...) et bedre produkt."

For byråets vedkommende, er det å *ikke distansere seg* fra de pårørendes situasjon, noe som kan by på potensielle problemer i samhandlinger med de pårørende. Hvis samhandlingen under en situasjon med byrået bidrar til å plassere de pårørende på sidelinjen (fordi vedkommende mangler kunnskap om det som skjer i rammen), kan det skape en fremmedhetsfølelse. I sammenheng med en slik kontekst så kan byrået "trå de pårørende for nær", selv om dette ikke er intensjonen. Å trå de pårørende nær, kan oppfattes på linje med krenkelse "hellige selvet" i den situasjonen de pårørende er i. Selvet, må man ikke trå for nært, fordi dette er i følge Durkheim å krenke det (Goffman 1992:63).

Byrået engasjerer seg som regel i utstrakt grad i de pårørendes situasjon ut fra deres egne premisser, men ikke alltid på en uttalt måte. Utsagn som nevnt over: "(...) Byrået strekker seg langt for de pårørende", er ett eksempel på en setning som antyder en sterk *involvering og samhandling*

fra byråets side når de opptrer som de pårørendes talspersoner.

Prestene igjen, fremhever gravferdsuka som en sammenhengende prosess hvor hele uka henger sammen. Byrådet og de pårørende sorgreaksjoner er en del av denne prosessen. Konkret er begravelsesuka en prosess i mange sammenhenger viktig for de pårørendes sorgbearbeidelse, som andre undersøkelser har avdekket (Danbolt 2002:61). Prestene er av den oppfatning at byrådet tar den første "støyten", i møtet med de pårørende. Tanken bak denne oppfatningen er at de pårørende befinner i større grad i sjokkfasen over dødsfallet de har opplevd. Dette gjør at mulighetene for ekstra belastninger for byråets representanter større.

Jeg skal gi et konkret (og situasjonsavhengig) eksempel på nettopp dette. En informant opplyste om erfaringer med ansatte ved syke-institusjoner (som sykehjem), med personale som ofte ikke har altfor bred erfaring med kontakt med de pårørende. Ansatte *henviser* de pårørende til et byrå nesten umiddelbart etter et dødsfall på institusjon har inntruffet. Når enkelte tall anslår at 75-80% dør på institusjon (Danbolt 2002:41), er dette tall som intuitivt skulle tilsi at ansatte ved institusjoner har erfaring og kompetanse for kunne bistå de pårørende med opplysninger om hva de skal foreta seg. I følge byrådet er det særlig bistandsoppgaver i form av veiledning og praktiske opplysninger ovenfor de pårørende det skorter på. Informanten var av den oppfatningen at i de tilfeller dødsfallet har skjedd på institusjon om natten er det lite *hensiktsmessig* for både de pårørende og byrådet og snakke sammen. Det er lite som kan gjøres av praktiske forberedelser til gravferdsseremonien nattetid. De fleste moderne syke og eldre hjem har kjølerom, og det er mest sannsynlig at avdøde blir værende på sykeinstitusjonen inntil videre uansett.⁷⁶ Situasjonen preges av å være en overgangssituasjon for de pårørende her: sykehjems personalet virker å ville ha de pårørende over i begravelsesbyråets hender og "ansvar". Byrådet på sin side er heller av den oppfatning av det er lite praktisk som kan gjøres nattetid, og inntil videre er både avdøde og de pårørende personalets ansvar.

Gravferdsordningen

I liturgiboka *Gravferd*, under punktet Alminnelige bestemmelser står det: "*Handlingen gravferd er fellesskapets siste tjeneste ovenfor sine medlemmer*", og: "*Grunnleggende bestemmelser vedrørende gravferd er gitt i gravferdsloven.*"

Gravferdsliturgiboken beskriver med andre ord hvor Dnk`s institusjonelle grunnlag ligger i forhold til gravferd. På den ene side er det tale om fellesskapets, eller samfunnets ansvar i forhold til det avdøde individ. På den annen side omhandler bestemmelsen måten som gravferder blir

⁷⁶ De pårørende oppfordres heller til og dra hjem og *roe det* hele ned, og snakke sammen dagen etter.

organisert på, og er bestemt ved gravferdsloven. Gravferdsordningen er i så måte en ramme for samhandlinger og situasjoner med basis i lovregulerte handlinger. De pårørendes ønsker om hvordan de vil ha gravferden for avdøde er underlagt det organiserte fellesskapets tradisjonsbærende ordninger og praksiser ved død og gravferd i Norge. Prestene har ansvaret for en å holde en dobbeltsidig forpliktelse i hevd: Som forvaltere av samfunnets og fellesskapet handlinger i forbindelse med død og gravferd (som forvaltere av den lutherske kristendom), og som samfunnets primære organisatorer av dødsfall og gravferd. Det gir en tosidig forpliktelse ved utøvelse av presterollen.

Dnk's organisering av Gravferder, kan ytterligere tydeliggjøres også ved å sammenligne med gravferder arrangert i Humanetisk forbunds regi. En humanetisk gravferd er i utgangspunktet utformet veldig likt gravferder innen Dnk. Handlingene har samme oppbygging angående varighet, minnetale (eventuelt opplesningen av en tekst) og antallet sanger og musikkinnslag (i stedet for salmer). Visse trekk ved gravferdshandlingen er naturlig nok byttet ut. Eksempelvis presenterer ikke representanten fra Human-Etisk Forbund noen henvisninger til noen Guddom i en humanetisk begravelse. Salmer med et kristelig innhold passer heller ikke inn.

Humanetisk gravferd er langt mindre benyttet enn gravferder i regi av Dnk. Tvetydighet angående hvem og hvordan rammen for gravferden skal oppfattes som samhandling kan derfor være i større grad tilstede. Antakeligvis kommer dette av at Dnk's struktur, eller ramme for gravferden ikke foreligger. Den følgende beskrivelsen av en situasjon mellom en representant fra Humanetisk forbund og en gravferdskonsulent er et bilde på nettopp det:

En representant fra humanetisk forbund hadde en bestemt oppfatning på det punktet om at salmer ikke har noen plass i en humanetisk gravferd, men det å ringe inn med klokker til gravferden ble ansett som greit. Representanten fra begravellesbyrået opplyste om at det å ringe inn med klokker var noe som var tilknyttet kirken, og ikke en humanetisk gravferd. Representanten fra humanetisk forbund at det var vanlig å ringe med klokker på gårder til mat før i tiden. Gravferdskonsulenten syn på dette var at det skal vel ikke ringes inn til et måltid.

Historien kan si noe om partenes ulike oppfatninger tilknyttet ritualer og organiseringen ved gravferder under en Humanetisk gravferd. Slike uoverensstemmelser som i dette tilfellet kan ha med en forforståelse om hva en gravferdsramme skal eller burde innebære. Når statistikken er så høy for gravferder i regi av Dnk's rammer (samtidig som begravellesbyråene er vant med begravelser og bisettelser med en prest som ritualets leder), er det etter all sannsynlighet at humanetisk forbund ikke har samme grad av tilknytning til organiseringen av gravferder.

Begravellesbyråene har gjennom gjentatte samhandlinger med prestene utviklet et vanemønster (eller en rutine), som har skapt tillit og forventninger ovenfor prestenes opptredener under gravferder. I så fall er det den hyppige frekvensen av samhandlinger mellom byrå og prestene

som konstruerer det forholdsvis tette samarbeidet, og utvekslingen av erfaringer mellom de.

Prestene intervjuet for denne oppgaven opplyser også at de er veldig godt fornøyd med det tette samarbeidet med begravelsesbyrået. Kommentarer om at samarbeidet "*går på skinner*", mellom prestene og begravelsesbyrået fremheves av prestene. Særlig i forbindelse med at byrået er gode på å informere prestekontoret hvis det er spesielle ting ved dødsfall, eller noen spesielle beskjeder vedrørende familien. Likevel er dette samarbeidet ikke *formelt* institusjonalisert, slik som for eksempel gravferdsliturgien som prestene må forholde seg til er det. Samarbeidet har altså ingen direkte og formelle retningslinjer, det er uformelt og betinget ut fra situasjonens rammer.

I utgangspunktet er det ingenting i veien for at kirken selv bestemmer å ordne alt det praktiske tilknyttet gravferden (uten at begravelsesbyrået er involvert i forberedelsene). Dnk kan i utgangspunktet egenhendig trykke opp salmeark og selge de, kirketjeneren kan pynte i kirken før begravelser osv. Prestene uttrykker imidlertid klart at de ønsker de pårørendes meddeltakelse, noe som antas å hjelpe de pårørende for takling av sorgen.

Markeringen av posisjoner

Begravelsesbransjens "ordner alt"- profil, i forbindelse med salgstilbudet som leveres til de pårørende kan potensielt sett, skyve de pårørende vekk fra å være aktive deltakere i seremonien.⁷⁷

Innenfor undersøkelser av sjelesorg karakteriseres et slikt perspektiv som for ikke å ta døden på alvor. Gjennom en direkte befatning med realitetene ved døden, kan døden bli enklere å forholde seg til for de etterlatte (Danbolt 2002:61). En direkte befatning med gravferdens ritualer, kan bidra til og naturliggjøre de etterlattes perspektiv på døden (Danbolt 2002:54). Undersøkelser på gravferd påpeker at ønsket om økt medvirkning fra prestenes side antyder en markering på sjelesorgens terapeutiske og psykologiske funksjon (Døving 1995:76). Byråene ønsker også en økt deltakelse fra de pårørendes side (Tanggaard 1995:86).

Prestene etterlyser ofte en mer deltakerorientert medvirkning fra de pårørende. Særlig i forbindelse med ritualene i tilknytning til avdøde, andre igjen har en pragmatisk holdning til det hele. Byråene, på sin side kan se seg nødt til å innta en dobbeltkommuniserende funksjon på dette punktet: På den ene side er byråene enige med prestene at de pårørende ideelt sett burde delta og ordne mest selv av handlinger i løpet av gravferdsuka. Men hvis dette skulle bli normen for fellesskapets fremgangsmåte ovenfor handlinger i forbindelse med død og gravferd, står byråenes samlede tjenestetilbud i fare for å undermineres og svekkes.

Begravelsesbransjen har imidlertid ikke vært passive tilskuere til utviklingen av egen

⁷⁷ Byråets rolle i forhold til de pårørende, ble under et intervju betegnet av en prest som: "reddende engel".

bransje. Utviklingen har primært skjedd gjennom organiseringen i Begravelsesbyråenes forening. Bfn, som har en rekke særtrekk i sin organisasjon som tilsier en felles og formell basis for begravelsesbransjen som helhetlig bransje (over 200 av landets omtrent 250 begravelsesbyråer er medlemmer av Bfn).⁷⁸ Bfn tilbyr skolegang, primært gjennom brevkurs for nye medlemmer, informasjon, diverse kurs og en rekke oppdateringer på feltet. Bfn har dermed posisjonert seg som en egen og betydelig forening for representasjon av bransjen utad. Profilen som begravelsesbransjen formidler til omverdenen, skjer gjennom annonsering i lokale aviser og menighetsblader. Andre muligheter er annonsering via bransjeblader (som Bfn-nytt), samt internettsider for det enkelte begravelsesbyrå.

Når de pårørende ha gjort avtale med det enkelte byrå, kontakter byrået som regel prest og kantor/organist. Byrået viderefremidler de pårørendes ønsker for utformingen av gravferdens estetiske innhold (primært gjelder dette normalt sang-, og musikkvalget). (Denne fremgangsmåten påpekes av samtlige informanter jeg har intervjuet.). Prestene kan i enkelte tilfeller "irettesette" byråene når byrået ved enkelte anledninger har sagt seg villige å imøtekomme de pårørendes ønsker så sant ikke prest og organist motsetter seg dette. Slike beskrivelser fra intervjuene her samsvarer med tidligere undersøkelser (Døving 1995:92). Byrået opererer med andre ord på kirkens vegne i mange henseende. Imidlertid gjøres dette med all sannsynlighet ut fra byråets egeninteresse, og ikke for å ivareta de kirkelige rammer for gravferdsritualet: *"Kirkens rammer legger føringer som ikke nødvendigvis sammenfaller med hva byrået ønsker (...)".* En motsetning til et slikt utsagn stammer fra en prest der kirkens rammer "lovprises": *"(...) begravelserformen er jo gratis!, der står den norsk kirken sterkt!"*

Konteksten som byrået får vite om blant annet om musikkønsker fra de pårørende skjer i konferansen mellom byrået og de pårørende, etterfulgt av at prest og organist kontaktes av byrået, hvor sistnevnte får opplysninger om de pårørendes musikkønsker. Ofte er der snakk om solister som de pårørende ønsker skal fremføre en sang som er meningsfull for den etterlatte familien, eller at den aktuelle sangen var meningsfull for avdøde. Organisten må følgelig i mange tilfeller øve for å kunne akkompagnere musikken som tilhører sangen som skal fremføres, på en verdig og tilfredsstillende måte.

I det soknet jeg skriver om i denne oppgaven, så inneholder gravferdsuka normalt fire (eller i sjeldne tilfeller opptil seks-sju gravferder), et antall som kan gi mye musikk for organisten å innøve. I tillegg må organisten og solisten være samkjørte på det musikalske området, de må ha en viss kjennskap til hverandres måte å tolke den aktuelle sangen på. I de aller fleste tilfeller er ikke

78 Wwww.bfn.no

dette et stort problem under solist innslag, fordi det er velkjente sanger for organisten som fremføres: "*Amazing grace*", "*Eg ser*" og "*Der rosor aldrig dør*".

Det er til en viss grad rom for utøvelse av imøtekommelse og skjønn, både fra prest og organist vedrørende valget av salmer, sang og musikk. Intervjuene avdekker tilfeller av sang og musikk ønsker som presten og organisten ikke anser for å være helt forenlig med en gravferdsseremoni i Dnk's regi. Likevel blir det som oftest tillatt, slik at de pårørendes musikkvalg benyttes under seremonien i kirken:

Jeg strekker meg veldig langt føler jeg, i forhold til og etterkomme ønsker de pårørende har, det er veldig viktig for meg. Men jeg kjenner at det noen ganger går det litt på tvers av både smak og stil, det er helt greit at det går på smak, for det er så forskjellig. Men jeg har en tanke om at det som skjer i kirka bør være der og da., at det skal være her og nå, ikke drive og sette på cd-spiller.

I dette tilfellet ble musikkvalget avtalt mellom presten og de pårørende. Men presten gjør sjeldent om på ting som allerede er avtalt mellom de pårørende og byrået. En måte å si det på er at det ikke utelukkende er byrået som strekker seg langt på de pårørendes vegne, men i dette tilfellet også presten. Den musikk-rammen som har blitt definert og etablert av byrået i fellesskap med de pårørende, brytes det ikke med fra Dnk's side, selv om presten har "makt" til å gjøre dette. Med andre ord så blir de pårørendes forventninger, dannet i samråd med byrået, respektert av presten også på dette punktet. En annen måte å si dette på er at presten forplikter seg til den ramme og de regler som er definert.

Definisjon på forpliktelse ovenfor felles regler går ut på diverse forskrifter for samhandlinger, hvor en regel er de forventningene aktører har til at andre forplikter seg til en felles regel (Goffman 1967:48).

Ut fra en slik definisjon av regler, så har ikke byrået forholdt seg til reglene i forhold til Dnk's forskrifter, hvis det blir avtalt sang og musikkønsker som bryter med kirkens rammer for musikk. Aktpågivenheten byrået fremsetter ovenfor de pårørende kan tolkes som å gå på bekostning av Dnk ved slike tilfeller. Jeg skal ikke trekke dette for langt her, men uansett er meningen ved innholdet av rammen situasjonell. Generelt sagt betyr det at hva som skjer i de umiddelbare omgivelsene, ikke er et stabilt og fast fenomen (Goffman 1974:24). Situasjonsdeltakere må imidlertid kunne stole på hverandre som interagerende aktører (Goffman 1967:57 og 77).

Hvordan begravelsesbyrået og presten tolker en situasjons *substansielle* regler kan forklare aktørenes ulike oppfatninger. Substansielle regler for prestenes ståsted angående salmer og musikk, kan tolkes som aspekter tilknyttet gravferdsliturgien. Salmene skal være hentet fra Norsk salmebok og salmetradisjon. Prest og organist må forholde seg til at: "*Gravferd etter kirkens ordning er en kirkelig handling av gudstjenestelig karakter*".

Substansielle regler for byrået kan tolkes for å være selve *jobboppdraget*, som de forplikter seg til

ovenfor de pårørende. Ut fra dette står begravelsesbyrået i en vippeposisjon: De står i nært og tett samarbeid med kirken, og er samtidig forpliktet ovenfor jobboppdraget for de pårørende. En slik tolkning av anvendelse av regler innebærer dermed at byrået har "brutt" forpliktelsene for samarbeidet med Dnk, hvis det er situasjonen med de pårørende som er den *rammen* som byrået forplikter seg til.

Inntrykket fra intervjuene angående endringer av formelle bestemmelser for sang og musikk, er at slike endringer kan inntreffe nokså *spontant* gjennom samhandlingsprosesser i den konkrete situasjonen. I de tilfellene de pårørende endrer sine uttalte ønsker vedrørende sang og musikk, kan en forklaring være at de pårørende har "roet" seg. Når de kommer i kontakt med presten så har det godt litt tid, og ting har derfor roet seg litt: "(...) Noen ganger så har jeg følelsen av at byrået er mer konservativt, vi har hatt noen overtramp der det har vært dårlig kommunikasjon eller at noen har hatt en dårlig dag". Siden de pårørende er i en "unntakstilstand", bidrar det sannsynligvis til at emosjoner og reaksjoner svinger frem og tilbake under gravferdsuka.

Tidligere undersøkelser på sorgen som fenomen fremhever nødvendigheten av delaktighet for de pårørendes helse og velvære (Danbolt 2002:41). Gravferden tolkes som den begivenhet der de pårørende "læres" å bearbeide sorgen gjennom deltakelse i ukas hendelser (Tanggaard 1995:94).

I forbindelse med handlinger tilknyttet situasjoner under gravferdsuka, kan det være en form for ideal at de pårørende går inn i sorgen som aktivt deltakende, for eksempel at de ser avdøde i kisten, og kanskje: "(...) *grer håret til Mor*".⁷⁹ Informantene formidler den oppfatning at det er et "gode" når de pårørende trer ut av sin travle hverdag for å ta sorgen på alvor. Underforstått kan det fortolkes at det eksisterer en ideal ramme for bearbeidelse av sorgen, som de pårørende kan ta i bruk under gravferdsukas handlinger. Handlinger de pårørende er deltakende i kan anses som symbolske handlinger på at de pårørende tar sorgen på alvor. En måte å vinkle dette på er at de pårørende går "inn" i rollen som sørgende.

Det siste kan tydeliggjøres gjennom Goffmans konsept om roller. En rolle påvirker nettopp andre aktørers atferd, slik at det å omfavne sin rolle formidler en rekke tegnsymboler (Goffman 1961:107). Rolleomfavning er (som jeg har vært inne på) en del av det Goffman karakteriserer som et situert aktivitetssystem. Et slikt system fungerer som aktørenes felles rolleopptredener i en spesifikk situasjon, med bestemte rammebegrensninger (Goffman 1961:96).

Avlesbare symbolske tegn ved de pårørendes rolleomfavning kan i sammenhengen med et avgrenset såkalt aktivitetssystem være fremtredende i måten sorgen uttrykkes: Man opptrer respektfullt kledd (for eksempel med mørke eller nøkterne klær), og oppviser et sørgmodig ansikt (emosjoner som uttrykker sorgen), samt at man beveger seg med verdighet og aktelse.

⁷⁹ Formulering fra intervju av gravferdskonsulent.

Goffman, som påpeker at deltakeres atferd der deltakere kan observere hverandre, (og via roller som fremføres i felles pågående aktiviteter) er bestående av situasjonsavhengige selv (Goffman 1961:97 og Manning 1992:129).

Forut for gravferden er måten byrået møter de pårørende på (som ved syningen av avdøde) et bilde på fremhevelsen av en bestemt rammedefinisjon som de pårørende forholder seg aktivt til. Fremgangsmåten byrået benytter under syningen av avdøde, og deltakernes selvpresentasjoner i denne situasjonen, redegjøres i det følgende kapittel.

9. Syningen: En ramme for en iscenesatt seremoni

En syning er en visning av avdøde før gravferden finner sted. Syningen har en form som har seremonielle likhetstrekk med seremonien gravferd. Syningens tiltenkte hensikt defineres på følgende måte av Bfn:

Syning

Når noen ser den avdøde. I sengen, på bære eller i kista. Kan finne sted når som helst mellom dødsfall og begravelse / bisettelse. Andre ord som benyttes her kan være: Visning, åpen kiste, samling eller se den døde.

Eller;

Utsyning/Utsynging

Disse ordene blir i veldig liten grad brukt i byene i Norge. Noen steder på landet, blir disse fortsatt brukt der de ser den avdøde for siste gang og ofte tar for eksempel beboere på sykehjem farvel, med at kisten blir båret ut, mens de som sitter igjen synger en salme

Formålet med syningen er klart for de fremmøtte, nemlig det å se den avdøde for siste gang.⁸⁰ Ut fra beskrivelser av syningen skal jeg se nærmere på syningens samhandlinger med hensyn til to begreper for seremoniell atferd: situasjonens høytidelighet og deltakernes verdighet.

For det første er syningen en avgrenset og klart definert situasjon i løpet av gravferdsukas prosesser. Selv om det ikke nødvendigvis er klart formidlet om hva alle fremmøtte skal gjøre (eller måten man skal oppføre seg på under syningen), så vitner beskrivelsene ovenfor at hensikten med møtet og situasjonen er en seremoniell avskjed med avdøde. Underforstått er da hendelsen syning også en *emosjonelt* ladet situasjon. I forkant av syningen er det typisk at det hele starter når likfølget kjører fra institusjonen (der avdøde har vært midlertidig oppbevart) til stedet syningen skal finne sted. Normalt fraktes avdøde til det stedet avdøde skal gravlegges eller kremeres⁸¹.

Syning før utkjøring fra institusjon kan karakteriseres som en "organisert syning av liket", hvis de pårørende ønsker dette før avdøde kjøres vekk fra den institusjonen hvor avdøde ligger (Døving 1995:20). "(...) Utkjøringen kan tolkes som en seremoniell levning av dagen for utsyning, vanlig fram til 1900-tallet." (Døving 1995:20).

80 Etter hva jeg har sett er det å se avdøde i kisten for siste gang, inne i kirken på selve dagen som gravferden skal finne sted, uvanlig i Norge, men jeg har observert at det forekommer.

81 For denne oppgavens del er det tale om det bærerommet som er tilhørende kirken. Bærerommet er todelt med en kjøleromdel, og en del er tiltenkt den seremonielle syningen. Rommet er utpreget spartansk, enkelt dekorert og lite i størrelse. Videre foreligger det klare retningslinjer for vedlikehold av bærerom, rommet skal til en hver tid skal være i forskriftsmessig og hensiktsmessig stand. Gravferdsloven krever et kjølerom, for oppbevaring av avdøde.

Til sammenlikning av den moderne varianten av syningen, var det på bygdene til utover 1900-tallet relativt vanlig fremgangsmåte at avdøde ble plassert på gårdslåven (eller til og med ute på gårdsplassen) i en kiste, til allmenn beskuelse av det lokale fellesskapet (Danbolt 2002:15-16).

Danbolt fremhever at hensikten med en slik sosial begivenhet, gikk ut på at utsyningen omhandlet det lokale samfunns avskjed ovenfor den avdøde (og ikke som en institusjonalisert begivenhet) slik syningen foregår i sin moderne form. Det var mer tale om at utsyningen foregikk i, og ut fra hjemmet til den døde (Danbolt 2002:14-16). Sammenliknet med fremgangsmåten for likskue (eller syning) i dag, kan de nærmeste pårørende se den døde på institusjoner som sykehus, syke-, og pleiehjem.

Begravelsesbyrået har ansvaret å kjøre avdøde fra institusjonen hvor avdøde oppbevares. Transportfunksjonen her kan også tolkes som en etterlevning fra den gamle tradisjonen *utsyning*, som var å frakte kisten med hest og kjerre til kirkegården (Døving 1995:20-21). Syningen som arrangeres av byrået på vegne av, eller etter de pårørendes ønske er kort. Gjennomsnittet i tid for selve syningen av den døde (altså hvor lenge de pårørende står og ser på avdødes legeme med kistelokket av) er som regel kun snakk om få minutter.

For hundre år siden tok dette lengre tid. Dette er tydelig når Danbolt beskriver; "*Utsyningen fra hjemmet begynte som oftest tidelig på dagen...*, og: (...) *Andre innslag i seremonien var Fadervår og samlesang, men også liktale, skåleskikker og bespisning kunne høre med.*" (Danbolt 2002:16).

Utsyningen Danbolt beskriver ovenfor har kjennetegn med utsyningen slik for eksempel Bfn beskriver utsyningen ovenfor også i dag. En sosial endring av utsyningen foreligger imidlertid siden avskjedsritualet var en sosial begivenhet for hele det lokale fellesskapet i større grad før, og ikke en privat seremoni slik som syningen nesten utelukkende er det i dag.

Rammene rundt *utsyning* og *syningen* kan dermed defineres forskjellig, ved at førstnevnte er tilknyttet det lokale og fellesskapets tradisjoner, mens syningen kan ses i lys av en privat lukket ramme for de aller nærmeste. I likhet med utsyningens skjebne er også den noe mer tradisjonelle bæreandakten mindre i bruk nå enn før (Tanggaard 1995:92). For eksempel er bæreandakter med prest mer sjeldent forekommende i byene nå enn før. En forklaring kan være at generelt sett så har prester en stadig økende mengde av gravferder og forretter, noe som kan være noe av forklaringen på at visning *uten* bæreandakt med prest tilstede har blitt vanligere i byene.

En tommelfingerregel for rammen rundt syningen, er *intimitet* og *nærhet* for de av de pårørende som sto avdøde nærmest. Under forløpet av de pårørendes handlinger i rammen for syning, er det ikke uvanlig at en eller to av de pårørende blir lengre hos og ved den avdødes kiste. Dette er som oftest den eller de som sto avdøde aller nærmest. Vedkommende kan da være alt fra en enke eller en enkemann, til kanskje en mor til et barn som har dødd.

I tiden før *institusjonaliseringen* av syningen derimot, var det i større utstrekning at normen var rettet mot nærhet til den døde, en samhandling som "alle" deltok i like stor grad med hensyn til det som kan defineres som "nærhetshandlinger" ovenfor den døde (Danbolt 2002 14-16). I syningen i sin moderne form anses det ikke som forventet *sosial* eller *rituell* oppførsel å være nær noen som er død over lengre tid annet enn i korte arrangerte, og velorganiserte tidsintervaller (som regel dirigert fra byråets hånd), sammenliknet tilbake i tiden før institusjonaliseringen av syningen (Aagedal 1994 og Danbolt 2002). Sannsynligvis har dette til dels sammenheng med byråkratiseringen med hensyn til *plasseringen* av døde mennesker å gjøre.

Syningen i tilknytning til et kapell (eller et bårerom) er i tillegg en del av gravferdsukas midtfase, noe som innebærer at handlingen vanligvis utfolder seg midt i mellom to ytterpunkter (dødsfallet og selve gravferden).

Turner, som videreførte Van Genneps teori om overgangsriter, er spesielt opptatt av fasen midt i mellom dødstidspunktet og begravelsen, nemlig dødens *liminale* fase, eller terskelfase (Van Gennep 1999:17). Sett i sammenheng med en slik definisjon så kan likskuingen, eller syningen oppfattes som en del av et sammenhengende gravferdsritual som går over hele spekteret av gravferdsukas praktiske og rituelle handlinger. Som en prest uttrykte det under et intervju: "*Vi skal fra a til b, og: jeg føler at alt henger sammen (...)*", med en klar adresse til at alle praktiske og rituelle handlinger skal være på plass og vel overstått på dagen for gravferdsseremonien. Jeg går nærmere inn på syningen som en terskelfase i gravferdsuka nedenfor.

Bårerommet

Bårerommet er det rommet hvor døde personer forvares frem i mot gravferdsdagen. Bårerommet forvaltes av det lokale kirkelige fellesrådet. Det er vanligvis et separat bygg, i nærheten av selve kirkebygget. Det bårerommet som beskrives i denne oppgaven er et lite rom på 25-30 kvadratmeter.

Inkludert i det aktuelle rommet er en mobil bårkatafalk med omtrent 20 enkle og små tre/stråstoler. Antallet og stolenes enkle standard kan oppfattes som et signal om at stedet ikke er tiltenkt å være et slags "oppholdsrom" ut over det rent funksjonelle i situasjonen. Med andre ord at det ikke er ment for at man skal *ta seg tid* til å være nær avdøde utover den funksjonen som er tiltenkt bårerommet, nemlig å *se* og *ta avskjed* med den døde. Det er også vanlig at syningen foregår med åpen kiste, altså uten at kistelokket ligger på. Rommet kan dermed tolkes for å være en rutinebasert setting, ment for å "offentlig" kunne se den døde kun en kort stund.

I denne sammenheng kan rommet kategoriseres som både bak-, og frontregion for samhandlingene under aktørenes fremsatte rolleatferd. Goffman presiserer at det er mange områder

som både kan fungere som en bakregion, mens i en annen anledning er det ett fasadeområdet (front) (Goffmann 1992:107-108). Bårerommet er i kategorien bakregionen i og med at byrået kan forberede syningen her før de pårørende ankommer, men samtidig er det også i frontregionen (i og med at det er her både byrået og de pårørende samhandler samtidig under syningen).

Syningen i bårerommet er også den regionen det er normativt akseptert for å kunne se avdøde før gravferden. Det å se avdøde på bårerommet er dermed å se avdøde mellom to ytterpunkter av hendelser under gravferduka: etter det inntreffende dødsfallet (naturlig nok), men også før gravferden som er den endelige avskjeden, fysisk sett. Det er en situasjon mellom to andre situasjoner, og disse to situasjonenes kontekster kan anses som sammenhengende prosesser i et prosessuelt hendelsesforløp.

For eksempel så påpeker Turner at det i livets overgangsfaser er under den liminale, eller terskelfasen, der det er mulig å oppdage hvordan en kultur definerer handlinger i tilknytning til overganger i livet (Van Gennep 1999:133). Slik jeg forstår Turner her er han inne på en fenomenologisk forklaring av rammen rundt døden i en rituell overgangsfase:

(...) Som medlemmer av samfunnet ser de fleste av oss bare det vi forventer å se, og det vi forventer å se er hva vi har forutsetning for å se når vi har lært oss de definisjoner og klassifikasjonene som gjelder i vår kultur.

Denne definisjonen Turner gir her kan til dels minne om Goffmans definisjon av rammer (for persepsjonen og organiseringen av erfarte fenomener i situasjoner), og de kognitive skjemaer aktører benytter seg av for å tolke slike fenomener (Goffman 1974:1-10 og Manning 1992:122). Siden Goffman anser at rammer styrer våre persepsjoner av en hendelse eller av et fenomen, kan det implisitt tolkes at en situasjons umiddelbare fysiske omgivelser påvirker betraktelig våre opplevde erfaringer (Goffman 1974:119). Rammene har ut fra dette innvirkning på måten situasjonen "syning av den døde" skal tolkes av deltakerne i denne situasjonen.

Som allerede drøftet i oppgaven, er fenomenet døden med all sannsynlighet ikke en mer naturlig hendelse om den inntreffer i hjemmet eller på en institusjon. Menneskets forhold til døden er i større grad styrt av kulturelle vaner og praksiser, enn at det nødvendigvis er en aksepterende holdning og oppslutning rundt en "naturlig" død (Agedal 1994:10). Kulturelle vaner og praksiser kan ut fra det over nevnte vurderes å utvikles gjennom samhandling mellom samfunnsaktører, i den kontekst samhandlingene foregår i. Hvilke vaner og praksiser som blir konstruert gjennom samhandling i det små (på samfunnets mikroplan) blir dermed et *definisjonsspørsmål* etter hvordan den fenomenologiske erfaringen av død og gravferd oppfattes. Gravferder er som nevnt klart kulturelt varierende i innhold, selv om formen for gravferd, har rituelle og praktiske

handlinger som eksisterer i alle religiøse kulturer (Van Gennep 1999:9). Når døden og den etterfølgende gravferden tolkes som et kulturelt fenomen (som en ramme) så skulle dette tilsi at når kulturen i samfunnet endrer seg så endrer rammene for opplevelsene av gravferden. Det var noe liknende en prest formidlet angående: (...) "*å ta temperaturen på den kulturen vi lever i*". Presten formidlet med andre ord hvordan man skal forholde seg til samhandlingene under gravferdsuka ut fra samfunnets kulturelle rammer..

Fordelen med Goffmans rammebegrep er imidlertid hvordan en rammedefinisjon bidrar til å forenkle kompleksiteten ved fraværet av klare definisjoner, noe som kan kjennetegne overgangsfasen ved dødsfall. Ut fra et generelt grunnlag kan det vurderes som om det ikke foreligger noen allmenngyldig eller klare handlings skjema for deltakerne ved dødsfall eller i en gravferd (Tanggaard 1976:108). Syningen eller gravferden er imidlertid den retningsgivende definisjonen av situasjonen, og dermed også hvilke rammer som er gyldige i den.

Syningen av avdøde – Oppførsel i tråd med situasjonen

I denne delen av analysen anvender jeg igjen Goffmans begreper om ritualer ved interaksjon, under en syning. En setting som i seg selv er sterkt ritualistisk.

Deference and demeanor, eller aktelse og verdighet på norsk (som redegjort for tidligere, omhandler de gjensidige og bekreftende sidene ved ritualer i forbindelse med samhandling). Forøvrig et syn på ritualer Goffman opptok fra Durkheim. Durkheim på sin side var opptatt felles konsensus mellom aktører i et samfunn, noe som han mente ble opprettholdt som ett eget system for interaksjon gjennom konseptet om "de hellige" sider ved individet (Burns 1992:33). Goffmans interesse angår situasjonenes forrang over den enkelte aktør, noe som implisitt innebærer at aktører har en felles forventning om en forpliktelse ovenfor en situasjon så lenge situasjonen opprettholdes (Album 1996:22-23). Dette viste jeg ett eksempel på overfor i en annen sammenheng.

Goffman begrepspar om de substansielle og seremonielle regler kan igjen tydeliggjøre nyanser ved seremoniell atferd (Manning 1992:74-75). Under samhandling i rammene av syningen kan substansielle ritualer oppfattes å ha en mening i seg selv, for eksempel: hvis en av de nære pårørende spør en annen pårørende (som også sto avdøde nær), om: "*Hvordan har du det?*", er det sannsynlig at vedkommendes intensjon er å få svar på hvordan den andre har det. Hvis derimot en representant fra begravelsesbyrået spør det samme spørsmålet, kan dette være mer nærliggende å tolkes ut fra en høflig interesse som hører med jobben som gravferdskonsulent. Med andre ord ligger det sistnevnte nærmere en *seremoniell* fortolkning angående anerkjennelsen av den pårørendes tilstand i situasjonen som pågår.

I konteksten av gravferdsuka blir den døde "plass" i tid og rom en del av en sammenhengende, rituell prosess. Denne rituelle prosessen har en egen ramme ved den såkalte visningen av avdøde for de pårørende.

Goffman, som er opptatt av situasjoner for samhandling, hvor ritualenes seremonielle (eller etikette) regler definerer situasjonenes rammer. Dette er også min begrunnelse for at Goffmans perspektiv på seremoniell atferd er nyttig som en tilnærmedesramme for å beskrive syningen. Videre er samlebegrepet "*verdige opptreden*" også dekkende for en situasjonsbeskrivelse av syningen. Goffman presiserer at en situasjons *avgitte uttrykk*, er det essensielle i samhandlings prosesser. Dermed argumenterer han for at kommunikasjon foregår i en bestemt kontekst, eller formulert annerledes, under en opptreden (Goffman 1992:13).

Rammene for rituelle handlingene under en syning følger omtrent de samme mønstrene som ved en gravferd. Syningen, kan derfor ses i sammenheng med en *forberedende* opptreden til den senere gravferden. Ett eksempel på dette er at aktører innenfor området eller feltet gravferd oppfatter hele gravferdsuka som en sammenhengende rituell prosess.⁸² Tanggaard, for eksempel, betegner handlinger under gravferdsuka som *rituell* tid, det vil si tiden forstått som handlinger som utføres av de involverte aktører (Tanggaard 1995).

I motsetning til de fleste begravelser og kremasjoner er situasjonen syning vanligvis reservert de aller nærmeste av de pårørende. Måten den avdøde legeme eksponeres på under en syning, kan karakteriseres som den avdødes plass og "rolle", i tid og rom. Måten sistnevnte markeres på skjer via en bestemt fremgangsmåte. Innholdet av seremonien er bestående aktørenes gjensidighet angående oppvist verdighet, aktelse og høytidelighet.

Det finnes unntak fra reglene for en verdig opptreden i forbindelse med passende oppførsel under syningen. Visse unntak er sosialt tillat, eller rettere sagt, ut fra hensikten med situasjonen kan sterke emosjoner uttrykkes uten at dette bryter med reglene for situasjonen.

Som jeg beskrev i kapitlet om gravferden så kan emosjonelle utbrudd være *forventet* så lenge det foreligger legitime grunner til dette. Legitime grunner for å tre midlertidig ut av rammen for en kontrollert oppførsel kan være å vise frem eventuelle følelsesmessige reaksjoner under syningen. Dette til tross for at det er en "offentlig" situasjon.⁸³ Med andre ord skifter rammer i situasjonen selv om ikke situasjonen (syningen) endres. Avdøde blir under syningen "bekreftet" som død (normalt for siste gang i åpen kiste av de pårørende i samlet fellesskap) gjennom aktørenes rituelle atferd. Dette kan oppfattes som tydeliggjort gjennom syningens rituelle samtale-, eller

82 Et ritual henger sammen fra et dødsfall inntreffer, og til avdøde blir gravlagt (en prest sin mening om definisjon på "uka", uttalt under intervju)

83 Strengt definert er ikke en syning en offentlig begivenhet, det er en lukket begivenhet, forbeholdt de nærmeste pårørende slik som den nærmeste familie (Tanggaard 1995).

utsagnsformer.

Seremonien bekrefter det deltakerne vet fra før av, det vil si at vedkommendes død integreres som en del av deltakerne i syningens bevisste forståelse om den avdøde (Turner 1999:133). Banalt sagt er dette noe alle kan se med egne øyne under syningen, og ved observasjon av andres oppførsel, kan man forstå situasjonens "alvor", eller dens realiteter. Ritualet forbundet med syning er altså en bekreftelse på forandringen som et faktum: en som sto deltakerne nær eller kjær har gått bort. Siden syningen nødvendigvis foregår forut for gravferdsseremonien, er det mulig å betegne denne som en forberedende opptreden av miniformat av gravferdsseremonien. Forutsetningene for syningen av den avdøde er også selvforklarende, siden denne nødvendigvis må forekomme før avdøde begravnes eller kremeres. Med et noe mer objektivt blikk på denne prosessen er det ingenting i situasjonen selv som skulle tilsi at man like gjerne kan se avdøde for eksempel rett før selve gravferden begynner.

Sistnevnte har på den annen side ingen forankring i forholdsvis moderne tid for gravferdsordninger her til lands (Danbolt 2002:15-18 og Aagedal 1995). Dette gjelder vedrørende det å se avdøde i tilknytning til kirkebygg som kapell og kirke. Syningen kan ut fra tolkningen ovenfor, ha en formildende funksjon når det gjelder vanskelige og tunge følelser, parallelt med at syningen kan være konfronterende med realitetene. En mulig forklaring er at de pårørendes følelser i forhold til den døde, som i prinsippet kan finne sted under den påfølgende gravferden kan få en mer *direkte* uttrykksform under syningen. I så fall bidrar syningen som en referanseramme for de pårørendes erfaringer i samhandlinger tilknyttet den døde.

Stemmer dette med de faktiske forhold kan det være en med forklarende årsak til at nesten "enhver" gravferd gjennomføres uten altfor store dramatiske og emosjonelle innslag. Grunnen er at de sterkeste emosjonelle belastningene og uttrykkene har mistet sin brodd, blant annet under syningen. Beskrivelsen av den velorganiserte og dramatiserte gravferden tidligere i denne oppgaven, er i så fall en indirekte pekepinn på at syningen avlaster og tar brodden av de største følelsesladete emosjoner.

Jeg skal argumentere for denne muligheten nærmere. Som jeg var inne på over så var Turner opptatt av den liminale fasen (eller terskelfasen) ved overganger i menneskets liv.

Opprinnelig ble overgangsrundene formulert av Van Gennep, hvor han formulerte at samtlige av overgangsriter følger det samme mønster; atskillelse, terskel (eller limen) og integrasjon (Van Gennep 1999). Avdødes plass i overgangsriten eller fasen atskillelse, er å skilles fra de levendes verden. Atskillelsen karakteriseres ved at avdøde har mistet sin plass og faste punkt i den sosiale strukturen. Turner var på sin side mest opptatt av terskelfasen (Turner 1999:132). Terskelfasen, som karakteriseres ved en tilstand av "ingenmannsland", innebærer at avdøde har få eller ingen

karakteristikk av sin tidligere tilstand og posisjon. Avdøde er hverken "levende" eller "død", ut fra en sosial og kulturell forstand. Vedkommende er åpenbart fysisk død, men er ennå ikke passert over til en annen form for væren, definert ut fra et fysisk eller et sosialt ståsted. Med andre ord er den avdødes legeme fremdeles en realitet i den fysiske og materielle verden. Overgangen er komplett når avdøde er i en stabil tilstand, og kan dermed defineres av det sosiale fellesskapet som en del av en ny og fast struktur (Van Gennep 1999:9). Rammen for å plassere avdødes posisjon ut fra overgangsritualer tydeliggjør derfor fellesskapets samhandlinger i møtet med døden. En parallell til en slik ramme for overgangsrituale kan finnes i syningen.

Syningen som et møte og situasjon, begynner når begravelsesbyrået og de fremmøtte trer inn i bårerommet der kisten er plassert.⁸⁴ Med andre ord så trenger ikke deltakerne i situasjonen "syning" noen vurdering for en definisjon for riktig oppførsel *før* de pårørende trer inn i bårerommet. Observasjoner gjort av syning tyder på nettopp dette: De pårørende avgir tegn på å "stålsette" seg foran den nært forestående syningen, mange endrer ansiktsuttrykk (som drag i ansiktet og rundt munnen) andre kan "trippe" urolige utenfor bårerommet. Dette kan komme av tegn fra gravferdskonsulentene som signaliserer til de pårørende når tiden nærmer seg for å gå inn til avdøde på bårerommet. Gravferdskonsulenten oppviser et tydelig mer alvorlig uttrykk i ansiktet når hånden legges på dørhåndtaket for å åpne døren inn til bårerommet.⁸⁵

På forhånd har en representant for begravelsesbyrået spurt de pårørende om hvem som ønsker å se avdøde i åpen kiste, på denne måten er det ingen som blir unødig utsatt for et ekstra sjokk ved å måtte se avdøde i åpen kiste helt uforberedt.⁸⁶

Når alle er samlet inne i bårerommet lukker en av byråfolkene igjen dørene (noen ganger er det to byrårepresentanter tilstede) for deretter å plassere seg litt i bakgrunnen. Samtidig er gravferdskonsulentene observerende eller oppmerksomme på eventuelle episoder som trenger byråets assistanse. En annen fremgangsmåte på dette stadiet er at byrået fysisk skrur av kistelokket, og løfter dette av i påsynet av de pårørende.⁸⁷ Noen pårørende går da som regel frem til den åpne kisten for å se avdøde nærmere, og vanlige handlinger ovenfor den døde her kan være å stryke avdøde forsiktig over håret, eller over kinnet, andre igjen tar avdøde på hendene. Resten av de pårørende er ved dette tidspunktet gjerne plassert i bakgrunnen, i periferien, noen av de er stramme i ansiktsuttrykkene, andre igjen er merkbart urolige og virker lite komfortable med situasjonen. Det

84 Bortsett fra alle forutgående arrangeringer som utføres før syningen.

85 En gravferdskonsulent jeg observerte oppviste ofte et slikt alvorlig og seriøst ansiktsuttrykk i det døren skulle åpnes opp for de pårørende inn til bårerommet.

86 Selv har jeg erfart i jobben som begravelleslagent at pårørende har blitt utsatt for unødige påkjenninger ved at de ikke hadde fått med seg at avdøde lå i åpen kiste når vedkommende kom inn døren der den døde lå.

87 Inntrykk undertegnede har vedrørende åpningen av kistelokket foran pårørende, er at det blir en ekstra "dramatisk" effekt, som kan være en sterk emosjonell opplevelse for de pårørende. Små utrop, gisp og urolige bevegelser blant de pårørende er vanlige reaksjoner.

forekommer også at noen av de pårørende uttrykker sin sorg høylytt gjennom hulking og kraftig gråt eller ved å snakke forholdsvis høyt. Imidlertid er det ofte vanligere at standardsetningene for snakk kommer: "*Hun ser ut som hun sover*" og: "*det er fredelig*". Slike utsagn betegnes av Tanggaard som "eufemismer", hvis funksjon er å "glatte" over eller skjule aspekter ved dødens realiteter når disse blir for konfronterende emosjonelt sett (Tanggaard 1976:109). Formulert annerledes kan det sannsynligvis være tale om forsvarsmekanismer, ment for å organisere for tunge emosjonelle opplevelser inn i rammer som er mulig å fordøye der og da, i situasjonen.

Ut fra et emosjonelt perspektiv, eller sammenheng kan fortolkningen bli mer fruktbar ved å henvise til sosiologiske perspektiver på emosjoner (Hochschild 1983). Mestring-, og kontroll over følelser i en pressende situasjon, er en form for emosjonsarbeid som går ut på styring av inntrykk for å holde situasjoner og andre aktører på en viss avstand.

Hvordan en emosjonell mestringsstrategi kommer i stand kan tilskrives samarbeidsaspektet i interaksjonen mellom begravellesbyrået og de pårørende. En mulig forklaring kan være når byråets representant slutter opp om de pårørendes "standardsetninger" som; "*Det er veldig fredelig*".

Gjennom signaliseringen via symbolske tegn som uttrykksform kan de pårørendes bemerkninger bekreftes. Gravferdskonsulenten anerkjenner slik de pårørendes emosjoner slik de fortolkes i situasjonen. Slike utsagn kan imidlertid komme fra "byråets munn" også, ved at rollene er byttet på, slik at det er byråets representant som uttaler: "*Det er veldig fredelig*", da om den avdøde, liggende i kisten. Fortolket ut fra Goffmans perspektiv om en opptreden (og dens avhengighet av lagsamarbeid for opprettholdelsen av en avgrenset situasjon) kan slike utsagn oppfattes som vedlikeholdelsen av det høytidelige, og det verdige ved situasjonen (Burns 1992:38).

Det kan også oppfattes som en anerkjennelse av den annens selvpresentasjon gjennom måten deltakerne fremstår i situasjonen på, ved å være stille, verdig og høytidelig (Burns 1992:37). En annen forklaring kan være at avdøde defineres som å være "to steder" på en gang (ved at avdøde er død, men legemet er intakt fysisk), gis det *gjenlevende* fellesskapet muligheten til å definere situasjonen (Turner 1999:134).

Handlinger som konstruerer noe som kan oppfattes *klart*, (som en meningsfull ramme rundt avdøde), stammer fra det som oppfattes som *uklart*, (det vil si usikkerhet om hvordan man skal forholde seg ovenfor den døde). Slike handlinger foregår altså via kulturelt definerte rammer.

Sosialantropologen Mary Douglas poengterer at det som er uklart også er noe "urent" (i ett slags ingenmannsland) ut fra det sosiale fellesskapets ståsted, siden ett dødt menneske hverken er det ene eller det andre (Turner 1999:134). Avdøde kropp befinner seg nettopp i de levendes verden (men er samtidig åpenbart ikke levende). Dette siste poenget er illustrerende for syningen.

10. Gravferdens rammer og praksis: tradisjon og endring

I oppgavens siste del behandles tradisjonelle handlinger i tilknytning til gravferd sammen med mulige endringer innenfor gravferdsinstitusjonen. I denne sammenheng ser jeg på hva intervjuene kan ha av innvirkning på dataene og kvaliteten av disse. Videre ser jeg på andre aktører som er tilknyttet gravferd i en eller annen form, og noen tanker rundt mulige undersøkelser tilknyttet disse. Jeg beskriver også død og gravferd i relasjon til begrepet empati, som en ramme for sorg. I tillegg ser jeg kort på om uklare rammer rundt død og gravferd, kan bidra til å skape uklare emosjoner i forhold til gravferd som et meningsfylt fenomen.

Tradisjoner for samhandling i forbindelse med gravferd har undergått en privatiseringsprosess innenfor gravferdsinstitusjonene kirken og begravelserbyråene (Aagedal m.fl. 1994). Hva de pårørende forventer og ønsker å få ut av gravferdens innhold er nært forbundet med denne utviklingen. Jeg skal her bare kort nevne noen trekk ved gravferd som oppsummerer dette i forbindelse med samhandling under situasjoner i sammenheng med gravferd.

I prosjektet *Døden på norsk*, avdekkes en rekke utviklingstrekk vedrørende død og gravferd innenfor den norske gravferdstradisjonen. Som nevnt går ut på blant annet: profesjonalisering og institusjonalisering (de pårørende er usikre og handlingslammet i møte med død og sorg), og at de pårørende overlater til andre (som regel et begravelserbyrå) til å ordne med gjennomføringen av det praktiske i forbindelse med gravferden. De pårørende *opplever* trygghet og omsorg i møtet med prest og særlig i møtet med begravelserbyrå (Tanggaard 1994:93). Videre så er de pårørende meget godt fornøyd med begravelserbyrået, selv om de pårørende er i liten grad *aktivt* med i forberedelsene til gravferder, og de pårørende blir dermed *tilskuere*. (Tanggaard 1994:91). Aagedal hevder i tillegg at det folkelige innholdet av ritual gjør at: "*Rituala er ofte ordlause symbolhandlingar. Derfor følgjer det ingen fortolkingsoppskrift med handlingane.*"⁸⁸

En del av bildet ved trekk og utviklingslinjer rundt døden og gravferd som sosialt fenomen omhandler kirkens og begravelserbyråene tilnærmede "monopol" på gravferder. Den klareste merkbare endringen av gravferder frem til den supplerende gravferdliturgien fra 2003, er den "gamle" liturgien som gjorde de pårørende i utstrakt grad til tilskuere.

Lokale *gravferdstradisjoner*, særlig på landsbygda i gamle dager, innebar å holde lik vake for avdøde. Slektninger og naboer kom hjem til gården der avdøde ofte var til offentlig fremvisning med en åpen kiste, og likbærerne var ofte løsarbeidere som kunne tjene en slant som kistebærere til kirken etterpå (Aagedal 1994, Tanggaard 1976 og Danbolt 2002). Døden har gått fra å være en sak for det kollektive samfunnet til å bli et privatisert saksområde for begravelserbransjen (Aagedal

⁸⁸ Kilde: <http://www.religion.no/tidskrift/bladart/folkelegeritual.html>109

1994:88). Noe absolutt og entydig bilde er dette imidlertid ikke, blant annet fordi det finnes folkelige ritual som spontane handlinger utenom Dnk's ritual rammer (Aagedal 1994:197). Et poeng i denne sammenhengen vedrører kirkegårdens historie i tilknytning til liv og død: *"Kirkegården representerer ofte stedets kultur og historie og er derfor et sentralt kulturminne. Den gjenspeiler forestillinger om tro, liv og død."* (NOU 2006: 2).

Sitatet over gjenspeiles av et utsagn fra nøkkelinformanten for denne oppgaven: *"(...) Hvis det er begravelse så er det veldig naturlig at det er inne i kirken for der er kirkegården"*.

Begravelsesbyrå og prestene samarbeider seg i mellom, med det formålet å stille tjenester og støtte til de pårørende gjennom hele gravferdsuka. Gravferdsuka blir tolket av aktørene som sammenhengende, eller prosessuelle handlinger.

Prestene forteller gjennom intervjuene at de ønsker å være der de pårørende er, i situasjonen, enn å fremstå som forkynnende og teologiske. Begravelsesbyrået vektlegger å være åpne for "alt" de pårørende ønsker for seremonien, og tilbyr individuelle løsninger for den enkelte gravferd. Byrået strekker seg derfor langt i utformingen av gravferden etter den konkrete situasjonen og de pårørendes ønsker.

Intervju: svakheter og fordeler

Intervju som metode kan gi svært sprikende svar fra ett intervju til et annet, eller fra undersøkelse til undersøkelse. Svarene kan uttrykkes forskjellige, ut fra at aspekter utover ordlyden på spørsmålene og den teoretiske vinklingen gjør seg gjeldende. Måten kunnskapen til temaet og emnet er blitt dannet for intervjuerens del er også ett element å være bevisst på.

Kvale fremhever det halv strukturerte intervju som: *"(...) intervju som har som mål å innhente beskrivelser av den intervjuedes livsverden, med henblikk på fortolkning av de beskrevne fenomenene"* (Kvale 1997:21). En dimensjon som er verdt og påpeke i tilknytning til intervju av gravferdskonsulenter er at: *"(...) Metodene gir ingen garanti for at folk oppfører seg slik de vanligvis gjør, først og fremst fordi folk vet når de er under utforskning."* (Falch 2003:102). Som en forlengelse av en slik tanke så kunne muligens deltakende observasjon⁸⁹ av gravferdskonsulentene over tid, avdekket flere roller ved gravferdskonsulentenes yrke. I denne oppgaven har jeg imidlertid ikke ansett dette aspektet som essensielt, på grunn av min egen praktiske erfaring som begravelsesagent. Dette innebar at min egen erfaring fra denne bransjen, har vært et bakenforliggende referanse grunnlag til det som ytres under intervjuene av gravferdskonsulentene (og ved observasjonen av de i praksis).

89 Strengt talt er intervjusituasjonen også en form for deltakende observasjon (Album 1996).

Ett aspekt som er av særlig relevans for denne oppgaven er aktørenes felles kjennskap til temaene som det samtales og kommuniseres om under intervjuene. På dette punktet er denne fremstillingen av begravellesbyrå og prestene i noen henseende ulik andre undersøkelser som det refereres til i denne oppgaven. Jeg skal kort redegjøre for mulige eller sannsynlige grunner til dette. Først ved å vise til omstendighetene rundt et intervju av begravellesbyrå, og fra ett intervju av en prest. Plasshensyn tilsier at dette blir sterkt forenklet fremstilt.

Som nevnt innledningsvis i denne oppgaven har jeg i varierende grad kjennskap til alle jeg har observert og intervjuet. For eksempel fikk jeg inntrykket under ett intervju at en informant sendte signaler som kunne tolkes som at informanten implisitt henviste til min tidligere bakgrunn fra begravellesbransjen, noe som implisitt kan gi forventninger om felles forståelse i samtalen. Min posisjon som intervjuer bidro til at jeg forventet visse typer svar, via mine egne for-dommer eller *forforståelser* om begravellesbransjen. Andre muligheter kan være overføringer (projeksjon) og motoverføringer. Dette innebærer at ut fra felles kunnskap om den intersubjektive livsverdenen det samtales om under intervjuet, så generaliseres det "frem og tilbake" mellom intervjuer og informant via gester og kroppsspråk.

I en samtaleprosess understreker Thagaard at det er særdeles viktig i det å være *deltaker*, med en klar bevissthet om egen rolle i intervjusituasjonen der intervjueren er sitt eget måleinstrument (Thagaard 1998:98). Thagaards poeng her kan forklare grunnen til intervjuene av nøkkelinformanten ble særlig fyldige. Informanten og jeg som intervjuer justerte våre væremåter eller signaler ovenfor hverandre gjennom gjensidige observasjoner under intervjuene.

Dette konstruerte en felles ramme for intervjuene som begge tilsynelatende var komfortable med.

Det ble etterhvert prestene jeg la inn mitt hovedfokus på, og derfor fokuserte jeg å få data om en rekke forhold om deres livsverden. Videre intervjuet jeg prester med begge kjønn (noe som har gitt fyldigere data), og informanten som var nøkkelinformant ble intervjuet tre ganger.

Dette er aspekter som bidro til nyanser i svarene. I intervjuene av nøkkelinformanten hadde jeg inne i mellom lagt inn mer førende spørsmålsformuleringer. Nøkkelinformanten påpekte dette når spørsmålene tydelig var ledende eller førende. Dette bidro til en bevissthet for mitt vedkommende om at lange spørsmål måtte stykkes opp og forenkles, og heller samtale oss frem til lengre svar gjennom felles forståelse og fortrolighet i samtalene. Under mitt arbeide med selvrefleksjon, så jeg at de ledende spørsmålene igangsatte "selvrefleksive" prosesser hos informantene. Noe som i seg selv kanskje ikke er særlig besynderlig ut fra at det kan by på problemer å videreformidle noe informantene ikke kjenner igjen eller forstår. I faglitteraturen om intervjuet som metode, betegner Fog en felles gjenkjennelse i en samtale for kamelmodellen, som

kort fortalt er å kommunisere ut av en felles bakgrunnshorisont (Fog 1994:33).

Samtaleintervjuene med nøkkelinformanten bidro til mer informasjon på flere nivåer enn intervjuene av de andre prestene. Sistnevnte kan imidlertid tolkes ut fra en bredere kjennskap til nøkkelinformantens form for kommunikasjon og formidlingsevne om egen livsverden. Grunnen kan komme av noe så banalt at nøkkelinformanten ble intervjuet mer enn en gang, slik at det var enklere å kjenne igjen trekk og mønstre i det som ble sagt. Noen ganger har jeg nærmest hatt rollen som tilskuer i forhold til hva informanten sa, andre ganger var jeg som intervjuer en aktiv deltaker i det nøkkelinformanten og jeg i fellesskap snakket om. Det å delta som en aktiv samtalepartner i intervjusituasjonen er å delta i en felles verden, sier Skjervheim i *Deltakar og Tilskodar* (Kvale 1997:221). Det å delta aktivt, har vært en hjelp for å kunne se intervjusamtalene og situasjonene i bredere perspektiv.

Sett i lys av det Skjervheim sier om samtalen tolket ut fra en felles verden, kan samtalene i intervjuene tolkes som en indikasjon på at informanten ikke bare ønsket å gi svar på mine spørsmål.

Informanten signaliserte også ønsket om å samtale ut fra sin egen livsverden, sin egen hverdagsvirkelighet. For eksempel nevnte informanten sin interesse og fascineringsnivå av fenomenologien (da ut fra sine møter med mennesker i sitt virke som prest). Sistnevnte gjør det enklere å sette aspekter av nøkkelinformantens væremåte i perspektiv, som under sjelesorgsamtalen der informanten fortalte at "fakta" til minnetalen blir enklest å anskaffe ved å være en stilltiende observatør, eller en tilskuer.

Når det gjelder begravellesbyråene så hadde jeg på forhånd en utpreget *praktisk* kunnskap om de. I andre undersøkelser der gravferdskonsulenter intervjues, beskrives eksempelvis fyldige og detaljerte svarbeskrivelser fra informanter, der intervjuer *ikke* kjenner i deres daglige virke som gravferdskonsulenter (Falch 2003:102).

Dette kan indikere at en altfor inngående kunnskap til emnet som det intervjues om (og om informanten selv) fjerner noe av intervjuet som en formalisert metode for anskaffelsen av data. Intervjusituasjonen kan dermed bli for uformell, og for lite forpliktende. Grunnen er at både informant og intervjuer lettere kan anta at den andre har kunnskap om teamet, slik at mye annen informasjon forblir usagt.

Videre så blir meningen av innsamlede data til gjennom refleksjon, som en del av måten dataene kan tolkes på (Thagaard 1998:167). For eksempel har en stor del av materialet og dataene i denne oppgaven blitt tilnærmet gjennom konsepter av Goffman, samt hvordan andre har anvendt konsepter av Goffman igjen. Ett eksempel i denne oppgavens forbindelse har vært Album, og der han anvender ritualteori (inspirert av Goffman) som en teoretisk ramme for tolkningen av pasientenes rituelle samhandlingsmåter (Album 1996:249).

Sosiologiske metoder for undersøkelser og analyser, bygger forenklet sagt på kunnskap og erfaring, slik som foreliggende og eksisterende data. Et klassisk eksempel på det siste er at det ville være vanskelig å utføre en systematisk sosiologisk undersøkelse av selvmordsfrekvenser, uten å henvise til Durkheims undersøkelser på selvmordsrater slik dette er fremlagt i *Le suicide* (1897), (Gilje og Grimen 1993:30).

Oppsummert for denne oppgaven så har den utviklet til å bli en deskriptiv undersøkelse av informantenes *livsverdener* og *selvforståelser* (Thagaard 1998:171). Dette oppfatter jeg som interessante bidrag, fordi utgangspunktet mitt var det motsatte: Nemlig å se om det var klare og systematiske motsigelser i aktørenes roller eller oppfatninger i intervjuene. De innsamlede data, og anvendelsen av foreliggende teori og empiri, har hele veien gitt nye innsikter for oppgavens gang. Refleksjon av vekslingen mellom data, teori og empiri, har med andre ord har gitt oppgaven den meningsdimensjonen den har.

Sluttbetrakninger om sorgens ramme

Deltakelse i flest mulig av forberedelsene til gravferden kan bidra til å gi opprivende sorgfølelser en mening for å "virkeliggjøre" følelsene, som en del av en terapeutisk prosess. Dette kan igjen bidra til at følelsene blir "lettere" å bære gjennom gravferdsprosessen (Danbolt 2002:81).⁹⁰

Sorgprosesser er ofte sorgarbeid, fordi det som har vært objekt for ens følelser har blitt borte. For eksempel mente Freud at ved å arbeide igjennom slike vanskelige eller vonde følelser så kan individets jeg-følelse (eller egoet) bli "fritt" og helt igjen (Danbolt 2002:26).

Rammen for å bearbeide tunge, taps følelser skjer nødvendigvis i tid og rom. Situasjonene i løpet av gravferdsuka er en slik ramme for bearbeidelsen av sorg. Hvis de pårørende bearbeider seg igjennom emosjoner og følelser uten det *utvidede* sosiale støtteapparatet, så innebærer det fraværet av deltakelse i ritualene for gravferdsseremonien. De pårørende er imidlertid ikke nødvendigvis overlatt til seg selv etter at gravferden er overstått (eksempelvis kan soknediakonen kontakte de etterlatte for samtale). Når handlingen gravferd er endt handler sorgarbeide mest om å *snakke* seg gjennom tunge følelser

Sosiologen Tony Walter vektlegger i motsetning til den Freudianske oppfattelsen rundt sorg, de etterlates konstruksjon av fortellinger om avdøde gjennom samtaler i fellesskap (Danbolt 2002:29). Funksjonen er tilsynelatende å plassere avdødes posisjon i de etterlattes liv, som en historie om avdøde. Et slikt perspektiv kan minne om Goffmans perspektiv angående *retelling of events* (1981).

⁹⁰ Danbolts fant en sammenheng med *lav* grad av sørgeatferd under gravferdsukas ritualer, skaper mer intensitet i sorgfølelser (som angst i ettertid).

Forståelsen av sorgarbeid omfatter de sørgendes behov for å kunne snakke med andre som kjente avdøde. Det bidrar til å kunne konstruere en fortelling om avdøde for de pårørendes del.

Informantene jeg har snakket med forteller nettopp om at de pårørende ofte snakker veldig detaljert om avdødes sykdomshistorie og omstendigheter rundt dødsfallet. Walters syn på sorgarbeid som den narrative fortelling om den døde, kan sammenstilles med å ha en formell og offentlig gjenpart gjennom *minnetalen* under gravferdsseremonien.

På den annen side så kan emosjoner som oppvises eller fremsettes under gravferden ha den fordel at disse er forankret i ritualer, da gjennom rammen for kirkens *tradisjonelle* oppfatning om døden som overgangen mellom livssyklus hendelser (Van Gennep 1999). Ritualer tilknyttet gravferd, er med andre ord å fremsette meningsfulle uttrykk av *følelser*.

Empati og sosial verdi

Begrepet empati omhandler evnen til å tre ut av den umiddelbare oppfattelse av egoet, og kunne sette seg inn i andre følelser og behov ut fra den situasjonen de befinner seg i (Korsens m.fl.1997:67). Evnen til å til å skille mellom egne følelser, og den andres følelser i sosiale situasjoner, er en forutsetning for ekte empati (Fog 1994). Empatisk evne kan imidlertid også være styrt av oppfatningen av hvordan en pågående situasjon erfares. Jeg skal litt om forbindelsen mellom empati og sosial verdi i all korthet ut fra en klassisk sosiologisk undersøkelse.

Glaser og Strauss undersøkelse "Grounded theory" fra 1967, beskriver den vurderingen som pleiere gjør av pasientenes *antatte* sosiale verdi. Døende pasienter på sykehuset, kategoriseres ut fra pasientenes forskjeller i sosial status. Pleierne vurderte hvor trist og hvor tungt et forestående dødsfall var, ut fra pasientenes sosiale status. Unge pasienter, med tydelige status kjennetegn (som graden av tap for familien, og pasientens utdanning og yrke), var pasienter som mottok større grad av omsorg fra pleierne (Thagaard 1998:176). Eldre kvinner med lav utdanning fikk til sammenlikning mindre omsorg av pleierne.

Desto høyre antatt sosialt tap, jo mer konstruerte pleierne rasjonelle forklaringer for at døende pasienter var et større sosialt tap (Glaser og Strauss 1967:42). En slik tankeprosess bidro til økt oppmerksomhet ovenfor denne gruppen av pasienter (Glaser og Strauss 1967 :36). Når kategorien høy utdanning legges til grunn, kan forskjellsbehandlingen tillegges til bakenforliggende statusforskjeller.

Men kvaliteten på *samhandlingene* pleierne har med døende pasienter kan også være en utløsende og medvirkende årsak her. En annen mulig forklaring kan gå ut på at overgangen mellom liv og død synes å trenge en større grad av markering når yngre mennesker dør fremfor eldre. Til

sammenlikning fremheves det i undersøkelsen Døden på Norsk forskjellen på når et gammelt menneske har dødd så er døden allment lettere å akseptere nettopp fordi alderdom og sykdom er en naturlig del av livet (Aagedal 1994:167-169).

I gravferdskonteksten, er nettopp også den døde antatte *sosiale verdi* det som kan være utslagsgivende for hvordan en gravferd blir arrangert og gjennomført. Som beskrevet tidligere i oppgaven får presten en utfordring i de tilfeller familiens er uvitende om avdødes liv. Presten må holde en minnetale på et generelt "nød nivå". Hvis avdøde i tillegg ble oppfattet å ha lav sosial status påvirker det med all sannsynlighet kvaliteten på gravferden ytterligere. Eventuell innvirkning "lav" sosial verdi eller status har på gravferden, er dermed tema for neste avsnitt.

Uklare rammer gir uklare emosjoner?

Gravferd som fenomen i samfunnet har i denne oppgaven blitt beskrevet delvis som en perifer begivenhet, atskilt fra storsamfunnets institusjoner som en egen "sektor" av samfunnslivet.

Tanggaard påpekte hvordan det allerede på 70-tallet ble en differensiering og sekularisering av alle samfunnets sektorer, der også døden som samfunnsfenomen har blitt en egen sektor (Tanggaard 1976:154). Med begrepet sekularisering sikter Tanggaard til kirkens svinnende og svekkende rolle for samfunnets forståelse av døden, og døden tolket i en religiøs og åndelig ramme for det enkelte menneske:

(...) isolasjonen av de døende kan bli så total at ritualer i forbindelse med døden kan bli ekspedert av byråene, uten at pårørende behøver å være til stede eller engasjere seg på noen som helst måte (Tanggaard 1976:156-157).

Tanggaard påpeker imidlertid at dette er et usannsynlig utfall av de pårørendes manglende deltakelse. Men utsagnet finner en gjenklang blant en gravferdskonsulent tredive år etter:

(...) Det mer de pårørende slipper å ordne, jo bedre, er det inntrykket man får mange ganger, og det er litt skremmende. De har snart ikke tid til å følge sine kjære til graven, hvis en familie har lyst til å være med å pynte i kirken, eller å stille avdøde så er jeg veldig positiv til det.

Utsagnet er illustrerende på bildet som er presentert i denne oppgaven, nemlig at handlingskjemaene for å delta i gravferdsukas situasjoner ikke nødvendigvis kan defineres likt som hverdagslivets samhandlinger. Spesielt ikke hvis gravferdsformen som egen institusjon endres i takt med samfunnets "tidsånd".

Samtidig fremstår byråene som en ressurs, de forvalter en institusjon som de pårørende kan regne med. Det som bidrar til at byråene blir til en samfunnsressurs er deres "(...) *faglige nivå av sorgkompetanse*" (Døving 1995:97). Gravferdens grunnlag bygger på faktiske omstendigheter: et

menneske er død og skal gravlegges.

Sekularisering og privatisering, som prosesser tilknyttet døden, er i følge Tanggaard blitt til en privatsak for den nærmeste familie, uavhengig fra det større kollektive fellesskapet (Tanggaard 1995:88). Er avdøde uten nær familie, og står utenfor fellesskapet blir gravferden definert deretter: "*Billigste kiste av sponplater, og deretter i massegrav. Uten prest og uten minnestein. Slik må du avslutte livet dersom du er fattig, ensom og bor i Oslo*" (Dagsavisen 24.10.2004).

Ensomhet og være fattig i en storby og uten nettverk, er et fravær av det sosiale fellesskap i form av tilhørighet og statusilknytning til familie, nettverk og venner. Det sosiale tapet vurderes som lavt gjennom måten "gravferden" markeres og utføres på, av det samfunnet avdøde var en del av. Når avdøde var alene (uten noen nære rundt seg) blir konsekvensen at gravferden igjen er en sak for kollektivet og samfunnet, men som en instrumentell handling eller kun en "rutine" som utføres.

Dette står i klar motsetning til å oppfatte et dødsfall som en felles *sosial* begivenhet, (slik som det ble før i tiden, der nedleggelsen av den døde i kiste ofte foregikk fra hjemmet) (Danbolt 2002:15).

Forholdene som beskrives i Dagsavisen ovenfor, kan tolkes som plass og tidspress ved begravelser og kremasjoner (særlig i storbyer som Oslo).⁹¹ For eksempel kan det være opp i mot syv kremasjoner per dag ved Østre Krematorium i Oslo (Tanggaard 1995:87).

Et annet aspekt av gravferder uten nære pårørende er "fraværet" av den offentlige sorg (emosjoner og følelser). I hverdagslivet er emosjoner ofte forankret ved felles regler for følelser, og hvilke ritualer som organiserer erfaringer av opplevde fenomener (Brante 2007:169-170). I konteksten av død og gravferd, avhenger emosjoner naturlig nok at noen er berørte av dødsfallet, eller har bånd til den døde. Det sosiale livet stopper opp under de berørtes sorgperiode, som igjen henger sammen med hvor nær de pårørende var avdøde og i hvor stor grad avdøde sosiale anseelse og status var (Van Gennep 1999:104).

Har imidlertid aktører ingen definerte sosiale roller i forbindelse med ritualer å utføre, foreligger det heller ikke normer for å "investere" emosjonell energi i avdøde (utover det rent funksjonelle og det praktiske). Ut fra et slikt perspektiv har ikke prestene noen sjelesorgsamtale med noen pårørende, og dermed heller ikke noen minnetale å skrive. Begravelsesbyrået har få incentiver (særlig økonomiske) for å ta gravferdsoppdraget, det er ingen pårørende som deltar, og heller ingen fremmøtte bekjente for å vise respekt for det livet som er levd.

Meningen ved de handlingene som må utføres ligger i slike tilfeller ligger (grovt inndelt) kun i arbeidsdelingen for å kremere eller gravlegge avdøde. Det foreligger ingen *meningsfylt* relasjon til avdøde, og ingen ritualer som utføres gjennom samhandlingen mellom presten,

91 Artikkelen hadde overskriften *Uverdige slutt*.

begravelsesbyrå og de nærmeste pårørende. Dnk`s kirkelige dødsritualer er nettopp primært *familiebekreftende* ritualer, altså ritualer som i utgangspunktet kan defineres som sosiale samhandlinger (Repstad 2000:46). Eksempelet fra artikkelen *Uverdige slutt*, kan kanskje tenkes på som en potensiell "kulturell klasseinndeling" av døden og hva gravferden inneholder i et samfunn

Pårørende med resurssterke familier, velfungerende sosiale nettverk og en god monetær økonomi, blir i større utstrekning minnet av de pårørende. Ritualer blir meningsfylte nettopp ved at de fordrer en *felles* deltakelse (Hanssen 2001:120). Uten ett fellesskap for å møte døden, *uten* at hadde noen meningsfylte relasjoner med familie, venner kolleger og bekjente, blir ritualer i forbindelse med død og gravferd meningsløse. Sosiale rammer for handlinger og talehandlinger som tilhører fenomenet død, er også i all hovedsak tilknyttet kapeller og kirker. De er kontekster for sosial deltakelse og samhandling knyttet til død (Repstad 2000). Den avdøde betydde noe for noen, det vil si, avdøde hadde *sosiale* tilknytninger gjennom sin rolle, eventuelt som en far, bror, sønn, gjennom sitt yrke, og gjennom sin sosiale bakgrunn.

Som en forlengelse av dette så kan rammen rundt ett naturlig dødsfall (eldre personer), bære preg av mindre emosjonell spenning, og derfor med mindre *emosjonell energi* (involvering), enn ved dødsfall av individer som er yngre og med høy sosial status. En naturlig ramme rundt døden, kan tenkes å innebære en lavere grad av involvering angående refleksjoner rundt *meningen* med død, og rundt avdøde når dødsfallet i utgangspunktet krever lavere grad av emosjonell energi.

Endring av naturlige rammeverk tilknyttet døden kan *også* til en viss grad forklares ved fabrikasjon av naturlige rammer. Fabrikasjoner er enten til et gode for dem de rettes mot, eller de er "utnyttende" mot dem de rettes mot (Goffman 1974:83). Fabrikasjoner ment som et gode for andre, kan ses i relasjon til emosjonen empati. Empati blir dermed måten for å innleve seg i andres situasjon på (ikke utelukkende ut fra spontan identifikasjon med den andres følelser) men som den emosjonen som *holder* det sosiale livet sammen. Emosjoner og følelser kan imidlertid raskt veksle eller skifte når situasjonen tilsier det, noe som kan skape problemer for aktører å vite hvilken ramme som skal gjelde.

Primære rammer (naturlige og de sosiale) kan bli liggende i ett situasjonelt spenningsfelt ("tension") slik at hendelsen som skal forklares, skaper tvetydighet om hvilket rammeverk som skal anvendes (Goffman 1974:36)

Durkheim karakteriserte nødvendigheten av følelsegler for å vedlikeholde en felles sosial lojalitet (Brante 2007:167). En felles oppslutning om emosjoner forbundet med kollektive sosiale verdier i et samfunn, innebærer også å ta del i samfunnets gleder og sorger (Durkheim 1995:446). Goffman som i motsetning til Durkheim, anså ikke at den moralske orden er ett konsistent fenomen, men heller noe skjørt som trenger *konstant* reparasjon, fra øyeblikk til øyeblikk. En ramme for en

fabrikasjon kan dermed være tilsiktet i visse situasjoner, "som det beste", ovenfor personen(e) fabrikasjonen konstrueres for (Manning 1992:126). Til eksempel så beskrives det i studien Nære Fremmede, en samværsform hvor det å skaffe informasjon om egen og andres *status* som pasienter skaper kunnskap (som en egen fabrikasjon). Det er en ramme rundt det å være pasient. Kunnskapen som erverves kan redusere tvetydigheten ved rollen som syk og som pasient (Album 1994:220).

Under gravferdsuka kan deltakerne også skaffe seg informasjon for å få oversikt og kunnskap om situasjonen. De pårørende får gjennom byrået informasjon om sine roller i forbindelse med spørsmål i tilknytning til gravferden og andre situasjoner i gravferdsuka. Videre kan hjelp gis gjennom støtte fra andre (som ikke er i den samme situasjonen som de nærmeste pårørende), men som kan forstå deres situasjon ut fra egne erfaringer eller identifisering gjennom empati. Definisjonen av de pårørende omhandler erfaringen av taps følelser; *"man er ikke seg selv"*, fordi, *sorgen er ikke bare en psykisk påkjenning, "(...) fysisk kan man bli sterkt svekket."*⁹²

Presten møter pårørendes endrede selv eller oppfatning, med evnen til å lytte og samtidig være en sterkere part enn de pårørende i situasjonen. En slik støtte er i tråd med den tidligere nevnte offentlig informasjon om dødsfall i møtet med de pårørende: Presten lytter til de pårørendes fortellinger om avdøde og egen sorg, og prøve å skape en felles forståelse gjennom den kommunikative samhandlingen med de pårørende. Videre så ledes de pårørende gjennom informasjon (snakker om dødsfallet, sorgen og gravferden) som en fabrikkert ramme som de pårørende kan anvende som meningsfylt for sin egen umiddelbare sorg.

92 Hentet fra informasjonsbladet: Når en av våre nærmeste dør, utgitt av sosial og Helsedirektoratet (2004: 27).

11. Avsluttende betraktninger

Hovedansvaret i forhold til det seremonielle innholdet i kirken under gravferden, skjer som jeg beskrevet i denne oppgaven, via presten. Dnk har en naturlig interesse av å beholde sitt tilnærmede monopol av gravferder. Kirkens syn om tro og liv, er en viktig del av hva kirken formidler til de pårørende, parallelt med at prestene skal være tilstede på de pårørendes vegne for å: *"trøste og bære"* og være: *"kteinere"*, for de pårørendes sorg i en tung tid.⁹³ Døving påpeker at det er håpets dimensjon (håpet om at døden ikke er den endelige slutten) som fremstilles gjennom prestens vektlegging av å gi trøst ovenfor de pårørende. Den Kristne tro for å oppnåelsen av frelse gjennom Kristus, nedtones som sagt imidlertid, fordi prestene vil unngå å fremtre som dogmatiske (Døving 1995:75). Intervjuene av samtlige prester forteller det samme som Døvings funn her.

Byråene, på sin side, er ikke nødvendigvis interessert i kirkens trosgrunnlag for sitt virke, men må uansett forholde seg til kirkens rammer. Byrået er interessert i gjøre en best mulig jobb for de pårørende noe som kan innebære å fremlegge ønsker og synspunkter på de pårørendes vegne som ikke alltid sammenfaller med kirkens syn på gravferder.

Konferansen byrået har sammen med de pårørende er ett springende punkt i forhold til hva byrået kan tilby av tjenester, og hva de ikke kan tilby seg og ordne for de pårørende. I situasjoner der det er uoverensstemmelser med de pårørende, kan byrået henvise forespørsler om sang, salmer og musikk, videre til organisten og presten.

Som en siste instans bestemmer organisten og presten over det som er tillatt å anvende i seremonien. De to byråene som har blitt intervjuet i tilknytning til denne oppgaven, fremlegger at det sjeldent er problemer i slike situasjoner, fordi de har begge et godt samarbeid med de kirkesoknene de opererer i. Hva de kan godkjenne av musikk og sangvalg er relativt klart for byråene i disse soknene. Dermed er det trolig lettere og en fordel for byrået å kunne henvise til Dnk, særlig i de tilfeller der de pårørende ønsker salmer som er litt på siden av de som sedvanlig velges, og er tillat. Denne fordel for byråets del, synes å være gjeldende også i de situasjoner der det ikke er noen tvil om de salmer som vil "godkjennes" av presten og organisten. Utfordringen for byrået er ikke og utlevere prester og organister som ødelegger for de pårørendes ønsker gjennom utsagn som: *"(...) Dette er i orden så lenge organisten eller presten ikke har noen innvendinger"*.

Konferansen og sørgesamtalen er situasjoner hvor byrået og presten samarbeider om felles mål uten å være tilstede samtidig. Ut fra intervjuene kommer det likevel frem at det er viktig for både byrået og presten og fremstå som autonome i møtet med de pårørende. Uten at partene respekterer hverandres rolleområder (det vil si konferansen for byrået og sjelesorgsamtalen for

93 Uttrykkene stammer fra intervjuer av prester undertegnede har gjort

prestenes del) ville samarbeid på tvers av disse situasjonene vært vanskeligere. Dette antydes særlig i intervjuer av prestene.

Tanggaard påpeker at det er hold for at både prest og byrået prøver å bidra til at de pårørende tar døden og ritualer i forbindelse med døden på alvor, samtidig som de ønsker deltakelse for andre *utover* den aller nærmeste familien (Tanggaard 1995:86). Informantene jeg har intervjuet fremhever det samme synet som Tanggaard her. Dette trekker også trolig det større fellesskap inn i gravferden, som for eksempel mer fjern slekt, og andre venner og bekjente, samt arbeidskolleger.

Intervjuene av prestene vitner om at prestene er positivt innstilt ovenfor byråets erfaring og kompetanse i møtet med de pårørende. *Intervjuene* av byråene avdekker byråenes tilfredshet med prestene (selv om kirkens rammer for ritualene ved gravferdene i enkelte tilfeller oppfattes som "stive"). Ved å samarbeide i forbindelse med at et menneske har avgått ved døden, gjøres det mulig å definere en spesifikk situasjonsdefinisjon for byrået og Dnk: "(...) ved å samarbeide er vi i stand til å ta oss bedre av de pårørende der de er." Samarbeidet mellom prest og byrå handler mye om å møte de pårørendes sorgemosjoner.

Fellestrekk ved prestenes svar

Samtlige av prestene har et tilnærmet likt syn på hva en gravferd i kirka er og innebærer. De påpeker velvillig sin posisjons "makt", det vil si at de har total og absolutt kontroll over alt som skal foregå inne i kirken under gravferdsseremonien. Videre så kjenner prestene til hverandre, de er (eller har vært) tidligere prestekolleger, i det samme soknet. Ut fra dette vil jeg med forbehold slutte at de virker i en felles definert ramme, en ramme som er relasjonelt forankret ut fra prestenes jobberfaringer, og som har utviklet seg til en særegen rutine. Ut fra Goffmans begreper om situasjoner og roller så jeg på prestenes individuelle og personlige stil, men de har like oppfatninger på en rekke områder av det å være prest innenfor rammen for gravferd:

- Informantene har like nokså like fremgangsmåter, under sjelesorgsamtalen med de pårørende, der prestene må opprettholde rammen for gravferd i regi av Den norske kirke. Videre sier de sjeldent nei til de pårørende rett ut (selv om det gjelder noe de vet de kommer til å si nei til).
- Prestene bruker mye av sin tid på gravferder fordi: "*det er det det er mest av*". De er opptatt av å fremstå som lyttende og tilstedeværende i møtet med de pårørende. Bønn sammen med de pårørende i sjelesorgsamtalen unngås som regel. To av informantene signaliserer at de er

nærmest "redd" for å gjøre dette med de pårørende, det vil si å *overkjøre* folk. "De får det teologiske i kirka, i ritualet".

- Prestene prøver heller i tilfeller å *"snakke folk bort fra ting"*. For eksempel påpekte en informant at gravferdshandlingen ble flyttet fra kapell til selve kirken fordi det *"(...) er der begravelsen naturlig hører til"* (ut det faktum at kirkegården ligger ved kirken). En annen prest igjen trår forsiktig når de pårørende skal snakkes vekk fra et sangvalg ved å påpeke: *"(...) det er en fin sang men den passer ikke helt inn her"*. En annen prest formulerte seremonien slik: *"Det er ikke en korpskonsert, det er ikke et diskotek, det er en gudstjeneste. Passer det i en gudstjeneste eller det noe i sangen som bryter totalt med det som er i gudstjenesten?"*
- Minnetalen er der prestene følger tilnærmet den samme fremgangsmåte. Informantene forteller her at de tegner et omriss av den avdøde, for å skape en fin tegning som de pårørende og tilhørende kan fylle ut detaljene og *"fargelegge"* selv. Hvordan en samtale er bygget opp er ganske likt men resultatet blir veldig forskjellig fra situasjon til situasjon, fordi folk er forskjellige.
- Prestene er opptatt av at gravferden foregår inne i kirken, det er ikke en *"happening"*, på en skole eller i en gymsal. Det skal forkynnes guds ord. Det er ikke helt fritt vilt (det må være innenfor visse gudstjenestelige rammer).
- To "ansikter" skal komme tydelig frem i seremonien i kirken: Kristi ansikt (eller håpdimensjonen) og avdødes ansikt (tegne en *"god"* og *"fin tegning"*). Rammen for det sistnevnte er: 1) gjennom bibelen og skriftlesning, 2) gjennom minnetalen.
- Den supplerende gravferdsliturgi er mer enn velkommen blant samtlige av informantene, men ting skal samtidig ikke "bikke" over. Det må foregå innen rammene for en kirkelig gravferd.
- Prestene har fått flere valgmuligheter å tilby til de pårørende med den supplerende liturgien i forhold til den gamle. Grunnen er at det er flere tekster og skriftlesninger som kan velges blant, og anvendes i gravferdsseremonien. Tekstene, og synet på disses verdi og betydning, er også noe det er konsensus blant prestene: Det er tekster tilpasset ethvert liv som er levd,

ethvert menneske og enhver situasjon.

- Kontrasteksemplene er der prestene forteller om det meningsløse dødsfallet, slik som når en åtteåring har dødd. Da må presten snakke om det meningsløse, mens når en "*(...) gammel mor*" på 90" er død kan snakke om "*Guds gode ordning*", slik som uttrykket, "*mett av dage*".
- Fellesnevneren er håpsdimensjonen, men prestene "*(...) kommer ikke med billig trøst*", som å si: "*Det er nok en mening med det, fordi det vet man ikke!*".
- Prestene gir nokså like svar på rollefordelingene, mellom dem selv og i forhold til byrået: Prestene mener de har en annen rolle, og andre oppgaver enn begravellesbyrået. Klar ansvarsfordeling og ansvarsområde gir sikkerhet og trygget i rollen og yrket, i følge en prests mening. En annen prest følte at dette frigjorde plass på "*den mentale harddisken*".

Forslag til videre undersøkelser av aktører i forbindelse med gravferd

Burde problemstillingen vært avgrenset og begrenset i større grad? Det kan nok foreligge mange argumenter for det. Samtidig føler jeg at valget av tema og dets utgangspunkt: beskrivelsen av samhandlinger i situasjoner i løpet av perioden "Gravferdsuka", er begrenset på andre områder.

For eksempel kunne andre mulige vinklinger på gravferdsuka innebefattet flere av Dnks ansatte, som intervju av kirketjener om hvordan han/hun oppfatter sin rolle i forhold til begravellesbyrå, presten og de pårørende. Det kunne vært interessant å intervju ansatte ved kirkekontorene, særlig aktører som *soknediakonen* som har mye med de pårørende å gjøre i etterkant av gravferdsuka er endt:

Heldigvis så har vi en diakon som jobber med bearbeiding med sorg. Noen kan du *ikke* slippe, men det er veldig få, de fleste kan du slippe og overlate til diakonen i trygg forvaring at diakonen jobber videre med sakene. For det har jeg ikke tid til for det kommer nye begravelser.

Dette ville kunne si noe om diakonens arbeide som står i et nærhetsforhold til de pårørende, ganske enkelt fordi mange pårørende diakonen har kontakt med er sørgende som *trenger* kontakten med diakon i sin videre sorgbearbeidelse.

Intervjuer av kantor eller organister kunne muligens kaste mer lys over hvordan de opplever gravferder som noe i bakgrunnen som individer, eller som musikere under seremonien. Denne

oppgaven starter nettopp med utdrag fra observasjonen av en gravferd, gjort fra arenaen til en av kirkens organister, nemlig på kirkens galleri.

Kirkegårdsarbeideren (tradisjonelt kalt for "graveren") det vil den av kirkens ansatte som graver gravene, er en typisk bak kulissene aktør i forbindelse med gravferdsuka som kunne vært interessant å intervju. Graveren tar gravene opp og fyller de igjen, og ordner gravstedet (ved å fjerne og sette på plass gravstener igjen). Videre så kirkegårdsarbeideren utstrakt "uformell" interaksjon og kontakt med gravferdskonsulentene, "bak kulissene".⁹⁴

Kvalitative intervjuer av de pårørende kunne også vært matnyttig, for eksempel for å få kunnskap om hvordan de tenker om møtet med prest og særlig begravellesbyrå under gravferdsuka: Hva de tenker om seremonien?, og om bearbeidelsen rundt egne sorgfølelser videre? .

Utover de punktene jeg har gitt innledningsvis (hvorfor jeg valgte ikke å intervju de pårørende) vil jeg i tillegg gi ett til her. Dette går ut på at informasjonen om de pårørendes sorgsituasjon *isolert sett*, var ikke det som opptok meg i nevneverdig grad å se nærmere på.

. Andre undersøkelser har dekket dette meget grundig og rikholdig som: *Verdier ved livets slutt,-en antologi* (Verdikommisjonen 2001), *De sørgende og begravellesriten* (Danbolt 2002), og *Døden på norsk* (Aagedal 1994). For det andre var jeg opptatt av samhandlinger og situasjoner til de som har med gravferdsuka å gjøre som sitt daglige virke. Dette innebar å se på rutiner, regler, forpliktelser og roller, kort sagt de seremonielle sidene ved å ha gravferder og handlinger forbundet med dette som yrke.

Gravferdsuka: Prosess og overgangssituasjon

Overganger i livets faser er som vi har sett bestående av endringer som skifte av sted, status, sosial posisjon og alder. Et overgangsritual, er i følge boken *Overgangsritene* (1909), inndelt i tre faser: atskillelse-, terskel-, og integrasjonsfasen (Van Gennep 1909:9). I kapittel 9 så jeg på Turners perspektiv på døden som en mellomtilstand. Mellomtilstanden er som påpekt den tilstanden der avdøde gjennom ritualer og symbolske handlinger forlates og blir atskilt fra de etterlatte. En gravferdsuke er på noen områder ikke grunnleggende annerledes enn Van Genneps og Turners terskelfase (liminalfasen). En gravferdsuke består nettopp av endringer i livet faser:

- Terskelfasen kan sammenstilles med samtlige av gravferdsukas situasjoner.
- Under terskelfasen gjelder en enkel sosial struktur der alle er likeverdige. Det samme gjelder

⁹⁴ Yrket som kirkegårdsarbeider er i utstrakt grad et mannsyrke. Det er en betydelig overvekt av kirkegårdsarbeiderne i Norge som er menn (KA-rapport om Gravferdssektorens kompetansebehov 2003:20).

under gravferdsuka.

- Terskelprosesser er rike på ritualer og symboler. Situasjoner under gravferdsuka er sterkt ladede ritualer der det symbolske uttrykket er fremtredende.
- Siden den vante sosiale orden er satt til side finnes få vante handlingsskjemaer for samhandling. Begravelsesbyråene og prestene formidler hvordan gravferdsukas handlinger skal utføres, som er meningen ved de symbolske handlingene.

Samfunnet i hverdagslivet byr på mange handlingsvalg, med individualistiske livsstiler og livsanskuelser. Under gravferdsuka er situasjonen av en annen art. Det er en overgangsfase der aktører ikke automatisk vet hva de skal gjøre, handlingsskjemaene fra hverdagslivet er annerledes. Generelt sett har der ikke vært rom for (eller for den saks skyld nødvendig) å utvikle en egen ramme pårørende i mellom for å delta i noen gravferdsuke. Grunnen er at gravferdsuka, som en struktur foreligger som en ferdig forankret ramme, som er klar til anvendelse av de pårørende.

Dramaturgien i gravferdseremonien er en form for sosial orden på mikronivået der lite er overlatt til tilfeldighetene. Ritualformen har til dels blitt sett på som todelt i denne oppgaven: Som før-moderne (slik de er presentert ved presten som forvalter av ritualenes kollektive eller overindividuelle form), og ved en privatisert markedsdel (som forvaltes av byrået i tråd med de pårørendes ønsker for seremonien). Dette skillet er imidlertid noe kunstig siden den nye, supplerende gravferdsliturgien er en mer funksjonell form for samhandling (fremfor den noe mer ensidige kristne dogmatiske perspektivet representert via den gamle gravferdsliturgien). Det gamle ritualer er preget av formaninger til de etterlatte om den ventende døden og dom: *"Vær på vakt og våk!"*. Eller det kan formuleres slik ritualer blir oppfattet av en prest: *"(...) Det gamle ritualer var nok tiltenkt en annen tid, istedenfor å møte folk der de er i situasjonen!"*

Byrået, kan tidvis fremstå som opportunistisk med hensyn til sitt perspektivet på ritualer. Bakgrunnen for dette er at byrået tilsynelatende er tilfreds med ritualerets ramme i den grad de pårørende hele tiden settes i fokus (og at de pårørende sier seg fornøyde med byråets tjenester på deres vegne).

Ritualer for hverdagshøflige handlinger, kaster lys over det seremonielle aspektet, og dets betydning som en overordnet ramme for samhandling i gravferden. Ritualer som utøves i kirken er der prestens rolle gjenspeiler og representerer et bilde på det religiøse, eller det overindividuelle.

Dnk og gravferdsseremoniens ritualer skal formidle noe som overgår den enkeltes liv, og på et slikt grunnlag representerer gravferdsseremonien et over-individuelt fenomen. Med andre ord et fenomen som kan assosieres med noe varig, i motsetning til menneskets tidsbegrensede livsløp. Ut fra et slikt perspektiv så kan et skille mellom den dogmatiske og stereotypiske presterollen, versus

den mer terapeutiske "trøste og bære" funksjonen presten besitter, tolkes som en avsporing. Bakgrunnen er at det sannsynligvis er under samspillet i situasjonene presten deler med de pårørende som *konstruerer* fortolkningen som aktørene gjør. Mer konkret er det interaksjonen mellom prest, byrået og de pårørende som er utgangspunktet for defineringen av situasjonen, og hva det konkret kan enes om i forhold seremoniens uformelle eller spontane handlinger.

Spontane handlinger er dekkende for det frie og det intensjonelle handlingsrommet for aktørene. Samtidig rokker ikke handlingene ved de deler av seremonien eller gravferdsrammen, som er formalisert og lovbestemt. Aktelse ovenfor hverandres selvpresentasjoner er også en viktig del aktørenes samspill her. En illustrasjon på viktigheten av samspillet som en prosess mellom de pårørende og prestene, tydeliggjøres for eksempel i situasjoner der prestene føler mindre selvsikkerhet med hensyn til sine roller som prester. Særlig er dette en aktuell problemstilling når de må holde minnetaler om avdøde der de pårørende ikke kan si eller vet noe om avdøde.

En måte å se dette på er at det foreligger færre spontane "transponerings" (keying) muligheter å spille på ovenfor og i samspill med publikumet. For prestenes opptredener kan det innebære en større grad av risiko for at deres selvpresentasjoner virker mindre troverdige, fordi det innholdsmessige tilsidesettes til fordel for gravferdens formelle bestanddeler. Dette er et viktig poeng sett i tilknytning til Goffmans forståelse av rollebegrepet. En optimal aktør, er den aktør som opptrer i en rolle ut fra ønsket om ikke å fremstå som låst til rollen, men heller ikke å oppfattes som utilstrekkelig for å kunne leve opp til den (Goffman 1961:107).

Et annet poeng omhandler oppslutningen rundt det overindividuelle, og det religiøse ved ritualene. Prinsipielt er dette aspektet til stede i større grad når gravferden holdes for, og overværes av medlemmer fra menigheten. Ideelt sett kan det gi flere spontane muligheter for transponeringer i situasjonen for prestens opptreden. En ramme som de pårørende kan igjenkjenne, og identifisere seg utover rollen som utelukkende å være sørgende, kan dermed overføres til en ny ramme knyttet opp i mot det overindividuelle og det religiøse. Danbolts undersøkelse viser nettopp klart at sorgintensiteten er *lavere* for de som deltar aktivt i rituelle handlinger i kirken (Danbolt 2002:126).

I denne oppgaven har dette vært en del av problemstillingen å illustrere hvordan samarbeidet mellom begravellesbyrå og Dnk (og deres felles erfaringer og kompetanse i en lokal kontekst), manifesteres i situasjoner. For eksempel velges ikke Humanetiske gravferder ofte som en ramme for gravferder. De pårørende velger også sjeldent å ordne det praktiske av forberedelser til gravferden på egenhånd.

En interessant kontrast til det siste formidles i intervjuene, der de både byrået og prestene sier seg positivt innstilte for at de pårørende selv skal ordne med alt det praktiske. En gravferdskonsulent uttalte følgende: " (...) *der hvor alt er praktisk mulig så er jeg åpen for alt*

slikt". Begrensningen av det "praktisk mulige", handler mye om tid. Presten føler tilsynelatende i likhet med gravferdskonsulenten ovenfor at dette er mye et praktisk spørsmål: *"Det er jo klart at det er veldig praktisk for oss at det er som det er. Det er ikke noe galt i det heller. Hvis kulturen er sånn og folk innstiller seg på at dette skal byrået gjøre er det ikke noe brudd på menneskerettighetene (...)"*. Frekvensen av begravelser i Dnk sin regi, og samarbeidet med byrået konstrueres uansett i utstrakt grad gjennom samhandling i gravferdsukas situasjoner:

Begravelses biten går veldig greit, vi har **møter** inne i mellom med byrået der vi tar opp ting. Vi har våre roller slik at det er et maskinelt tannhjul som glir inn i hverandre, alle har sin oppgave og sin rolle, det går veldig greit (jeg har vært borte i andre steder hvor det ikke har gått så greit). Det gjør at vi får bedre produkt til de (påørende).

Samarbeidet mellom prestene og begravelsesbyrået har blitt tilnærmet som et lokalt fenomen i denne oppgaven, avhengig av kontekst. Et samarbeid som vurderes som nokså særegent både av prestene og byråene som ble intervjuet for denne oppgaven.

Litteraturliste

Album, Dag (1996) *Nære Fremmede-Pasientkulturen i sykehus*. Oslo: Tano

Alvesson, M og Skoldberg, K (1994) *Tolkning och Reflektion. Vetenskapsfilosofi och Kvalitativa Metod*. Lund: Studentlitteratur

Aries, Philippe (1977) *Døden i vesten*. Oslo: Det Norske Samlaget

Aagedal, Olaf (red.) (1994) *Døden på Norsk* Oslo: Ad Notam Gyldendal

Aagedal, Olaf (1995) "Folkelege ritual" Kilde fra internett:
<http://www.religion.no/tidskrift/bladart/folkelegeritual.html>

Aakre, Marie (2001) "Å dø er naturlig-Snakk sant om døden!" s.11-22 I: *Verdier ved livets slutt en-antologi*. Verdikommisjonen

Barnhart Adam (1994) "Erving Goffman: The Presentation of self in Everyday Life" Kilde fra internett:<http://www.cfmc.com/adamb/writings/goffman.htm>

Begravelsesbyråenes Forum Norge (BFN) Kilde fra internett:
http://www.bfn.no/ord_og_uttrykk.htm

Brante Thomas (2007) "En Teori om Interaksjoner, Ritualer och Emorionell Energi" *Sosiologisk Tidsskrift*-NR 02.

Brante Thomas (1997) (red.) m.fl *Sosiologisk Leksikon* Universitetsforlaget, oslo

Burns Tom (1992) *Erving Goffman* Routledge: London and New York

Collins Rollins (1994) *Four Sociological Traditions* New York Oxord University press

Danbolt Lars Johan (2002) *Den underlige uka. De sørgende og begravelseriten* Verbum Forlag

DEN NORSKE KIRKE 19.1.2004 "Gravferd"

Kilde fra internett:<http://www.kirken.no/Moteplasser/gravferd.cfm>

DEN NORSKE KIRKE 2.4.2004 "Større valgmuligheter preger ny gravferdsliturgi" Kilde fra internett:<http://www.kirken.no/nyheter/nyhetDetAll.cfm?pNyhetId=715&pNyhetKat=presse>

Durkheim, Emilie (1995) *The elementary forms of religious life* New York: The Free press

Døving, Cora Alexa (1995) GRAVFERD- *en praksisstudie av profesjoner I forbindelse av død I Oslo* Institutt for samfunn og kulturstudier avdeling religionshistorie: Universitet i Oslo

Falch, Lars-Erik (2003) *Med lik I lasten...* Hovedfagsoppgave I folkloristikk Institutt for Kulturstudier Mars 2003

Fog, Jette (1994) *Med samtalen som utgangspunkt*. København: Akademisk Forlag.

Fursesth, Inger og Repstad, Pål (2003) *Innføring i religionssosiologi* UNIVERSITETSFORLAGET; OSLO

Giddens, Anthony (2001) *Sciology* 4th edition Cambridge: Polity Press

Gilje Nils & Grimen Harald, (1993) *Samfunnsvitenskapens Forutsetninger: Innføring I samfunnsvitenskapens vitenskapsfilosofi*, Kap 7: Heremeneutikk: forståelse og mening (142-174) Universitetsforlaget AS

Glaser, B.G og Strauss, A.L. (1967) *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*. Chicago: Aldine

Goffman, Erving (1961) *"Role Distance" Encounters. Two Studies in the Sociology of Interaction* Bobbs- Merrill Company, Inc. 1961 ss.85-152

Goffman, Erving (1974) *Frame Analysis: an essay on the organization of experience* Boston: Northeastern University Press edition

Goffman, Erving (1971) *Relations in Public: Microstudies Of the Public Order* London: Allen Lane

Goffman, Erving (1992) *Vårt Rollespill Til Daglig* Oslo: Pax Forlag A/S

Goffman, Erving (1967) *Interaction Ritual* New York: Pantheon Books

Hochschild, Arlie (1979) "Emotion Work, Felling rules, and Social Structure" *American Journal of Sociology* University of Chicago Press ss. 1-26

Kvale Steinar (1997) *Det Kvalitative Forskningsintervjuet* Ad Notam Gyldendal AS

Koenig Thomas (2004): "Frame analysis A Primer"

Kilde fra internett: http://www.lboro.ac.uk/research/mmethods/resources/frames_primer.html

Lemert, Charles & Branaman, Ann (1997) *The GOFFMAN READER* USA: Blackwell Publishers Inc.

Lerø, Ragnhild (2006) *Samhandling og verdighet - Om relasjonen mellom hjelper og mottaker i hjemmesykepleien* Hovedoppgave i sosiologi Universitet i Oslo 2006, Institutt for sosiologi i Oslo

Manning, Philip (1992) *Erving Goffman and Modern Sociology* Cambridge: Polity Press

Olsen Henning (2003) "Gode Kvalitative Intervjuer med "Riktige" informanter? *Tidsskrift For Samfunnsforskning*. Oslo: Universitetsforlaget. s. 123-152.

Ragin, Charles C. (1994) *Constructing Social Reserach. The Unity and Diversity of Metod*. California: Pine Forge Press

Repstad, Pål (2000) *Religiøst liv i det moderne Norge* 72s. Høyskoleforlaget 2 utg.

Sanden, Øivind (2001) "Fra likbærer til gravferdskonsulent - Begravelsesbyråene før og nå" s. 98-104 I: *Verdier ved livets slutt en antologi*. Verdikommissjonen

Schutz , Alfred (1964) "The problem of Rationality in the Social World", I (Red.) Brodersen, Arvid
Collected Papers: *Studies in social theory* The Hauge Copyright Corporation-Nesif B.V II 1964
ss.64-88

Silvermann, David (2001) *Interpreting qualitative Data. Methods For Analysing Talk, Text and Interaction* London: Sage

Sosial og Helsedirektoratet (2004) *Når en av våre nærmeste dør* Utgitt av Sosial og Helsedirektoratet

Kilde fra internett: <http://www.shdir.no/>

Stifoss-Hanssen, Hans (2001) "Ritualer-hjertets språk-Et psykologisk perspektiv" s. 119-124 i *Verdier ved livets slutt-en antologi*. Verdikommisjonen

Sveum begravelsesbyrå

Kilde fra internett: <http://www.sveum.no/index.php?id=31>

Tanggaard, Per (1976) *JEG VET MEG EN SØVN: En analyse av dødens plass og dødsritualenes funksjoner i samfunnet*. Hovedoppgave til embetseksamen i sosiologi, Institutt for Sosiologi i Oslo.

Tanggaard, Per (1994) *Død og gravferd-privatisering og profesjonalisering I: Døden på norsk* Aagedal, Olav (red.) Ad Notam Gyldendal

Van Gennep Arnold (1999) *The Rites of Passage, overgangsriter* Oslo: Pax

Verdikommisjonen (2001) *Verdier ved livets slutt-en antologi*

Wyller, Torill (1994) "Livet, døden og barna" I: *Døden på norsk* Aagedal, Olav (red.) Ad Notam Gyldendal

Østerberg, Dag (1983) *Emile Durkheims samfunnslære* Oslo: Pax. 2 utg.

Østerberg, Dag (1997) *Sosiologiens nøkkelbegreper* Oslo: Cappelen Akademisk Forlag As

Åkesson, Lynn (1997) *Mellan levande och döda: Föreställningar om kropp och ritual* Stockholm:
Natur och Kultur

Avisartikler

Bergens Tidende 10.11.2002 "Større fleksibilitet rundt gravferden" Rune Valderhaug & Anne
Myklebust Odland Kilde fra internett:

<http://atekst.mediarkivet.no/form?action=visartikkel&artikkelid=BTTGML/345417>

Dagsavisen 24.10 2003 "Uverdige slutt" Kilde fra internett:

<http://atekst.mediarkivet.no/form?action=visartikkel&artikkelid=DAV2/21547>

Annet

NOU: 2006:2 (Norges offentlige utredninger) "Staten og Den norske kirke" Kilde fra internett:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/kkd/dok/NOUer/2006/NOU-2006-2.html?id=156177>

(Kultur og kirke departementet 31.01.2006)

Ordning for Kirkerådet, (2003) Vedlegg til rundskriv 2-2003

Gravferd- Alminnelige bestemmelser Ordningen for Gravferd fra kirke eller krematorium

(Vedlegg til Litteraturliste)

Kommentar: Vedrørende kilder fra Internett og lesedato: I litteraturlisten er det flere inaktive Internett-kilder pr. dags dato. (Årsaken til dette er at noen av de har lesedato helt tilbake til 2003, og følgelig har enkelte av de blitt inaktive i mellomtiden. Dermed følger oppdateringer av disse nedenfor.):

E 24 Næringsliv 2007.28.8.07 "Begravelse øker mest" Øyvind Henriksen

Kilde på internett: <http://e24.no/naeringsliv/article1961558.ece>

(Lesedato: ca. 15.10.07).

Adresseavisen 2004. 17.4 "Personifisering av døden" Artikkel av Jo Jensen
(Lesedato:13.09.2004).

DEN NORSKE KIRKE "GRAVFERD" Kilde på internett: <http://www.kirken.no/?event=doLink&famID=306>

(siste lesedato:16.05.08).

DEN NORSKE KIRKE :Større valgmuligheter preger ny gravferdsliturgi" Kilde på internett:
<http://www.kirken.no/index.cfm?event=doLink&famId=4876>

(siste lesedato:16.05.08).

(KA) Kirkelig arbeidsgiver- og interesseorganisasjon (2003) "VERDIGHET OG KVALITET"
Rapport oppnevnt av EVU-utvalget (et partssammensatt utvalg i KA-sektoren).

Koenig Thomas (2004): "Frame analysis A Primer"

Kilde på internett: http://www.lboro.ac.uk/research/mmethods/resources/links/frames_primer.html

(Siste lesedato:16.05.08).

Sveum begravelsesbyrå

Kilde på internett: <http://www.sveums.no/index.php?id=12>

(siste lesedato:16.05.08).

Bergens Tidende 10.11.2002 "Større fleksibilitet rundt gravferden" Rune Valderhaug & Anne
Myklebust Odland (rune.valderhaug.bt@no)

(siste lesedato:16.05:08).

Dagsavisen (Morgenutgaven) 24.10 2003 "Uverdigg slutt" Artikkel av
Rune Langnes

Rønnow Tarjei, og Døving, Cora, Alexa "Ritualer".

Kilde på internett: <http://www.hf.uio.no/iks/ariadne/Religionshistorie/Fenomen/Riter/ritualer.htm>

(Lesedato:27.11.2003). (link er inaktiv)

Statistisk sentralbyrå (2007) Kirkelige handlinger og medlemmer i Den norske kirke 2005-2006

Kilde på internett:

www.ssb.no/emner/07/02/10/kirke_koetra/tab-2007-06-19-02.html

(Siste lesedato:16.05:08).

Alle kilder som er brukt i denne oppgaven er oppgitt

-Antall ord i oppgaven 51918-

VEDLEGG 1:

Ett eksempel på intervjuguide anvendt i denne oppgaven:

Intervjuguide for samtaleintervju med ... :

Dato: 15 Juni

Sted: Hjemme hos prest

Tidspunkt: Formiddagen

Situasjonskontekst: Uformell setting

Varighet: Omtrent 90 minutter

båndopptaker: JA

DEL I:

(Orientering om intervjuet, angående varighet, hva undersøkelsen går ut på, hva jeg ønsker å spørre om, slik som samarbeidet med begravellesbyrå og spørsmål rundt sørgesamtalen og gravferdsseremonien, og hvem jeg har intervjuet tidligere. Videre orienterer jeg om at jeg er forpliktet til og anonymisere dataene fra alle informanter som jeg har intervjuet.)

Innledning:

A):

Har du gjort deg noen tanker om hva intervjuet går ut på?

- Din jobberfaring som prest?

-Har du blitt intervjuet før om hvordan det er å være i rollen som prest under en sjelesorgsamtale?

-(Eller under en gravferd?)

B):

Jeg kan tenke meg at det blir en del snakk om avdøde, og at et hvert dødsfall er en "unik situasjon"

-Hvordan avleser og tolker du hva de pårørende ønsker å snakke om, f.eks ut fra ansiktsuttrykk og kroppsspråk?

C):

Hvordan møter du de pårørendes sorgsituasjon?

-Hva snakker du med de om under sjelesorgsamtalen?

-Har du en klargjort "mal", eller faste punkter som du jobber ut fra?

D):

Hva legger du i sjelesorgsamtalen som prest?

-Som privatperson?

-Hva føler du når du snakker med dem?

DEL II

A):

Hvordan føler du at samarbeidet med begravelserbyrået fungerer ved gravferder?

-Hva snakker du med begravelserbyrå rett før gravferden?

-Like Etter?

-Hvor snakker dere sammen?

-(På sakristiet)?

B):

Synes du det er forskjeller i den supplerende gravferdsliturgien i motsetning til den gamle liturgien?

-Er den en forbedring?

-Hvilke oppgaver har i du rollen din som liturg under gravferdsseremonien?, og hva synes du om disse?

-I det store og det hele, føler du at kirken tar nok hensyn til de pårørendes ønsker og situasjon?, slik som Dnk`s gravferdsordning er per i dag?

-Skulle du ønske at noe var annerledes ved selve seremonien eller ritualene ved gravferd?

Tillegg:

-Er det en kjønnsforskjell mellom kvinnelige og mannlige prester?

-Aldersforskjell?

TAKK FOR AT DU STILTE TIL INTERVJU!

VEDLEGG 2:

Telefon til Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD)
(T:55582117), 19-oktober-07.

Epost:personvernombudet@nsd.uib.no

TIDSPUNKT:
(13:11-13:14)

GJENGIVELSE AV SAMTALE MED PERSONVERNOMBUD (UTDRAG)

(...) Navn, kjønn, seksuell legning, etnisk bakgrunn osv., anses som direkte sensitive personopplysninger og må følgelig meldes fra om til NSD.

Personopplysninger som ikke er direkte sensitive, slik som transkribert og anonymiserte lydbåndopptak (som ikke inkluderer personopplysninger slik som de overnevnte eksemplene), stiller *ikke* krav om melding til NSD.

Samtlige av de intervjuede informantene ble forespurt om anvendelse av lydbåndopptakene (i transkribert og anonymisert form), kunne benyttes i denne oppgaven.

Alle informantene samtykket i dette.

Lars Ø. Bech